

Univerzita Karlova v Praze

Právnická fakulta

DIPLOMOVÁ PRÁCE

**VLASTNICTVÍ A VYVLASTNĚNÍ V ČSR
PO SKONČENÍ DRUHÉ SVĚTOVÉ VÁLKY**

(období květen – říjen 1945)

Vypracoval: Jakub GRAFNETTER

Vedoucí práce: Doc. JUDr. Ladislav SOUKUP, CSc.

Akademický rok: 2005/ 2006

OBSAH:

ÚVOD	4
1. TEORIE KONTINUITY A VZNIK PRÁVNÍHO DUALISMU	6
2. MAJETKOVÉ KŘIVDY A PORUŠOVÁNÍ VLASTNICKÝCH PRÁV V DOBĚ NESVOBODY	8
2.1 PORUŠOVÁNÍ PRÁV NA ZABRANĚM ÚZEMÍ DO BŘEZNA 1939	9
2.2 PROTEKTORÁTNÍ PŘEDPISY	10
2.3 PROTEKTORÁTNÍ A SLOVENSKÉ PROTIŽIDOVSKÉ ZÁKONY	11
3. VÁLEČNÝ VÝVOJ INSTITUTU NÁPRAVY A VLIV SNP	13
3.1 SNP A VNITŘNÍ SPRÁVA	14
4. CÍLE A VÝZNAM KOŠICKÉHO VLÁDNÍHO PROGRAMU V OTÁZCE VLASTNICTVÍ	16
4.1 HLAVNÍ PROGRAMOVÉ CÍLE V OTÁZCE VLASTNICKÝCH PRÁV	17
4.2 OMEZOVÁNÍ VLASTNICKÝCH PRÁV (DLE VLÁDNÍHO PROGRAMU)	19
5. NEPLATNOST MAJETKOPRÁVNÍCH JEDNÁNÍ Z DOBY NESVOBODY	20
5.1 SLOVENSKÁ ÚPRAVA A ZÁKLADNÍ ROZDÍLY MEZI NÍ A PREZIDENTSKÝM DEKRETEM	21
5.2 HLAVNÍ ZÁSADY DEKRETU Č. 5/ 1945 Sb.	24
5.3 ANTIFAŠISTÉ A STÁTNĚ NESPOLEHLIVÉ OSOBY	25
5.4 K SAMOTNÉMU ZAVEDENÍ NÁRODNÍ SPRÁVY	26
5.5 VLIV NÁRODNÍ SPRÁVY NA PRÁVA JEDNOTLIVÝCH SUBJEKTŮ	28
5.6 ZAJIŠTĚNÍ MAJETKU V PRAXI	29
6. ZÁSAHY DO VLASTNICTVÍ ZEMĚDĚLSKÉHO MAJETKU	33
6.1 KONCEPČNÍ NESHODY PŘI VZNIKU DEKRETU Č. 12	34
6.2 SAMOTNÁ ÚPRAVA KONFISKACÍ ZEMĚDĚLSKÉHO MAJETKU	38
6.3 SPRÁVA A PŘECHOD KONFISKÁTŮ	41
6.4 PROBLEMATIKA NEROZDĚLENÝCH PŘÍDĚLŮ	42
6.5 SPECIFIKA PŘECHODU VLASTNICTVÍ NA STÁT PODLE KONFISKAČNÍCH DEKRETŮ	43
7. ROZDĚLENÍ ZBYTKU PŮDY Z NÁRODNÍHO POZEMKOVÉHO FONDU A OTÁZKA OSÍDLENÍ	46
7.1 SYSTÉM PŘÍDĚLŮ	47
7.2 PRÁVA A POVINNOSTI PŘÍDĚLCŮ	48
7.3 VZTAH DEKRETU Č. 28 K DEKRETU Č. 12	49
7.4 SPECIFIKA NABYTÍ VLASTNICKÉHO PRÁVA DLE DEKRETŮ Č. 12 A Č. 28	51
7.5 SLOVENSKÝ VÝVOJ KONFISKACÍ A ROZDĚLENÍ ZEMĚDĚLSKÉHO MAJETKU	53
7.6 VÝSLEDKY KONFISKACÍ ZEMĚDĚLSKÉHO MAJETKU	58
8. OTÁZKA KONFISKACÍ A ROZDĚLENÍ OSTATNÍHO NEPŘÁTELSKÉHO MAJETKU	59
8.1 ROZMĚR KONFISKACE Z POHLEDU PŘEDMĚTU A SUBJEKTŮ	60
8.2 SPECIÁLNÍ PŘÍSTUP K NĚKTERÝM VLASTNICKÝM VZTAHŮM A VÝJIMKY Z KONFISKACE	61
8.3 SPRÁVA KONFISKÁTŮ	65
8.4 PŘÍDĚLOVÝ SYSTÉM	65
8.5 PODOBA VLASTNICKÉHO PRÁVA PŘÍDĚLCŮ	67
9. PROBLEMATIKA ODSUNU VE VZTAHU K VLASTNICTVÍ A VYVLASTNĚNÍ	68
9.1 „DIVOKÝ“ ODSUN A ZÁKLADY ORGANIZOVANÉHO ODSUNU	70
9.2 ROZDÍLNÝ PŘÍSTUP K OSOBÁM NĚMECKÉ A MAĎARSKÉ NÁRODNOSTI	72
9.3 VLASTNICKÁ PRÁVA A ODSUN	73
10. ZNÁRODNĚNÍ DLE DEKRETŮ Z ROKU 1945	76

10.1 NÁZOROVÉ PROUDY A POLITICKÝ BOJ, OVLIVŇUJÍCÍ PŘIJETÍ ZNÁRODŇOVACÍCH DEKRETŮ	78
10.2 HLAVNÍ ZÁSADY DEKRETU Č. 100.....	81
10.3 DEFINICE NÁRODNÍCH PODNIKŮ	83
10.4 OTÁZKA PŘECHODU VLASTNICTVÍ NA STÁT A PŘEVZETÍ ZÁVAZKŮ.....	84
10.5 NÁHRADA ZA ZNÁRODNĚNÝ MAJETEK	87
10.6 VYPLÁCENÍ NÁHRAD V PRAXI.....	90
10.7 OSTATNÍ DEKRETY O ZNÁRODNĚNÍ Z ROKU 1945.....	93
ZÁVĚR.....	97
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY.....	99

ÚVOD

Vlastnictví je jedním z těch právních institutů, které velmi výrazně pocítily změny právních režimů po okupaci Československa v roce 1939 a poté po jeho osvobození v roce 1945. Současně mluvíme o institutu, jehož vývoj úzce souvisí s historickým, politickým, ekonomickým a sociálním vývojem ČSR, a který zpětně tyto složky výrazným způsobem ovlivňuje. Významným rysem norem, týkajících se vlastnictví, je i jejich vzácná schopnost velice věrně odrážet atmosféru panující ve společnosti na sklonku války a v prvních poválečných měsících.

Vyvlastněním (expropriací), znárodněním (nacionalizací) či zestátněním (etatizací) se potom rozumí převod soukromého majetku do veřejného (především státního) vlastnictví. Tyto zásadní kroky mají být doprovázeny zákonnými omezeními (jako jsou potřeba veřejného zájmu či náhrad za převáděný majetek). Jak bude patrné z následujících kapitol, nabral poválečný vývoj v ČSR zcela speciální kurz a vytvořil z těchto obecných právních jednání jedinečné historické momenty. Dlužno dodat, že velká část této práce se věnuje také konfiskacím – jednáním, kdy stát násilně, proti vůli vlastníků nebo bez jejich vědomí zabírá soukromý majetek a to bez náhrady nebo za náhradu pouze symbolickou. Podobnost, odlišnosti a přibližování konfiskačních a vyvlastňovacích jednání státu jsou rovněž speciální, významnou a zajímavou kapitolou právních dějin ČSR po roce 1945.

Po skončení druhé světové války dochází k přijetí celé řady právních norem, které vlastnictví zásadně ovlivňují. Tyto normy si kladou za cíl zejména vyrovnat se s právními vztahy, které vznikly ve válečné době podle říšských, protektorátních a slovenských předpisů, současně cíleně postihují nenáviděnou německou a maďarskou menšinu a v neposlední řadě vytvářejí prostor pro zcela nový přístup k některým problémům, které se vlastnictví týkají. Dominantní postavení v tomto smyslu zaujímají zejména otázka reformy pozemkového systému, dále vytvoření fungujícího modelu národního hospodářství, stojícího na principu eliminace cizích vlivů a nakonec transformace tržního hospodářství na

hospodářství polostátní s výrazným omezením vlastnických práv soukromých subjektů k průmyslovým a jiným podnikům, bankám a pojišťovnám.

Poslední válečné a první poválečné měsíce (tzn. období, ke kterému se tato práce váže) jsou obdobím velice dynamickým, přinášejícím změny ve všech oblastech společenského života. Je pochopitelné, že nutnost rychlého přijímání nových právních norem s sebou nese riziko určité právní nejistoty, snížené schopnosti zákona reagovat na všechny potenciální problémy a zvýšeného nebezpečí vzniku chybných či neúměrných mocenských opatření a zásahů. Tato práce se zaměřuje právě na první klíčové kroky vedení státu v oblasti vlastnictví a zásahů do vlastnických práv. Sleduje zejména přínos a nedostatky těchto kroků, soustředí se na rozdíly v teoretickém rozměru právních norem a jejich skutečném provádění, srovnává cíle norem a jejich reálný účinek. Mapuje sporné skutečnosti, které nedostatky v legislativě přinášejí, a snaží se na ně vždy pohlížet z několika úhlů pohledu, tak jak na ně pohlížejí jednotlivé právní kapacity, autoři odborných článků i soudobá judikatura. V neposlední řadě přináší autentické záznamy z jednání tehdejších nejvyšších představitelů státu o otázkách vlastnictví, zásahů do vlastnických práv a principiálních změnách v hospodářství republiky, které se vlastnictví týkají. Právě politický podtext dotváří rozměr této práce a stává se vedle právního rozboru norem a naznačení společenských souvislostí jejím třetím pilířem.

Nakonec je třeba dodat, že se institut vlastnictví ani po skončení tzv. dekretálního období prezidenta republiky (tzn. období, na které se tato práce zaměřuje) ve svém vývoji samozřejmě nezastavuje. Doba naopak přináší jeho další změny, často stejně výrazné jako ty, o nichž je pojednáno v této práci. Tato se však zaměřuje pouze na období od skončení války do října 1945 a další kapitoly vývoje vlastnictví tedy nejsou její součástí.

1. TEORIE KONTINUITY A VZNIK PRÁVNÍHO DUALISMU

Dříve než bude řeč o samotném vývoji vlastnického práva, je třeba se obecně zmínit o právním prostředí, v němž se Československá republika po skončení druhé světové války ocitá. Vzniká zde totiž velmi specifický model rozdělení moci, který výrazně ovlivňuje přijímání právních norem a jejich provádění v praxi. Nejednotnost mocenských center v základní otázce kontinuity právního řádu s právním řádem předmnichovským a postavení okupačních norem v platném právu naplno odhaluje problémy takového modelu vlády.

Již v době, kdy byl konec války v nedohlednu, mělo londýnské vedení, v čele s prezidentem Benešem, jasnou představu o obnovení právního pořádku na území předmnichovského Československa. Zásadní úlohu hraje z tohoto hlediska Ústavní dekret prezidenta republiky č. 11/ 1944 Úř. věst. čs., o obnovení právního pořádku, ze dne 3. 8. 1944, který jednoznačně zastává princip kontinuity právního řádu budoucího osvobozeného území s právním řádem první republiky. Předpisy vydané v „době nesvobody“ (míněno období od 30. 9. 1938 do skončení této doby – po skončení války vládním nařízením stanovené datum 4. 5. 1945) nejsou, podle čl. I odst. 2 tohoto dekretu, součástí československého právního řádu. Podle tohoto ustanovení tak zákony a nařízení „druhé“ republiky, vyhlášky protektorátní vlády, nařízení říšského protektora, rozličné nacistické normy, normy slovenského štátu ani další právní předpisy, týkající se mj. vlastnictví, nejsou přípustné jakožto součást poválečného československého právního řádu. Je však dovoleno „*na zcela přechodnou dobu i nadále používatí předpisů (...), které se nepříčí svým obsahem znění nebo demokratickým zásadám československé ústavy*“¹. Jejich dočasná použitelnost má tvořit časový prostor pro přijetí příslušných norem v poválečném zákonodárném procesu. Po tomto přijetí pak právní předpisy z doby nesvobody přestávají být definitivně součástí platného práva ČSR. Benešova teorie kontinuity, politicky a diplomaticky prosazovaná po celou dobu jeho exilového působení, tak dostává řádné ústavní obrysy a ústavní dekret 11/ 1944 Úř. věst. čs. se stává základním stavebním kamenem při poválečné obnově právního řádu².

¹ Článek 2. odst. 1. Ústavního dekretu prezidenta republiky č. 11/ 1944 Úř. věst. čs., o obnovení právního pořádku.

² Ústavní dekret 11/ 1944 Úř. věst. čs. byl usnesením vlády Republiky československé ze dne 27. 7. 1945 ponechán v platnosti, ovšem dočasně pouze pro území Čech, Moravy a Slezska.

Tyto ideje prosazované londýnskou reprezentací, však záhy narážejí na nový, obtížně řešitelný problém. Dne 1. 9. 1944 je v Banské Bystrici vyhlášena Deklarace Slovenské národní rady (dále jen SNR). Rada je vrcholným orgánem slovenského odboje, jehož cílem byla porážka fašistického režimu na Slovensku, porážka nacistických německých spojenců a dále vznik nové Československé republiky. SNR však na sebe v Deklaraci přebírá veškerou zákonodárnou a výkonnou moc pro oblast celého Slovenska, čímž vzniká dvojkolejnost zákonodárné moci, dvě ohniska legislativy na území budoucího jednotného státu. Takto vzniklý právní dualismus je významnou brzdou společného postupu oficiální exilové reprezentace a předsednictva SNR. Většina vydaných prezidentských dekretů se více či méně odlišuje od nařízení SNR, v některých případech můžeme hovořit o úplné protichůdnosti obsahů těchto právních norem³. K jisté konsolidaci vzniklých problémů dochází při jednáních o ustanovení nové vlády v Košicích, kdy zástupci nové vlády uznali postavení SNR a přislíbili budoucí rozdělení kompetencí mezi ústřední a slovenské orgány. Dne 21. 4. 1945 je potom přijato nařízení SNR č. 30/ 1945 Sb. n. SNR, o zákonodárné moci na Slovensku, které rozděluje zákonodárnou moc mezi prezidenta republiky („*ve věcech celostátní povahy po dohodě se SNR*“) a SNR, které je přiznána zákonodárná moc na území Slovenska, pokud nejde právě o věc celostátní povahy. Toto nařízení zmírnilo napětí mezi oběma stranami, vneslo jistá pravidla do poměrně chaotického legislativního prostředí a nakonec znamenalo důležitý předstupeň pro přijetí zásadního politického kompromisu, tzv. první pražské dohody.

Tato dohoda ze 2. 6. 1945, uzavřená mezi vládou ČSR a předsednictvem SNR, však rovněž neodstraňuje žádné z legislativních ohnisek, ani si to neklade za cíl. Shodně s předchozím nařízením SNR č. 30 se zabývá především úpravou zákonodárné moci na území ČSR, ale na rozdíl od něj jde již o zcela konkrétní rozdělení pravomocí a věcí, na něž se tyto pravomoce vztahují. Kritériem pro rozdělení pravomocí je sama povaha věci, která má být upravena. Ve věcech

Zákonnou formu potom dostává s drobnými úpravami v zákoně č. 12/ 1946 Sb., ze dne 19. 12. 1945, jímž se doplňují, schvalují a mění předpisy o obnovení právního pořádku.

³ Např. opačný přístup k otázce přijetí právních předpisů, vydaných po 29. 9. 1938, coby součástí platného práva – viz níže v textu.

celostátní povahy vykonává zákonodárnou moc pro celé území ČSR prezident svými dekrety, a to k návrhu vlády a po dohodě se SNR, pochopitelně pouze do doby ustavení zákonodárného sboru⁴. Naproti tomu ve věcech, které nejsou vyhrazeny československému zákonodárnému sboru (resp. výše uvedené dočasné prezidentské zákonodárné pravomoci) přísluší zákonodárná pravomoc na Slovensku Slovenské národní radě. Ve většině otázek, týkajících se majetkových práv, se tak objevují dvojice právních předpisů – dekrety prezidenta republiky a nařízení SNR.

Hlavním problémem právního dualismu v ČSR však není ani tak samotný mechanismus fungování legislativy či dělba moci mezi ústřední a slovenské orgány, ale rozdílný pohled na klíčovou otázku kontinuity a diskontinuity právního řádu a použitelnosti nebo odmítnutí právních předpisů, vydaných po 29. 9. 1938. V prvním a klíčovém nařízení SNR č. 1/ 1944, o vykonávání zákonodárné, vládní a výkonné moci na Slovensku⁵, se v § 2 uvádí: „*Všechny zákony, nařízení a opatření zůstávají v platnosti, pokud neodporují duchu republikánsko – demokratickému*“. Jedná se tedy o úplný opak Benešova pohledu. Beneš odmítá názor, že legislativní akty, vydávané fašistickou vládou, mohou zůstat, po prohlášení za „nezávadné“, součástí platného práva. Vzhledem k silnému postavení SNR na Slovensku se však nepodařilo tento rozkol v pohledu na věc zvrátit ve prospěch Benešových dekretů. Proto tedy pro území Slovenska platí jiná pravidla pro posuzování toho, co je a co není platným právem. Na tyto rozdíly navazují potom další odlišnosti, zejména v oblasti trestního postihu nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a také v oblasti, která je pro vývoj vlastnického práva velmi důležitá – zavádění národní správy a zneplatnění některých majetkově-právních jednání z doby nesvobody (viz níže).

2. MAJETKOVÉ KŘIVDY a PORUŠOVÁNÍ VLASTNICKÝCH PRÁV V DOBĚ NESVOBODY

⁴ Mezi nejvýznamější věci celostátní povahy patří ústava a státní hranice, úprava základních práv a občanských svobod, vnitřní bezpečnost, národní obrana, politický a hospodářský styk se zahraničím a státní rozpočet a závěrečný účet.

⁵ Ze dne 1. 9. 1944.

Pokud se vrátíme zpět ke koncepci prezidenta Beneše i exilové vlády, můžeme konstatovat, že vede ke třem základním závěrům. Jednak je podle ní nutné navázat na předmnichovský právní řád, dále důsledně potřit existenci a vliv jakýchkoli právních předpisů, vydaných po 29. 9. 1938, přestože je nutné dočasně užívat jejich část, a konečně vypořádat se s křivdami, které byly v průběhu „doby nesvobody“ na obyvatelstvu Československa napáchány. Pro oblast vlastnických a jiných majetkoprávních vztahů je tento třetí bod velmi důležitý.

2.1 PORUŠOVÁNÍ PRÁV NA ZABRANĚM ÚZEMÍ DO BŘEZNA 1939

Mezi největší majetkové křivdy patří ty, které byly páčány na osobách české a slovenské národnosti po obsazení Sudet, části Slovenska a také části Podkarpatské Rusi v důsledku mnichovské dohody, resp. vídeňské arbitráže. Patří sem násilné odnímání vlastnických práv, bezprávné vyvlastňování a propadnutí majetku těch, kteří uprchli do relativního bezpečí okleštěné republiky nebo do zahraničí. Důležitou úlohu hraje také samotná existence říšských zákonů, jakožto platného právního řádu na nově nabytém území, které zvýhodňují postavení osob německé národnosti a znevýhodňují obyvatele „druhého řádu“. Obdobně tomu bylo i v případě odstoupení části slovenského území Maďarsku.

V této souvislosti je třeba zmínit existenci vládního nařízení č. 317/ 1941, o odškodnění osadníků na území bývalé Česko-Slovenské republiky, které bylo připojeno k Maďarsku. Toto nařízení, které je vydáno protektorátní vládou na základě mezistátního jednání mezi Německou říší a Maďarským královstvím a pod samozřejmým dohledem úřadu říšského protektora, se jeví jako určitá snaha zmírnit ztrátu nebo zmenšení majetkových práv či jinou majetkovou újmu osadníků na území, které v listopadu 1938 musela ČSR nedobrovolně odstoupit Maďarsku. Nařízení se vztahuje pouze na Čechy a Němce⁶, kterým byla způsobena majetková újma (zejména zabránění majetku) a kteří opustili nebo hodlají opustit toto území a nestali se přitom maďarskými nebo slovenskými státními příslušníky. Kromě toho nejde samozřejmě o plné odškodnění, ale pouze o částečnou úhradu způsobené újmy. Odškodněné osoby navíc musely z této částky

⁶ Nevztahuje se tedy na slovenské státní příslušníky, kteří se mohli po maďarském záboru odstěhovat na území Protektorátu.

vyrovnat své závazky vůči věřitelům, případně vůči bývalým zaměstnancům, dále pak závazky vzniklé z povinnosti placení výživného atd. Zvláštní pozornost je potom věnována vyrovnání dluhu ze zápůjčky, kterou stát⁷ poskytl jako podporu pro založení nové existence bývalých osadníků. Odškodné se pochopitelně snížilo i o hodnotu majetku, který osadník vyvezl nebo jinak převedl.

Přestože tento předpis vešel v platnost, jeho dopad je v mnoha ohledech pouze teoretický⁸. Zároveň v něm nejde v žádném případě o nápravu majetkových křivd, tak jak je definována a prosazována poválečnými prezidentskými dekrety⁹, jde pouze o vyplacení určité náhrady za ztrátu vlastnických práv. Ještě je třeba dodat, že pro oblast Sudet žádný podobný předpis neexistoval. Původní obyvatelé Sudet, kteří se po Mnichovu vystěhovali nebo byli vyhnáni, se nápravy majetkových křivd či odškodnění dočkali právě až v rámci odškodnění dekretem prezidenta republiky z května 1945.

2.2 PROTEKTORÁTNÍ PŘEDPISY

Dalším obdobím majetkového bezpráví je pak doba po vzniku nových státních útvarů - Protektorátu Čechy a Morava a Slovenského štátu. Zasáhlo zejména ty, kteří se postavili, ať už skutečně nebo domněle, proti okupační moci, ale často byly postiženy i zcela nevinné osoby. Jednou z nejtěžších forem majetkového postihu bylo propadnutí majetku, znamenající absolutní ztrátu vlastnického práva k věci nebo právu. Oporou tohoto zásadního zásahu do vlastnictví jednotlivců nebo sdružení osob se stává nařízení říšského protektora o propadnutí jmění v Protektorátu ze dne 4. 10. 1939¹⁰. Je koncipováno jako trest pro osoby nebo sdružení osob, které se stavěly nepřátelsky vůči Říši a vztahuje se na jejich jmění, práva a věci, kterých bylo k nepřátelské činnosti užito. Prohlášení o propadnutí věci stejně jako rozhodnutí o správě takového majetku spadá do

⁷ Konkrétně Ústav pro péči o přestěhovalce při ministerstvu sociální a zdravotní správy.

⁸ To se týká hlavně majetku Židů a osob pronásledovaných protektorátním režimem. Vlastnické právo bylo navíc třeba prokázat, což bylo téměř tři roky po záboru území mnohdy velice složité. Kromě toho docházelo ze strany *Komise pro odškodnění osadníků z Maďarska* často k podhodnocení původního majetku. Velkou část odškodnění potom odčerpalo vyrovnání závazků vůči státu a ostatním věřitelům.

⁹ Zejména dekretem prezidenta republiky č. 5/ 1945 Sb.

¹⁰ Nařízení RP 29/ 39 o propadnutí jmění v Protektorátu Čechy a Morava.

kompetence říšského protektora, popř. jím určeného úřadu. Samotnému propadnutí mohlo předcházet ještě zabavení věci, kdy osoba zůstává vlastníkem, ale ztrácí oprávnění s věcí nebo právem nakládat. Propadnutí jmění u potrestaných sdružení osob pak znamená automatické rozpuštění takového sdružení, a to bez likvidace.

Na základě tohoto právního předpisu byla postižena celá řada osob a sdružení, nicméně je třeba zdůraznit, že ve skutečnosti byla majetková práva hrubým způsobem porušována již od okamžiku, kdy německá vojska vstoupila na území ČSR. Tvrdý postoj úřadů i samotných vykonavatelů okupační správy, velká dávka svévole a jistá míra nepostižitelnosti a beztrestnosti konání nových vládců přispěla k tomu, že podobná nařízení nebyla ani s to obsáhnout a „legalizovat“ všechna příkoří, která se během šesti válečných let udála, a to pochopitelně nejen v majetkoprávní sféře, ale ve všech oblastech lidského života.

2.3 PROTEKTORÁTNÍ A SLOVENSKÉ PROTIŽIDOVSKÉ ZÁKONY

Kapitolu samu pro sebe potom tvoří majetkové křivdy způsobené židovskému obyvatelstvu. Protižidovské zákony Protektorátu¹¹ a Slovenského štátu¹² daly vzniknout pojmu „Žid“, „židovský podnik“ a „židovský majetek“ jakožto základním pojmům pro určení příslušnosti diskriminačních a také likvidačních norem. Jedná se o předpisy, které největší měrou znehodnocují vlastnická práva židovských obyvatel, sdružení a podniků, kladou na tyto subjekty neoprávněně vyšší nároky oproti ostatním osobám a výrazně omezují možnost nabytí nebo udržení vlastnických práv.

Otázka majetkových práv Židů i jejich účast na hospodářském životě je řešena poměrně záhy po okupaci zbytku ČSR. Již 21. 6. 1939 je vydán základní právní předpis, upravující výše zmíněné otázky. Je jím nařízení říšského protektora o židovském majetku¹³, na které potom navazuje několik prováděcích

¹¹ Zejména nařízení říšského protektora o vyřazování Židů z hospodářství Protektorátu Čechy a Morava prováděcími výnosy ze dne 26. 1. 1940 a nařízení říšského protektora o židovském majetku s prováděcími výnosy ze dne 26. 1. a 7. 2. 1940.

¹² Základem je nař. č. 198/ 1941 S. z. ze dne 9. 9. 1941, o právním postavení Židů a Úst. zák. č. 68/ 1942 S. z. ze dne 15. 5. 1942 o vystěhování Židů.

¹³ Nařízení RP 14/ 39.

výnosů. Touto úpravou je Židům a židovským podnikům zakázáno zejména nakládat nemovitostmi, právy k nemovitostem, cennými papíry a dalšími hodnotami bez zvláštního písemného povolení, které vydává říšský protektor nebo jím určený úřad. Židé mohou vlastnická práva pouze ztratit, neboť je jim zakázáno nabývat vlastnictví k tomuto majetku. Nařízení se zjevně vztahuje zejména k hodnotným předmětům vlastnictví. Samozřejmě jde o nemovitosti a vlastnická práva s nimi spojená, ale úprava se týká také věcí movitých, např. perel, drahokamů, předmětů ze zlata, stříbra či platiny a dalších drahocenných a uměleckých předmětů¹⁴. Tyto cennosti nemohou Židé nabýt, zcizit ani zastavit, kromě toho jsou povinni je přihlásit u příslušných úřadů. Přihlásit je třeba i zemědělskou a lesní půdu ve vlastnictví či pronájmu Židů.

S přibývajícím časem protižidovské právní předpisy přitvrzují, židovské podniky musejí např. přihlásit již veškerý svůj majetek¹⁵, jednotlivci i podniky jsou nuceni uložit výše uvedené cenné movité předměty, akcie, cenné papíry a jiné zúročitelné hodnoty do bankovní úschovy¹⁶. Nařízení říšského protektora k vyřazení Židů z hospodářství Protektorátu¹⁷ ze dne 26. 1. 1940 pak přímo umožňuje rušení a likvidaci židovských podniků. Těmito ustanoveními dosáhla majetkoprávní represe vůči Židům v Protektorátu svého vrcholu.

Slovenské protižidovské zákony jsou potom jasnou ukázkou snahy být ještě přísnější než samotný předobraz – zákony říšské. Slovenští Židé nemohou nabývat vlastnická ani jiná práva k nemovitostem, kromě případu dědění. Nemohou převzít ani založit průmyslový, obchodní nebo živnostenský podnik. K převodu, zániku, změně nebo omezení vlastnického nebo jiného práva je třeba povolení úřadu. Mají povinnost ukládat peněžní hotovost na vkladní knížky¹⁸ atd. Snad ještě větší zásah do práv slovenských Židů nalezneme v Ústavním zákoně č. 68/ 1942, který již otevřeně hovoří o možnosti vystěhování Židů ze Slovenska. Majetek vystěhovaných Židů propadá státu. § 5 odst. 1 tohoto zákona hovoří o tom, že „na zlikvidování osobních a majetkových poměrů vystěhovaných Židů,

¹⁴ Na drahocenné a umělecké předměty se nařízení vztahuje, pokud jejich hodnota přesahuje částku 10. 000 korun.

¹⁵ Čtvrtý prováděcí výnos k nařízení říšského protektora o židovském majetku ze dne 7. 2. 1940.

¹⁶ Pátý prováděcí výnos k nařízení říšského protektora o židovském majetku ze dne 2. 3. 1940.

¹⁷ Nařízení RP 05/ 40.

¹⁸ Nařízení č. 198/ 1941 S. z. ze dne 9. 9. 1941, o právním postavení Židů, část druhá.

jakož i Židů, kteří území Slovenské republiky opustili, vydá potřebné předpisy vláda (...)“. Vzhledem k formě ustanovení a cíli tohoto zákona, jímž byla faktická likvidace židovského obyvatelstva, je tento zákon právem považován za vrchol protižidovského zákonodárství na Slovensku.

Protižidovská opatření v oblasti vlastnických práv byla v Protektorátu teoreticky mírnější, i když v některých jednotlivostech byla se slovenskými shodná (např. povinnost registrace majetku, vyloučení z hospodářského života). Praxe okupačního aparátu však tyto rozdílly smazávala.

3. VÁLEČNÝ VÝVOJ INSTITUTU NÁPRAVY a VLIV SNP

Po půlročním období pomnichovské „druhé“ republiky a především po více než šesti letech existence Protektorátu Čechy a Morava a Slovenského štátu nastal po osvobození republiky čas na navrácení majetku původním vlastníkům, nápravu majetkových křivd, na spravedlnost a odplatu, spočívající mj. v hlubokých zásazích do vlastnických práv na straně nepřátel a poražených.

Celý proces nápravy začal samozřejmě dlouho před květnem 1945. Je pravdou, že londýnská reprezentace od počátku svého exilového působení spojovala otázku vítězství nad Německem s otázkou potrestání bezpráví a počítala s nápravou křivd. Jasnější obrysy však získávají tyto plány až v době, kdy se nacistické Německo dostává do válečné defenzivy, přičemž s přibývajícím jistotou pádu třetí říše jsou tyto plány stále konkrétnější. To se týká např. plánů poválečného odsunu německého a maďarského obyvatelstva z území ČSR, se kterým byl spojen i očekávaný zábor majetku. Tento plán, který je (nejen z pohledu majetkoprávních vztahů, vlastnictví a vyvlastnění) pro celý poválečný vývoj ČSR jedním z klíčových, byl prezidentem Benešem nastíněn v hrubých rysech již v průběhu moskevského jednání o československo – sovětské spojenecké smlouvě v prosinci roku 1943¹⁹. Na tomtéž jednání se moskevská

¹⁹ Moskevská jednání z prosince 1943 měla dvojí podobu. Za prvé šlo o rozhovory na nejvyšší politické úrovni mezi představiteli SSSR a zástupci obou čs. reprezentací. Výsledkem bylo podepsání nové československo – sovětské smlouvy o přátelství, vzájemné pomoci a poválečné spolupráci, která je výrazem nové zahraničně politické orientace londýnského vedení a silicího postavení čs. vedení v Moskvě. Za druhé šlo o samotné rozhovory prezidenta Beneše

a londýnská reprezentace mimo jiné shodují na potřebě provedení nové pozemkové reformy, jejímž důležitým předpokladem bude konfiskace majetku Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů.

3.1 SNP a VNITŘNÍ SPRÁVA

Mezi další významné válečné události, které měly přímý vliv na výše uvedený proces nápravy, pak jednoznačně patří již zmiňované propuknutí Slovenského národního povstání. Roztříštěné ilegální organizace, bojující proti nacistům a představitelům Slovenského štátu, byly v prosinci 1943 spojeny nově vzniklou Slovenskou národní radou²⁰, pod jejímž vedením nabývá podzemní aktivita rychle na síle. Na konci srpna 1944 pak celý proces kulminuje a povstalci se staví do čela ozbrojeného odporu proti utlačovatelům. Povstání zasáhlo zhruba 2/3 územní rozlohy Slovenska a přesto, že bylo nakonec poraženo, bylo v prvních měsících vojensky úspěšné.

Právě vidina porážky klerofašistického režimu a německých nacistů na Slovensku vedla SNR k vypracování plánů na zajištění majetku dosavadních německých vlastníků a na zavedení tzv. „vnitřní správy“. K tomu účelu bylo vydáno nařízení SNR č. 11/ 1944 Zb. nar. SNR ze dne 8. 9. 1944, o zajištění německých a arizovaných podniků. Podle tohoto právního předpisu mělo dojít k zajištění živnostenských a jiných výrobních podniků a práv s nimi spojených, pokud se nacházely ve vlastnictví osob německé národnosti a dále k zajištění původně židovských podniků, které byly nabyvateli získány díky zabírání židovského majetku na základě protižidovských norem²¹. Nařízení však neobsahuje jediné ustanovení o navrácení majetku jeho původním vlastníkům. Tím se prakticky odchyľuje od programu prezidenta Beneše, který naopak uzákonění a provedení restitucí považuje za jeden ze základních úkolů nového vedení státu v raně poválečném období. Zajímavostí slovenské koncepce je také to, že se zaměřuje pouze na německé vlastníky, zatímco pozdější konfiskační

s moskevskou reprezentací (v jejímž čele stáli komunisté a sociální demokraté) o poválečném uspořádání ČSR, vedení osvobozenického boje a dalších otázkách.

²⁰ SNR vznikla na základě tzv. Vánoční dohody (21. – 23. 12. 1943) mezi občanskými složkami (v jejich čele stojí Ursíny, Lettrich a Josko) a KSS (Šmidke, Husák, Novomeský). Složky orientované na zahraniční odboj, zůstávají stranou dohody.

²¹ Příp. na základě soukromoprávní smlouvy, uzavřené se Židy po 6. 10. 1938.

normy a normy zavádějící národní správu jsou tradičně zaměřeny na subjekty Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů.

Princip zajištění majetku státem spočívá dle nařízení SNR v omezení majtkových práv dosavadního vlastníka nebo správce. Na rozdíl od pozdějších úprav však v tomto případě jde pouze o zákaz vydávat a vykonávat opatření, která by zmenšila majetkovou podstatu podniků nebo ohrozila jejich řádný chod. Takové ustanovení tedy umožňuje dosavadnímu majiteli v rámci vedení podniku konat celou řadu jiných právních úkonů. Národní správa zavedená po válce naopak označuje všechny případné právní úkony dosavadních majitelů, držitelů a správců majetku, spadající pod národní správu, za neplatné.

Určitá míra benevolence nařízení SNR vůči dosavadním vlastníkům a správcům se projevuje i v tom, že ne vždy je nutné jmenovat nového správce pro státem zajišťované podniky. Pokud dosavadní vedení podniku poskytuje svou zejména politickou, národní a mravní kvalifikací dostatečnou záruku pro to, že podnik bude v rámci vnitřní správy řádně veden, pak nařízení nevidí důvod, proč jmenovat nového správce. Toto ustanovení se v pozdějších úpravách již neobjevuje, národní správa tak počítá hlavně s dosazením nových národních správců, zpravidla ustanovených ze schopných a bezúhonných zaměstnanců příslušného podniku nebo závodu.

Slovenský institut národní správy má tedy řadu specifických znaků. Některé z nich se staly součástí pozdějších úprav a tvoří základ poválečných nařízení SNR (velmi často jde o prvky, které nejsou v souladu nebo jsou opakem základních znaků pozdějších prezidentských dekretů). Nařízení je také jakýmsi odrazovým můstkem pro budoucí normotvorbu SNR. Specifikem můžeme rovněž nazvat předstih legislativního zakotvení národní správy na Slovensku před jeho obdobou v českých zemích. Nařízení 11/ 1944 Zb. nar. SNR je vydáno již 8. 9. 1944. Na jeho vlivu a významu nic nemění ani skutečnost, že k jeho provedení v praxi již nemohlo, vzhledem k porážce SNP, dojít. Pro srovnání: v českých zemích je prvním dokumentem, definujícím zajištění nepřátelského majetku a „zatímní správu“, dekret prezidenta republiky č. 2/ 1945 Úř. věst. čsl., o mimořádných opatřeních k zajištění hospodářského života. Dekret je vydán

v únoru 1945, tedy téměř půl roku po vydání obdobného dokumentu SNR. V první řadě hovoří o nutnosti provedení restitucí majetku, neoprávněně převedeného po 28. 9. 1938 pod tlakem rasové, národní či politické perzekuce, druhým bodem je pak potřeba zajištění nepřátelského majetku a jeho převedení pod zatímní správu. Tato správa má být dále zavedena i do podniků a závodů, které jsou ve vlastnictví, držbě nebo správě státně nespolehlivých osob.

4. CÍLE A VÝZNAM KOŠICKÉHO VLÁDNÍHO PROGRAMU V OTÁZCE VLASTNICTVÍ

Na začátku roku 1945 dochází jak na straně londýnského tak na straně moskevského vedení čs. odboje k řadě politických kroků, směřujících k upevnění budoucích pozic v poválečném Československu. Dlouhodobá snaha prezidenta Beneše přivést do osvobozené republiky vládu, složenou z jeho soukmenovců z londýnského exilu, naráží na vzrůstající moc a vliv československé levice v Moskvě. Její pozice je navíc tím silnější, čím větší je jistota, že území ČSR bude z velké části osvobozeno jednotkami Rudé armády. Československo – sovětská smlouva z Moskvy z prosince 1943 kromě toho zavazuje prezidenta Beneše k úzké spolupráci se Sovětským svazem, který se staví do role hlavního spojence ČSR. Prezident tak nedokázal proti moskevskému vedení (v čele s K. Gottwaldem a Z. Fierlingerem) prosadit politickou orientaci na západní velmoci, zejména na Francii, Anglii a USA. Kromě toho zde existuje třetí mocenské ohnisko – Slovenská národní rada, která ač v povstání poražena, neztratila nic z pozice silného reprezentanta slovenského národa²². Všechny tyto aspekty nasvědčovaly tomu, že vytvoření politického programu pro poválečnou ČSR nebude v rukou jedné strany, ale že musí být přijat kompromis všech tří reprezentací. K tomu také došlo na jednáních v Moskvě ve dnech 22. – 29. 3. 1945, která vyústila v přijetí programového dokumentu první vlády Národní fronty Čechů a Slováků. Jako košický vládní program byl poté oficiálně vyhlášen 5. 4. 1945 na osvobozeném území ČSR v Košicích.

²² SNR od počátku své existence bojovala za vytvoření společné ČSR na základě dvou rovnoprávných národů – Čechů a Slováků, což se jí nakonec podařilo prosadit do Košického vládního programu. Beneš prosazoval myšlenku jediného československého národa.

4.1 HLAVNÍ PROGRAMOVÉ CÍLE V OTÁZCE VLASTNICKÝCH PRÁV

Cíle programu v otázce majetkových práv, vlastnictví, institutu vyvlastnění a dalších majetkoprávních záležitostí můžeme nalézt v těchto třech základních úkolech nové vlády:

1. odčinit zločiny okupantů na veřejném a soukromém majetku
2. vykořenit vliv fašistů a cizáků z československého hospodářství
3. zabezpečit nerušený chod hospodářství

Odčinění zločinů, napáchaných okupanty na českém a slovenském národním a soukromém majetku, má být jedním z prvořadých úkolů nové vlády. Programově se pak tento bod pojí s potřebou zabezpečení nerušeného chodu hospodářství na osvobozeném území. Dosáhnout obou těchto cílů bylo možné prostřednictvím společných prostředků – zavedení systému národní správy a zajištění majetku nepřátel.

Výčet osob, jichž se zajištění majetku mělo týkat, je poměrně široký. Jde jednak o občany nepřátelských států, v čele s Němci a Maďary, dále o československé občany, kteří aktivně podpořili okupační režim a zasloužili se o rozbití republiky, a také o akciové a jiné společnosti, spravované výše uvedenými osobami. Z pohledu právního vztahu osoby k zajišťovanému předmětu se tato opatření vztahují nejen na samotné vlastníky či spoluvlastníky věci, ale též na osoby, jež mají věc v držbě nebo ve správě. Předmětem pak může být jakýkoliv majetek, bez ohledu na to, zda jde o movitou či nemovitou věc. Dočasná národní správa se však měla také týkat veškerých družstevních podniků a institucí, bez ohledu na to, zda jejich vedení patří do skupiny výše uvedených subjektů, a to až do té doby, než si členstvo těchto organizací bude moci demokraticky zvolit správu novou.

Samotný institut národní správy není v košickém vládním programu dále definován. Podoba této správy, její struktura, řídicí orgány a další skutečnosti jsou ponechány budoucí právní úpravě²³.

Dalším programem deklarovaným úkolem bylo navrácení majetku jeho původním vlastníkům. Tímto bodem se staví košický vládní program do opozice vůči dříve přijatému nařízení č. 11/ 1944 Zb. nar. SNR, ve kterém pasáž o navrácení majetku původním perzekvovaným vlastníkům chybí²⁴.

Majetek, který se nachází pod národní správou, se má dostat zpět do rukou dělníků, rolníků, úředníků, živnostníků a příslušníků volných povolání, jimž byl ukořistěn v rámci národní, politické nebo rasové perzekuce. Původní vlastník může získat zpět svůj majetek na základě individuální žádosti, kterou posuzuje a na základě níž rozhoduje Národní výbor, nově zřízený článek státní správy, nadaný nejen v této oblasti významnými pravomocemi. Ostatní zajištěný majetek má zůstat pod národní správou do doby, než o něm bude rozhodnuto příslušným zákonodárným orgánem²⁵. Tato ustanovení článku X. košického vládního programu se stávají základem pro pozdější úpravu dekretem prezidenta republiky č. 5/ 1945 Sb. a nařízením č. 50/ 1945 Zb. nar. SNR (viz kapitola 5).

Dalším cílem vládního programu je eliminace cizích hospodářských elementů, konkrétně vlastníků půdy na území ČSR. Jde o jeden z hlavních programových bodů a snaha o jeho včasné a rychlé provedení má hned několik zásadních důvodů. Jde zejména o to, aby byli nepřátelé zbaveni možnosti ovlivňovat hospodářství republiky a aby byli odstaveni od majetku, který byl jimi ve válečných letech bezprávně získán z majetku českých a slovenských občanů. Dalším důvodem je potřeba rozdělení velkého množství půdy mezi české a slovenské zemědělce, drobné rolníky i bezzemky, jejichž existence je přímo závislá na možnosti obhospodařování vlastní půdy. Konečně čtvrtým důvodem je dlouhodobá snaha o uskutečnění nové pozemkové reformy.

²³ Dekret č. 5/ 1945 Sb. a nařízení č. 50/ 1945 Zb. nar. SNR – viz dále v textu.

²⁴ Viz kapitola 3.1, porovnání následných právních úprav viz kapitola 5.

²⁵ Viz shodná pasáž v kapitole 5. u dekretu č. 5/ 1945 Sb.

4.2 OMEZOVÁNÍ VLASTNICKÝCH PRÁV (DLE VLÁDNÍHO PROGRAMU)

Hlavní skupinou osob, na něž tato část vládního programu přímo a cíleně útočí, jsou němečtí a maďarští šlechtici a velkostatkáři, jejichž obrovské pozemkové bohatství má být zkonfiskováno a rozděleno mezi drobné zemědělce. Opatření se však vztahuje i na další subjekty, jmenované v předchozí pasáži o národní správě²⁶. Předpokladem možného provedení konfiskací je zřízení Národního pozemkového fondu, do něž plyne veškerá zabraná půda, budovy a zvířata. I v rámci tohoto procesu je patrná silná pozice národních výborů, kterým je svěřena pravomoc konfiskovat půdu a provádět její dočasnou správu, zároveň se mají aktivně podílet i na přidělování půdy. Zde má ovšem hlavní slovo Správa Národního pozemkového fondu.

Klíčem k rozdělení půdy jsou potom dvě hlavní kritéria, a to národnost a účast v národně – osvobozeneckém boji. První a také základní požadavek splňují čeští, slovenští a také ukrajinští zemědělci a rolníci, kteří pochopitelně nesmí zároveň spadat do kategorie zrádců republiky. Druhý požadavek je spíše záležitostí přednostního práva na přidělení půdy těm, kteří se zasloužili o osvobození ČSR.

Celý proces konfiskace a přidělu půdy má samozřejmě zásadní dopad na vlastnická práva zúčastněných subjektů. Navrácení majetku původním vlastníkům, jak bylo popsáno v předchozí pasáži, je založeno na vrácení či obnovení možnosti výkonu vlastnického práva. Toto právo nikdy nezaniklo, bezprávným aktem byl pouze znemožněn jeho výkon. V případě konfiskací je však vlastnické právo k půdě násilně převedeno z oprávněné osoby na osobu, které nikdy předtím toto právo nepříslušelo. Oprávněný subjekt tak ztrácí bez jakékoli náhrady všechna vlastnická práva, zatímco nabyvatel je proti vůli oprávněného získává (byť za malou úplatu, která ovšem samozřejmě neplyne původnímu vlastníkovu, ale je použita na „zvelebení zemědělství“). V tomto případě tedy zejména šlechtici a velkostatkáři německé a maďarské národnosti přicházejí o obrovský majetek, jejich vlastnické právo je rozhodnutím státu

²⁶ Jiní občané nepřátelských států, zrádci z řad československých občanů, akciové a jiné společnosti, spravované těmito osobami.

převedeno na jiné subjekty. Ve většině těchto případů jde však o zasloužený trest za účast na rozbití republiky, za hospodářskou i jinou pomoc a podporu německému a maďarskému režimu, či o konfiskaci majetku, získaného z majetku československých občanů za druhé světové války. Na druhé straně konfiskace zasahuje řadu zcela nevinných osob, které spadají zejména do kategorie „*občanů nepřátelských států, zejména Německa a Maďarska*“.

Konfiskace majetku a újma na vlastnických právech, jak ji prezentuje Košický vládní program, je tedy jakousi předzvěstí budoucího potrestání Němců a Maďarů za jejich role v právě končící válce. Právním předpisem, který konkretizuje tento programový bod, se stává dekret prezidenta republiky č. 12/ 1945 Sb.

5. NEPLATNOST MAJETKOPRÁVNÍCH JEDNÁNÍ Z DOBY NESVOBODY

Článek X. Košického vládního programu, o němž byla řeč v předchozí kapitole, se stal předobrazem dalšího, pro tuto oblast zásadního dokumentu, kterým je dekret prezidenta republiky č. 5/ 1945, o neplatnosti některých majetkoprávních jednání z doby nesvobody a o národní správě majetkových hodnot Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů a některých organizací a ústavů ze dne 19. 5. 1945. Program však není původcem koncepce zneplatnění majetkoprávních ujednání z doby nesvobody. Tím je mezispojenecká deklarace o vyvlastňování na územích obsazených nebo kontrolovaných nepřítelem z 5. 1. 1943, na jejíž přípravě se podílela i československá exilová vláda²⁷. Principy, na nichž tato deklarace stojí, jsou pak vtěleny do původního dekretu č. 2/ 1945 Úř. věst. čsl., o mimořádných opatřeních k zajištění hospodářského života, z února 1945 a také do košického vládního programu, jehož články tvoří základní rámec pro úpravu nejdůležitějších problémů poválečné republiky.

²⁷ J. Kuklík, *Historické kořeny a souvislosti – Dekrety prezidenta republiky*, Praha, 2001.

5.1 SLOVENSKÁ ÚPRAVA A ZÁKLADNÍ ROZDÍLY MEZI NÍ A PREZIDENTSKÝM DEKRETEM

Jak už bylo uvedeno výše, slovenský vývoj v této oblasti byl poněkud odlišný od vývoje v českých zemích. Nařízení SNR č. 11/ 1944 Zb. nar. SNR sice nebylo realizováno, přesto znamenalo základ pro pozdější úpravu. Tou je na Slovensku nařízení SNR č. 50/ 1945 Zb. nar. SNR ze dne 5. 6. 1945. Z obsahů obou dokumentů je patrné, že linie, nastavené košickým vládním programem, se daleko věrněji drží prezidentský dekret. Nařízení naopak v některých záležitostech nebere ohled na vládní program a zaujímá vůči němu odlišný postoj, vycházející právě z původního nařízení SNR.

Dekret a nařízení se jinak v mnohém shodují, ale opět můžeme sledovat několik bodů, ve kterých se nejen obsahově rozcházejí, ale dokonce stojí v přímém kontrastu proti sobě. Nařízení SNR je obsahově daleko užší. Zaměřuje v podstatě na jediný problém, a to na zavedení národní správy nad příslušnými majetkovými hodnotami. V prezidentském dekretu se naproti tomu objevuje řešení všech podstatných souvisejících problémů.

Jedním ze zásadních rozporů obou úprav je otázka vyslovení neplatnosti některých majetkoprávních jednání z doby nesvobody. Nařízení SNR neobsahuje jediné usatvení, které by se danému problému věnovalo. Navazuje tak přímo na původní nařízení 11/ 1944 Zb. nar. SNR (viz kapitola 3). Zdá se, jako by i v tomto ohledu SNR považovala jednání fašistických úřadů za platná a neviděla důvod, proč by mělo dojít k uzákonění opaku. Naproti tomu pro prezidentský dekret je to klíčová záležitost, což je patrné mj. i z toho, že se dekret touto otázkou zabývá hned v prvním paragrafu. Podle něj jsou tato jednání neplatná, pokud byla uzavřena po 29. 9. 1938 pod tlakem okupace nebo národní, rasové nebo politické perzekuce. Toto ustanovení dává na jedné straně vzniknout nepřehledné situaci, co se týká samotné existence a prokazatelnosti vlastnických práv, na straně druhé však dává průchod spravedlnosti a napravuje křivdy, které byly postiženým subjektům na majetkových právech způsobeny.

Obdobná situace nastává i v otázce navrácení majetku původním vlastníkům. Stejně jako v předchozí záležitosti, ani zde se nařízení SNR tímto

problémem nezabývá, patřičná ustanovení neobsahuje a opět tak navazuje na obsahovou strohost nařízení SNR č. 11/1944.

Určitou výjimku z právě řečeného lze spatřovat ve vydání nařízení SNR č. 52/ 1945 Sb. n. SNR, ze dne 6. 6. 1945, kterým se zrušují taková nabytí nemovitostí spadající pod československou pozemkovou reformu, která se uskutečnila na území dočasně okupovaném maďarským státem. Podstatou je zrušení nabytí nemovitostí, ke kterému došlo po 1. 11. 1938 na území Slovenska, dočasně okupovaném Maďarskem. Jedná se tedy pouze o území, které bylo tehdejším Československem odstoupeno po Vídeňské arbitráži, přičemž toto území tvořilo asi 21% celkové rozlohy Slovenska²⁸. V žádném případě tedy nejde o zneplatnění majetkoprávních jednání na území Slovenska za dobu trvání fašistického státu. Zrušení se navíc týká pouze nemovitých věcí a jejich příslušenství, přičemž o ostatním majetku původních vlastníků se úprava nezmiňuje.

Dosavadní vlastníky²⁹, držitele či jiné uživatele takto definovaných majetkových podstat dostává výše uvedené nařízení do velmi nevýhodného postavení. Jejich vlastnická práva k daným nemovitostem jsou zrušena, navíc musejí dbát o správu tohoto majetku, musejí z něj platit daně a jiné poplatky a odvádět případné dávky až do doby, než se oprávněný vlastník ujme držby. Dosavadní vlastník nemá dokonce ani právo na úhradu nákladů, které do nemovitosti za dobu trvání svého vlastnického práva vložil. V neprospěch dosavadního vlastníka vystupuje také fakt, že nepřichází pouze o nemovitost jako takovou, ale rovněž o všechny majetek sloužící k jejímu obhospodařování a dále také o všechny živý a mrtvý inventář, a to vše bez jakékoli náhrady. Rovněž případní nájemci ztrácejí svá práva z nájemních smluv, příslušejících k těmto nemovitostem. Pokud se k nemovitosti váže nájemní právo druhé osoby, je tento nájemní poměr skončen dnem převzetí držby. Nájemci pak ani nevzniká právo na náhradu škody či ušlého zisku.

²⁸ Přesně 10.423 km².

²⁹ Termínem „dosavadní vlastník“ je pro přehlednost míněna osoba, která nabyla majetek v době po 1. 11. 1938, „původním (oprávněným) vlastníkem“ potom osoba, jejíž vlastnické právo bylo v době nesvobody porušeno, a která má právo na restituci majetku.

Na druhou stranu ve prospěch původního (oprávněného) vlastníka vystupuje řada faktorů, přičemž jedním z nejdůležitějších je rychlost procesu uvedení této oprávněné osoby do držby. Toto uvedení má být provedeno ihned poté, co oprávněná osoba splní všechna potřebná kritéria. Kromě samotného přihlášení se ke svému původnímu majetku a prokázání takového vlastnického práva jde zejména o přezkoumání státní a politické spolehlivosti dotyčné osoby. Majetek osob, které neprojdou tímto sítím či nesplní přihlašovací povinnost, přechází do vlastnictví státu a je dále použit pro cíle pozemkové reformy. Významnou skutečností je i to, že oprávněný neztrácí nic na svých právech, i když by si již dříve nechal vyplatit odškodnění podle slovenských válečných předpisů³⁰.

Přestože se tato ustanovení jeví jako určitý druh odznamenání právních jednání v době nesvobody a přestože část těchto opatření má skutečnou podobu restitucí majetku, není pochyb o tom, že jde pouze o jakousi snahu slovenské reprezentace legislativně zasáhnout proti nepřátelskému obyvatelstvu na území okupovaném Maďarskem, považovaným dlouhodobě za úhlavního nepřítele slovenského národa. Zdá se, jako by vlastní uznání viny a vyrovnání se s fašistickou minulostí bylo pro raně poválečné Slovensko nepřekonatelnou překážkou, přičemž podobné předpisy jako tento halí jejich vlastní vinu do cizího hávu.

Dá se tedy říci, že ani tento ani jiné slovenské předpisy v sobě neobsahují vnitřní kvalitu norem, působících na území českých zemí. Oba zásadní problémy, totiž zneuznání protiprávních jednání a potřeba restitucí, jsou pro vládu a prezidenta Beneše jedinou možnou nápravou spáchaných protiprávních skutků. Postoj SNR je v této otázce, především vzhledem ke skutečnému postavení Slovenska ve válce, velmi opatrný.

³⁰ Jedná se o odškodnění, které bylo úplně nebo částečně vypláceno na základě slovensko – maďarské dohody o územně-politických opatřeních (publikováno jako vyhláška ministra zahr. věcí č. 155/ 1942 Sl. z.), či obdobných dohod, uzavřených mezi německou říší a maďarským státem.

Prezidentský dekret vychází z myšlenky nutnosti a potřeby restituce. Tento program byl, jak už bylo řečeno, součástí košického vládního programu, ale též původního dekretu č. 2/ 1945 Úř. věst. čsl., o mimořádných opatřeních k zajištění hospodářského života z února 1945.

Dekret č. 5 tedy řeší navrácení majetku, který byl dán pod národní správu a který patřil „*dělníkům, rolníkům, živnostníkům, drobným a středním podnikatelům, úředníkům, příslušníkům volných povolání a osobám v podobném sociálním postavení, jež ho pozbyly v důsledku národní, politické nebo rasové perzekuce*“³¹. Tyto subjekty se mohou hlásit o svá práva tím, že požádají o vydání pozbytého majetku, který má být vyňat z národní správy a ihned vrácen dřívějším majitelům nebo jejich dědicům. Okruh osob, kterým toto právo dekret přiznává, je značně širší, než tomu bylo v čl. X. košického vládního programu. Nově se tak vztahuje na kategorii drobných a středních podnikatelů, a dále pak na kategorii do jisté míry neurčitou – *osoby v podobném sociálním postavení*.

Stejně jako v košickém vládním programu, ani zde ovšem nenalezneme kategorii větších podnikatelů, továrníků nebo průmyslníků, kteří také přicházeli o své majetky a jejichž vlastnická práva byla rovněž porušena. Úprava ponechává tyto majetky prozatím pod národní správou, bez možnosti jejich vydání původním vlastníkům, přičemž takto zajištěný majetek má zůstat pod národní správou až do nové zákonodárné úpravy. Důvodem je v tomto případě snaha o ekonomickou konsolidaci poválečného Československa, při níž hrají právě velké průmyslové podniky, továrny, doly, banky a soukromé pojišťovny klíčovou úlohu. Proto si stát ponechává možnost přímo zasahovat do chodu těchto podniků, regulovat jejich činnost, popř. činit další zásahy. Dalším důvodem je pak skutečnost, že ač ještě neexistují konkrétní plány nebo normy, je již počítáno s masivním zásahem do vlastnických práv k těmto majetkům v podobě znárodnění velkých průmyslových podniků, dolů a dalších významných hospodářských hodnot. V tomto ohledu se jako významná předpověď chystaného znárodnění jeví ustanovení čl. XII. Košického vládního programu, které stanovuje nutnost „*postavit celý peněžní*

³¹ § 24 odst. 1 dekretu prezidenta republiky č. 5/ 1945.

a úvěrový systém, klíčové podniky průmyslové, pojišťovnictví a energetické zdroje pod všeobecné státní vedení a do služeb znovuvýstavby národního hospodářství a znovuoživení výroby a obchodu“.

5.3 ANTIFAŠISTÉ a STÁTNĚ NESPOLEHLIVÉ OSOBY

Specifickou skupinou subjektů s právy na vydání majetku z národní správy jsou pak osoby, které sice jsou německé nebo maďarské národnosti, ovšem splňují zařazení do jedné z výše jmenovaných kategorií a hlavně jsou schopny prokázat, že „byly obětí politické nebo rasové perzekuce a zůstaly věrnými demokraticko-republikánské státní myšlenky Československé republiky“³². Toto ustanovení si klade za cíl dosažení spravedlivého oddělení osob „státně nespolehlivých“³³ od osob, které byly i přes svou národnost perzekvovány a jejichž majetková práva byla porušena.

V praxi se však takto oprávněným osobám dostává jen minimum toho, na co mají podle tohoto ustanovení i podle určitého principu spravedlnosti nárok. Navíc dochází ke vzniku nepřehledné situace dané tím, že v podstatě neexistuje zcela jasné měřítko, podle kterého mají být osoby německé a maďarské národnosti, jakožto oběti perzekucí, posuzovány. Značné odlišnosti ve výkladu pojmů *perzekuce* a *věrnost ČSR* vznikají zejména při činnosti národních výborů a správních komisí, které z pozice výkonných orgánů tuto otázku posuzují.

Pro ustálení jednotného posuzování bylo proto 8. 6. 1945 vydáno sdělení ministra vnitra ohledně výjimek z opatření proti Němcům³⁴. Z něj je patrné, že kromě osob vězněných v koncentračních táborech a vězeních a osob, které činně podporovaly český národ v boji proti nacismu, se ustanovení dekretu nevztahují ani na zaměstnance, jichž je bezpodmínečně třeba k udržení provozu závodů. Snaha o dosažení spravedlnosti vůči antifašistům a válkou postiženým osobám se

³² § 24 odst. 2 dekretu prezidenta republiky č. 5.

³³ Podle § 4 dekretu prezidenta republiky č. 5 jsou to a) osoby národnosti německé nebo maďarské a b) osoby, jejichž činnost směřovala proti státní svrchovanosti, samostatnosti, celistvosti, demokraticko-republikánské státní formě, bezpečnosti a obraně ČSR a osoby, které podporovaly německé a maďarské okupanty. Jde zejména o členy vyjmenovaných organizací (např.: Vlajka, Rodobrana, Hlinkovy gardy, Spolek pro spolupráci s Němci, Kuratorium pro výchovu české mládeže ad.).

³⁴ Jde o sdělení ministerstva vnitra U.I. 21/45.

zde tedy mísí se snahou o podporu těch, jejichž činnost je potřeba pro zachování určité hospodářské stability. Všechny tyto osoby jsou postaveny na stejnou úroveň a příslušné orgány mají zejména chránit jejich osobní svobodu a jejich majetky. Ty tak nemohou spadat pod národní správu, nepodléhají restituci a nemohou se stát ani konfiskáty, o nichž je pojednáno níže.

U definice pojmu „státně nespolehlivá osoba“ se opět dostáváme k podstatnému rozdílu mezi úpravou obsaženou v prezidentském dekretu a úpravou v nařízení SNR³⁵. Oba předpisy obsahují svou definici pojmu, přičemž tyto definice jsou si velmi podobné. Rozdíl vzniká u určení národnosti osob, což je institut, který má vzhledem k právním dopadům obou předpisů mimořádný význam. Podle prezidentského dekretu se za osobu německé nebo maďarské národnosti považuje ten, kdo se při jakémkoli sčítání lidu od roku 1929 přihlásil k německé nebo maďarské národnosti nebo se stal členem národních skupin, útvarů nebo politických stran, sdružujících osoby německé nebo maďarské národnosti³⁶.

Naproti tomu podle nařízení SNR je za osobu německé nebo maďarské národnosti považován ten, kdo přiznal tuto národnost při posledním sčítání lidu, popř. ten, kdo byl členem některé německé nebo maďarské politické strany po 6. 10. 1938. Kromě toho základním určujícím prvkem má být zejména jazyk, který je používán v rodinném styku. Lze tedy říci, že v tomto případě je hledisko dekretu poměrně přesnější a jeho záběr je větší než je tomu u nařízení SNR.

5.4 K SAMOTNÉMU ZAVEDENÍ NÁRODNÍ SPRÁVY

Zavedení národní správy nad majetkovými hodnotami Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů je nejobsáhlejší kapitolou dekretu. Národní správa se zavádí nejen nad majetkem osob státně nespolehlivých, ale je zavedena do podniků, kde je toho třeba k plynulosti hospodářského života, do podniků opuštěných nebo těch, které jsou pod správou, v držbě nebo v nájmu státně nespolehlivé osoby.

³⁵ V nařízení SNR se objevuje tento termín v souvislosti se zajištěním majetku a zavedením národní správy nad tímto majetkem.

³⁶ § 6 dekretu prezidenta republiky č. 5/ 1945.

Národní správa se také zavádí do všech družstevních podniků a, pokud je to třeba, tak i do odborných, zájmových, kulturních a hospodářských organizací a ústavů.

Slovenská úprava v otázce šíře záběru národní správy obsahuje specifické ustanovení, které opět stojí v opozici vůči základní myšlence prezidentského dekretu, spočívající v uznání a prohlášení neplatnosti právních úkonů, uskutečněných na základě vnucených norem nepřátelských právních řádů. Nařízení SNR totiž obsahuje ustanovení, které výslovně znemožňuje zavedení národní správy nad majetkem, který nabyt stát, jiné veřejnoprávní korporace či ústavy, pokud tento slouží státním nebo veřejným účelům, přesto, že spadá do kategorie majetku, jenž byl nabyt na základě fašistických právních norem o národní, rasové nebo politické perzekuci³⁷. Uznává tak nepřímou platnost tohoto nabytí, což ostře kontrastuje se snahou dekretů prohlásit všechna nabytí na základě fašistických norem za nulitní.

Samo zavedení národní správy nad příslušným majetkem je pak opět v rukou národních výborů. Kompetence se v obou úpravách dělí mezi místní a okresní národní výbory na základě kritéria velikosti či významu zajišťovaných majetkových podstat. To znamená, že okresní národní výbory jsou k zavedení národní správy příslušné např. u peněžních institucí, báňských revírů či větších průmyslových, obchodních nebo živnostenských podniků, stejně jako u jiných větších majetkových hodnot (nad 500.000 korun) a výměry zemědělského a lesního majetku nad 50 ha. Ve většině ostatních případů je zavedení správy svěřeno místnímu národnímu výboru.

Nejvyšším orgánem v hierarchii správních úřadů je potom zemský národní výbor v Čechách a Slovenská národní rada na Slovensku. Právě příslušní zástupci zemského národního výboru a pověřenci SNR mají dle dekretu i dle nařízení SNR poměrně rozsáhlé pravomoci, co se týká možnosti provádění přímých zásahů do rozhodování příslušných národních výborů při zavádění národní správy. Obě normy takto řeší nejen problém zavádění národní správy tam, kde příslušné národní výbory nefungují nebo dosud nezavedly národní správu nad příslušnými hodnotami, ale též tam, kde sice příslušná rozhodnutí národních výborů byla

³⁷ § 2 nařízení č. 50/ 1945 Sb. n. SNR.

učiněna, ale veřejný zájem vyžaduje jejich změnu. Do rukou vysokých státních úředníků se tak dostává poměrně velká moc, která umožňuje shora řídit celý proces zavedení národní správy, a to zejména nad takovými majetkovými hodnotami, jakými jsou velké a významné průmyslové podniky, doly, továrny atd.

5.5 VLIV NÁRODNÍ SPRÁVY NA PRÁVA JEDNOTLIVÝCH SUBJEKTŮ

Národní správa znamená výrazný zásah do výkonu vlastnických práv výše uvedených subjektů. Vlastnická práva sice nejsou jejím zavedením zrušena, odejmuta nebo převedena na jinou osobu, jsou však výrazně paralyzována. V praxi znamená zavedení národní správy de facto nemožnost vykonávání vlastnických práv k příslušnému majetku ze strany dosavadních majitelů, držitelů, nájemců nebo správců. Veškeré nakládání majetkem a výkon vlastnických práv jsou dány do rukou národního správce. Pouze jeho právní úkony ve vztahu k zajištěnému majetku mají právní platnost, přičemž dosavadní vykonavatelé těchto práv jsou povinni zdržet se veškerých zásahů do jednání a rozhodování národního správce. Jejich případné jednání nebo nakládání majetkem, který je pod národní správou, by bylo neplatným právním úkonem. Kromě toho se tito rušitelé vystavují nebezpečí trestního postihu³⁸.

Dosavadní vlastníci, na jejichž majetky se dekret vztahuje, tedy prozatím vlastníky zůstávají, ztrácejí však možnost vykonávat své právo. Pokud není majetek těchto subjektů rovnou převeden do vlastnictví původních vlastníků, čeká tento pod národní správou na svůj další osud. Vlastnické právo k takovýmto majetkům tak přechází nikoli v důsledku zavedení národní správy, ale až v důsledku následujících zásahů, kterými byly zejména konfiskace, znárodnění, příp. propadnutí majetku jako trestní sankce.

Zavedení národní správy je prvním velkým zásahem do vlastnických práv dotčených subjektů. Neoddiskutovatelnou roli při vzniku tohoto institutu, jeho legislativně-politickém uchopení a při jeho vývoji samozřejmě sehrávají výše uvedené úpravy, vzniklé ještě v průběhu II. světové války. Dekret a nařízení

³⁸ Podle § 26 dekretu prezidenta republiky č. 5/ 1945 Sb. se jedná o přečin, trestaný až pěti roky odnětí svobody a peněžitým trestem do 10.000.000 korun, příp. úplným nebo částečným zabráním majetku.

z května (resp. června) 1945 jsou však prvními normami, které mohou být užity v praxi. Zároveň zde hovoříme o prvním skutečně významném legislativním zásahu do vlastnických práv „nepřátel“. Např. v českých zemích jde o zavedení národní správy nad 40% průmyslových podniků, pod národní správu rovněž spadá 75% průmyslových dělníků³⁹.

5.6 ZAJIŠTĚNÍ MAJETKU V PRAXI

Samo zajišťování majetkových podstat, na něž se výše uvedené normy vztahují, bylo větším problémem, než by se na první pohled mohlo zdát. Mnoho Němců či Maďarů uteklo z republiky ještě před skončením války i s majetkem, ať již šlo o majetek nabytý z majetku původních perzekvovaných vlastníků, nebo o majetek, k němuž tyto osoby získaly vlastnické právo ještě před „dobou nesvobody“. V době, kdy byla prohra Německa ve válce již neodvratitelná, začíná docházet k masivnímu přesunu majetkových hodnot Němců a Maďarů do bezpečí, dochází též k ukrývání majetku, cenností i financí a také k určitému druhu „praní špinavých peněz“, totiž převádění majetku na jiné fyzické i právnické osoby, kterých se zaborý majetku a konfiskace nebudou týkat. K obdobné činnosti dochází pochopitelně i na straně kolaborantů a zrádců národa. Osoby, které se podílely na morální, politické, hospodářské nebo jiné podpoře Německé říše v průběhu války, se teď většinou snaží ukrýt sebe a svůj majetek do bezpečí a zamaskovat stopy své činnosti. Z těchto všech důvodů bylo nanejvýš nutné, aby byla přijata opatření, která by konkretizovala samotný systém zajišťování majetku Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů. Těmito opatřeními se stávají vyhlášky ministerstva financí a to vyhláška Ú.l. 82/ 1945, o zajištění majetku zrádců a kolaborantů ze dne 25. 6. 1945 a vyhláška Ú.l. 83/ 1945, o zajištění německého majetku ze dne 22. 6. 1945.

Vyhláška Ú.l. 82/ 1945 ze dne 25. 6. 1945 je prováděcím předpisem k dekretu č. 5 a týká se zajišťování majetku zrádců a kolaborantů. Jak už bylo zmíněno, subjekty zde jsou Češi a Slováci, kteří se během doby nesvobody provinili proti Československé republice, jejímu republikánsko – demokratickému zřízení nebo kteří se jinak účastnili na německé věci. Této vyhlášce nepodléhají

³⁹ J. Grónský – Dokumenty k ústavnímu vývoji Československa II. . Karolinum, Praha, 1999.

osoby německé a maďarské národnosti. Zajišťování jejich majetku upravuje zmiňovaná vyhláška o zajištění německého majetku⁴⁰. Tento předpis je jakýmsi rozšířením opatření, vztahujících se na zajištění majetku zrádců a kolaborantů.

Hlavním tématem obou vyhlášek je pochopitelně zajištění věcí movitých. Zejména je uloženo, aby osobám vyšetřovaným pro kolaboraci nebo zradu na republice⁴¹, resp. osobám německé nebo maďarské národnosti, byly s okamžitou platností zmrazeny všechny účty u všech tuzemských peněžních ústavů. Tím dochází k situaci, kdy postižené subjekty ztrácejí možnost manipulace se svými účty a vklady, nemohou převádět svá konta na třetí osoby ani dosáhnout vyplacení těchto kont. Totéž se týká možnosti manipulace s majetkem, uloženým v bezpečnostních schránkách a depozitech. Rovněž zde se zakazuje možnost jejich vybírání či jiné manipulace.

Předpisy se dále vztahují i na majetek, který není uložen u některého z peněžních ústavů, ale který je zajištěn přímo u dotyčných osob. Týká se to zejména cenných papírů všeho druhu, drahých kovů, drahokamů, perel, drahocenných nebo uměleckých předmětů, sbírek známek a dalších cenností. Vyhláška tak logicky míří k zajištění věcí, které mohou mít i v malém množství obrovskou hodnotu. Tyto cennosti jsou zajišťujícím orgánem uloženy do vázané úschovy na jméno u některého peněžního ústavu *s českou správou*. Stejně tak pro zajištěnou peněžní hotovost je zřízen vázaný účet na jméno, na nějž plynou i veškeré budoucí platby těmto subjektům. Výjimkou jsou výplaty mezd, důchodů, nemocenských a jiných sociálních dávek, které nepřevyšují částku 2000 korun měsíčně^{42,43}.

V těchto bodech se tedy opatření, vedoucí k omezení vlastnického práva Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů, shodují. Rozdíl je naopak ve výčtu subjektů, které těmto ustanovením podléhají. Vyhláška o zajištění majetku zrádců

⁴⁰ Vyhláška sice ve svém názvu i dalším obsahu hovoří pouze o německém majetku, ale podle § 15 této vyhlášky se veškerá ustanovení vztahují i na maďarský majetek.

⁴¹ Termíny „kolaborace“ a „zrada na republice“ je třeba vykládat ve smyslu § 4 dekretu prezidenta republiky č. 5/ 1945 Sb. Příkladný výčet osob, na něž se § 4 vztahuje, je uveden v pozn. 33.

⁴² Vše nad tuto částku musí být opět složeno na vázaný účet dotyčného subjektu.

⁴³ Toto ustanovení je dle zmíněných vyhlášek platné pouze pro osoby německé a maďarské národnosti. Na osoby, vyšetřované pro kolaboraci je toto ustanovení rozšířeno až vyhláškou Ú.1. 124/ 1945 (viz níže v textu).

a kolaborantů nerozlišuje mezi fyzickými a právními osobami, hovoří pouze o osobách vyšetřovaných pro obvinění ze zrady na republice nebo z kolaborace. V návaznosti na samotný dekret a související právní předpisy však není pochyb, že se ustanovení vyhlášky vztahují jak na fyzické, tak na právní osoby. Přístup vyhlášky o zajištění německého majetku je odlišný v tom, že mezi subjekty, jejichž majetek podléhá zajišťujícím opatřením, řadí kromě fyzických osob – Němců a Maďarů - výslovně i německé a maďarské podniky a instituce⁴⁴, tedy subjekty, jejichž obrovský hmotný majetek, hotovost na účtech, cenné papíry a další aktiva byly tím, co muselo být neodkladně podřízeno kontrole československých orgánů. Právě u těchto subjektů se daly předpokládat největší úniky majetku za hranice ČSR.

Výše uvedená omezení mají přímý vliv na fungování takových podniků. Např. zákaz jakýchkoli výplat nebo převodů z účtů způsobuje nemožnost plnění závazků, vyplacení zaměstnaneckých mezd atd. Za krátkou dobu by tak došlo k ochromení provozu takových podniků a k řadě dalších souvisejících problémů. Proto v případech, kdy jde o úhradu skutečných provozních nákladů, není třeba souhlasu ministerstva financí k uvolnění prostředků z účtu, je třeba pouze předložit příslušnému peněžnímu ústavu hodnověrné doklady, dokazující nutnost takových plateb. I přes tuto výjimku je však možnost manipulace s aktivy ve vlastnictví německých a maďarských subjektů značně omezena.

Jedním z původních rozdílů v přístupu ke zrádcům a kolaborantům na jedné straně a Němcům a Maďarům na straně druhé je právní vztah těchto osob k věci, postačující k tomu, aby byla příslušná věc zajištěna. K tomu, aby mohl být zajištěn majetek zrádců a kolaborantů, bylo potřeba, aby se tento nacházel v jejich *vlastnictví* nebo *spoluvlastnictví*, zatímco u Němců a Maďarů stačí i *držba* dotyčného majetku v den účinnosti této vyhlášky. Rozšíření tohoto ustanovení i na zrádce a kolaboranty je potom záležitostí pozdější vyhlášky ministerstva financí⁴⁵.

⁴⁴ Německým (resp. maďarským) podnikem se rozumí podnik, v němž mají Němci na základě kapitálové účasti rozhodující vliv, příp. v němž jsou majiteli, většinovými společníky (u v.o.s. a k.s.) nebo správci převážné části podniku – viz § 13 odst. 1 Ú.l. 83/ 1945.

⁴⁵ Jde o vyhlášku ministerstva financí ze dne 28. 7. 1945, ozn. Ú.l. 124/ 1945, o zajištění majetku státně nespolehlivých osob.

Základní povinnost všech subjektů - totiž povinnost vložit vyhláškou určený majetek⁴⁶ do vázané úschovy - postihuje také osoby, jimž byla svěřena správa nebo úschova takového majetku. Jedná se např. o zákonné zástupce výše uvedených subjektů, konkurzní správce či schovatele. Práva a povinnosti těchto osob se rovněž radikálně mění, pokud jejich původní právní vztah, narušený tímto zákonným ustanovením, nepozbývá smyslu vůbec.

Všechna tato ustanovení mají formu větších či menších zásahů do vlastnických práv zrádců, kolaborantů a především pak osob německé a maďarské národnosti. Až na výjimečné případy, které vesměs podléhají souhlasu ministerstva financí (příp. dalších určených institucí), nemají subjekty žádnou možnost manipulovat se svými konty, popř. majetkem, jež je součástí nucené úschovy. V některých konkrétních případech jdou však příslušná opatření ještě dál, až za hranici samotného omezení vlastnických práv německých a maďarských fyzických a právnických osob. Mám na mysli zákaz úplatného nabývání jakýchkoli vlastnických práv k určitému druhu majetku, konkrétně k výše zmiňovaným cennostem, na území ČSR. Subjektům je tedy na základě státní příslušnosti odňato základní majetkové právo. Na faktu, že se tak osoby německé a maďarské národnosti dostávají do značně nerovnoprávného postavení s ostatními subjekty (v tomto případě ve věci přístupu k majetku), nic nemění ani skutečnost, že bezúplatným převodem bylo možné vlastnictví k uvedeným předmětům nabýt. Ovšem zde opět čeká omezení v podobě povinnosti uložit takový majetek do vázané úschovy.

Omezující opatření vůči osobám, vyšetřovaným pro zradu na republice či kolaboraci, jsou později rozšířena, a to vyhláškou ministerstva financí z července 1945⁴⁷. Významným zásahem do práv těchto osob je zejména zákaz jakýchkoli právních jednání, která by měla vést k převodu práv a pohledávek těchto osob, popř. k jejich zastavení, vinkulaci atd.⁴⁸ Stejný zákaz se týká převodu vkladních knížek a vkladních listů na jiné osoby. Z těchto omezujících opatření je jasně

⁴⁶ Dle § 8 Ú.l. 83/ 1945 se jedná o cenné papíry, drahé kovy a předměty z nich vytvořené, drahokamy, perly, drahocenné umělecké předměty a sbírky známek a celistvostí.

⁴⁷ Jde o již zmiňovanou vyhlášku ministerstva financí ze dne 28. 7. 1945, ozn. Ú.l. 124/ 1945, o zajištění majetku státně nespolehlivých osob.

⁴⁸ Toto ustanovení je rozšířeno i na osoby německé a maďarské národnosti.

čitelná snaha o zabránění jakýmkoli nelegálním majetkovým přesunům a zabezpečení co největšího množství majetku zrádců a kolaborantů, jež má spadat pod národní správu, má být konfiskován či se má vrátit původním majitelům. Kromě majetkových přesunů v podobě úplatných nebo bezplatných převodů na jiné osoby je zde velká obava z možnosti ukrývání majetku, zejména již zmiňovaných drahocenných předmětů, peněz a cenných papírů, a z ničení a poškozování těchto majetkových hodnot. Vyhláška taková jednání výslovně zakazuje. K tomu, aby věc podléhala zvláštnímu režimu, nemusí již nutně být ve vlastnictví nebo spoluvlastnictví vyšetřovaných osob, ale postačí i držba věci. Toto pravidlo dosud platilo pouze pro osoby německé a maďarské národnosti.

Lze tedy shrnout, že v důsledku existence těchto pravidel je možnost zákonného nakládání s majetkem ve vlastnictví postižených subjektů přinejmenším mizivá, v některých případech nelze vykonávat vlastnická práva vůbec.

6. ZÁSAHY DO VLASTNICTVÍ ZEMĚDĚLSKÉHO MAJETKU

Jak již bylo uvedeno v pasáži týkající se košického vládního programu, jedním z hlavních hospodářských cílů, plánovaných pro poválečnou ČSR, bylo uskutečnění *pozemkové reformy*. Nejde však v žádném případě o nové hospodářské nebo politické téma. Naopak, snahy o její uskutečnění a především o její dokončení se táhnou jako červená nit obdobím celé první republiky. Základem pozemkové reformy po vzniku samostatného Československa se stává řada zákonů z let 1919 – 1921⁴⁹. Smyslem tohoto významného zásahu do vlastnických práv byla zejména snaha vyrovnat nepoměr mezi nedostatkem rolnické půdy a převahou půdy, patřící ke šlechtickým velkostatkům. Cílem však nebylo velkostatky úplně zrušit a půdu rozdělit mezi drobně hospodařící rolníky, šlo pouze o omezení rozsahu velkostatků a rozlohy jejich půdy. Celkem došlo k záboru 4068 km² půdy, z níž se do konce roku 1937 vrátilo celých 45% do rukou původních vlastníků. Do vlastnictví drobných rolníků (jde o drobné přiděly

⁴⁹ Zejm. zák. č. 32/ 1918 Sb. z. a n., o obstavení velkostatků, zák. č. 215/ 1919 Sb. z. a n., tzv. „záborový zákon“, zák. č. 330/ 1919 Sb. z. a n., o Pozemkovém úřadu, zák. č. 329/ 1920 Sb. z. a n., tzv. „náhradový zákon“ ad.

do 30 ha) se dostává 19,4% zabrané půdy, stejné procento potom tvoří příděl jiných větších objektů. Lze shrnout, že spolu s tzv. zbytkovými statky⁵⁰ bylo k 1. 1. 1938 přiděleno rolníkům necelých 45% původního záboru velostatkářské půdy, tzn. stejné množství, které se vrátilo do rukou původních vlastníků. Je však třeba říct, že téměř 11% zabrané půdy zůstalo k tomuto datu stále nerozděleno a že dokončení rozdělení záboru se za první republiky již nepodařilo uskutečnit⁵¹.

Právě nedokončení složitého reformního procesu (zejména existence oněch 11% nerozdělené půdy, složitosti při převodu vlastnických práv na nové subjekty atd.) bylo jedním z aspektů, který přinutil londýnskou a moskevskou reprezentaci stočit rozhovory na téma poválečné pozemkové reformy už během svého setkání v Moskvě v prosinci 1943. Druhým (a jistě daleko zásadnějším) důvodem je potom snaha o vykořenění cizího hospodářského vlivu, čímž je míněna zejména existence vlastnického práva nepřátelských elementů k půdě na území osvobozené ČSR. Tento aspekt protlačil otázku uskutečnění nové pozemkové reformy do pozice jednoho z nejdůležitějších témat košického vládního programu.

Ten ve svém čl. XI. uvádí, že vláda je připravena k provedení nové pozemkové reformy, přičemž je vedena snahou „jednou provždy vyrvatí českou a slovenskou půdu z rukou cizácké maďarsko-německé šlechty, jakož i z rukou zrádců národa“, a proto také „vítá konfiskaci půdy nepřátel a zrádců a její rozdělení mezi drobný zemědělský lid“. Košický vládní program byl také předobrazem či předstupněm nové zákonné úpravy, jmenovitě dekretu prezidenta republiky č. 12/ 1945 Sb. ze dne 21. 6. 1945⁵², o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel českého a slovenského národa.

6.1 KONCEPČNÍ NESHODY PŘI VZNIKU DEKRETU č. 12

Samotnému přijetí dekretu předcházela poměrně závažná politická debata, která se točila kolem tří důležitých témat. Těmi jsou:

⁵⁰ Zbytkové statky tvořily 5, 6% zabrané půdy.

⁵¹ Oxfordský atlas moderních dějin (kap.13B), Oxford University Press, 1991.

⁵² Preambule dekretu prezidenta republiky, která obsahuje vůdčí myšlenku celé úpravy, je téměř doslovně převzata z čl. XI. Košického vládního programu, z něž je citováno v předcházející větě.

1. Účel, pro který mají být konfiskované hodnoty použity
2. Výše úhrady za přidělený zemědělský majetek
3. Náhrada za zabíraný majetek

Pokud se týká prvního bodu, je třeba si zejména uvědomit, o jak obrovských majetkových hodnotách se v této souvislosti mluví. Tehdejší ministr financí dr. Vavro Šrobár připomíná na schůzi vlády svým kolegům, že rozhodnutí ohledně konfiskátů musí být nanejvýš důkladné a pečlivě prodiskutované, neboť se v tomto případě jedná o hodnotu několika set miliard korun, což je zhruba třetina národního jmění v českých zemích⁵³. Možnost užití této hodnoty potom způsobilo názorovou nejednotnost mezi vládou a prezidentem republiky, ale též mezi jednotlivými ministry navzájem. Na jedné straně stojí názor, že zemědělský majetek je třeba rozdělit mezi přídělce, zejména mezi nemajetné rolníky a osoby perzekvované či ty, které se zasloužily o osvobození Československa. Toto vidění tedy staví na první místo prospěch sociálně slabších zemědělských vrstev. Proti tomuto vidění stojí druhý názor, trefně vyjádřený ministrem zdravotnictví prof. dr. Adolfem Procházkou, který na zasedání vlády reagoval na předchozí upřednostňování drobných zemědělců slovy: „*Je možné, že mnozí zemědělci budou mít z konfiskace prospěch, ale i kdyby to byli všichni, znamenalo by to jen třetinu obyvatelstva. Co je s průmyslovými dělníky, s malými podnikateli a zaměstnanci vůbec? Jak k tomu přicházejí, že nedostanou ničeho?*“⁵⁴ Tuto skutečnost akcentují i další ministři, kteří se shodují na tom, že tak velký přesun majetku, jakým konfiskační proces bezesporu je, má prospět všem občanům státu, tj. státnímu celku a ne pouze omezené skupině obyvatel. Tento názor sdílí i prezident Beneš, který ve svých poznámkách k připravovanému dekretu hovoří jasně o nutnosti všeobecného prospěchu či alespoň prospěchu co největšího počtu občanů. Je veden především „*snahou nevyvolati mezi občany závist a žárlivost a tím nespokojenost, že se tu dávají výhody jen jedné části nemajetného obyvatelstva republiky*“⁵⁵.

⁵³ Ze zápisu 26. schůze vlády ze dne 4. 6. 1945, jednající o pozměněné osnově dekretu o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku.

⁵⁴ Citace ze zápisu 29. schůze vlády, která se konala dne 13. 6. 1945.

⁵⁵ Citace z poznámek prezidenta republiky k návrhu dekretu, zaslané dne 12. 6. 1945 předsedovi vlády a ministru zemědělství.

S danou otázkou úzce souvisí i druhý bod, totiž stanovení výše úhrady za přidělený zemědělský majetek. Dle původního návrhu (a také v konečném znění – viz § 12 dekretu č. 12) má být úhrada použita k hrazení závazků váznoucích na konfiskátech, hrazení válečných škod, zvelebení zemědělské produkce a pro vnitřní osídlení. Nedošlo tedy na uskutečnění koncepce, podle níž měly být tyto majetkové hodnoty použity na krytí obrovských finančních schodků z minulých let a na sanaci finanční situace. Tento plán zastával především ministr financí dr. Šrobár, který viděl v nabytém majetku příležitost, jak stabilizovat finanční situaci poválečné republiky a zachránit hodnotu peněz. Proto také navrhoval zvýšení nízké úplaty za přidělený majetek, v čemž měl mj. podporu prezidenta Beneše. Z jejich úhlu pohledu stát nemá pouze zajišťovat existenci nemajetných vrstev pomocí přidělů, za něž se státu dostává minimální (a často žádná) úplata, nýbrž má také zajistit využití těchto majetků pro celospolečenské cíle. Finanční prostředky, získané v rámci placení úhrad, mají tedy sloužit jiným celospolečenským cílům, které jsou při existenci minimální úhrady ohroženy. Opět se tak dostáváme k tomu, co již bylo tvrzeno, totiž, že tato koncepce hájí celospolečenské zájmy, tj. zájmy všech občanů bez rozdílu, před zájmy jednotlivých skupin.

Výzva ke zvýšení úhrad však nakonec nebyla vyslyšena. Zejména vládní levice se postavila proti tomuto kroku s poukazem na to, že majetek by se měl přidělovat pouze nemajetným osobám, nikoli uchazečům, kteří už majetek mají a u nichž by tak došlo k nežádoucímu obohacování. V rozdělování nepřátelských hodnot pak vidí velký politický čin, díky němuž se půda dostane do rukou potřebných, nikoli finanční operaci, kterou má stát získávat finanční prostředky. Velmi silným argumentem tohoto vládního křídla⁵⁶ bylo potom připomenutí vývoje a výsledků nevydařené pozemkové reformy první republiky, na níž podle jejich mínění vydělal pouze stát a již majetní, což se znovu nesmí opakovat. Jak již bylo řečeno, tento názor při jednání převážil, a tak výše úhrady a účel jejího použití zůstaly oproti původnímu návrhu nezměněny.

⁵⁶ Tento názor zastávali především předseda vlády Z. Fierlinger, náměstek předsedy vlády K. Gottwald a ministr zemědělství J. Ďuriš.

Třetím bodem, o němž bylo při přípravě dekretu hojně diskutováno, je otázka náhrady za zabíraný majetek. V tomto případě však nejde ani tak o spor mezi zákonodárci, jako spíš o nesoulad mezi již existujícími programovými dokumenty, které mají zásadním způsobem ovlivňovat politická rozhodování prezidenta a vlády. Problém zde vznikl v okamžiku, kdy prezident Beneš upozornil na úzké propojení dvou zásadních aktuálních politických plánů – pozemkové reformy a všeobecného transferu německého a maďarského obyvatelstva z republiky. Podotýká, že by mělo být umožněno kompenzovat válečné škody právě majetkem Němců, vyhoštěných z republiky. Propojení těchto plánů bylo dle Beneše konzultováno s anglickými autoritami již za Benšova pobytu v Londýně.

K tomuto problému se však vzápětí vyjadřuje ministerstvo zahraničí, a to upozorněním Úřadu předsednictva vlády ze dne 19. 6. 1945. V tomto dokumentu Úřad poznamenává, že není možné dále zastávat původní stanovisko londýnské exilové vlády, neboť již došlo k odklonu od něj. V memorandu o transferu, které bylo předáno Evropské poradní komisi v Londýně dne 24. 8. 1944, je totiž v bodech 18 a 19 stanoveno, že „není žádného úmyslu konfiskovati majetek transferovaných osob“ a že „za majetek, který zanechají v Československu (...) obdrží stvrzenky, zajišťující jim, že obdrží úplatu na účet československého požadavku vůči německému státu (...) nebo budou zaplacení německými penězi, které budou nalezeny na Československém území“. Podle tohoto memoranda tak v případě odsunu německého obyvatelstva nepůjde o konfiskaci majetku odsunutých, ale o vyvlastnění za náhradu. Ministerstvo upozorňuje vládu, že osnova o konfiskaci nepřátelského majetku se odchyluje od stanoviska, které bylo sděleno spojeneckým vládám v Londýně. Osnova totiž vychází z košického vládního programu, který jednoznačně zastává myšlenku „vyrvání české půdy z rukou cizácké německo-maďarské šlechty, jakož i z rukou zrádců národa“⁵⁷, tedy myšlenku konfiskačního postupu. Další důležitou skutečností je také existence nařízení předsednictva SNR ze dne 27. 2. 1945, které rovněž nařizuje, aby německá a maďarská půda na území Slovenska byla konfiskována bez náhrady. Politický program se tedy podle ministerstva vývojem událostí odchýlil od původních plánů a osnova k dekretu úmyslně opouští stanovisko, zaujaté

⁵⁷ Článek XI. košického vládního programu.

v Londýně. To je tedy vývojem překonáno a není tudíž možné se k němu vracet. V rozhodovacím procesu vláda toto upozornění vyslyšela a tak se koncepce prezidenta republiky v konečném znění dekretu neobjevuje.

6.2 SAMOTNÁ ÚPRAVA KONFISKACÍ ZEMĚDĚLSKÉHO MAJETKU

Úprava se vztahuje pouze na specifickou majetkovou hodnotu – *majetek zemědělský*. Za takový je považována zejména zemědělská a lesní půda, dále pak k této půdě náležející budovy a zařízení, závody zemědělského průmyslu, sloužící zemědělskému a lesnímu hospodářství, movité příslušenství (míněn živý i mrtvý inventář) a všechna práva, spojená s držbou takového majetku.

Samotnou podstatou této úpravy byly tyto čtyři základní body:

1. určení subjektů, kterým byl majetek konfiskován
2. určení subjektů, kterým byl konfiskát rozdělován
3. systém rozdělení tohoto majetku
4. rozdělení pravomocí úřadů, kterých se přidělování zkonfiskované půdy týkalo

Podobně jako tomu bylo u zavedení národní správy, i zde je omezení, resp. odnětí veškerých vlastnických práv (v podobě konfiskace) zaměřeno zejména na osoby německé a maďarské národnosti, osoby zrádců a nepřátel republiky, a to nejenom na fyzické osoby, ale také na akciové a jiné společnosti, které sloužily záměrně a úmyslně německému vedení války. I zde se ovšem objevuje jistá snaha dosáhnout spravedlnosti, a to v podobě neúčinnosti konfiskačních ustanovení vůči výše uvedeným osobám, které jsou s to dokázat, že se aktivně zúčastnily boje za zachování celistvosti ČSR nebo boje za její osvobození. Je však třeba opět připomenout, že rané poválečné období bylo plné nenávisti zejména vůči osobám německé národnosti, což v mnoha případech způsobovalo nespravedlivý a nezákonný postup vůči nim, jak ze strany jednotlivců, tak ze strany úředního aparátu. Proto také užití těchto výjimek v praxi nebylo časté. Navíc dekret požaduje, aby taková osoba vedla „aktivní boj“ proti okupační moci a mohla to hodnověrně prokázat. Pasivní odpor sám o sobě nestačil. A tak přestože většina

osob české a slovenské národnosti se aktivního boje rovněž nezúčastnila, pro Němce a Maďary byla právě tato aktivní účast a možnost jejího prokázání jedinou šancí, jak uniknout konfiskačním opatřením.

Aktivní boj proti okupační moci je ovšem devizou nejen pro osoby, jinak zařaditelné do skupin nepřátel a zrádců, ale též pro osoby české a slovenské národnosti, které přicházejí v úvahu coby přídělci zkonfiskovaného zemědělského majetku. Celkem přirozeně a v souladu s ostatními dekrety mají přednostní právo na příděl ty osoby, které se zasloužily v národně-osvobozovacím boji. Jde zejména o vojáky a partizány, politické vězně, deportované osoby atd. Kromě toho je však pamatováno i na osoby, které zatím nemohou na přídělech participovat. Tato skutečnost plyne z oznámení ministerstva zemědělství o konfiskaci a rozdělení půdy nepřátel státu⁵⁸, které specifikuje postup při přijímání přídělových plánů místními rolnickými komisemi (viz níže). Podle čl. 2 tohoto oznámení má být „*pamatováno i na vojáky, vězně a deportované, kteří se dosud nevrátili a půdu budou potřebovat*“.

Rané období provádění konfiskací se samozřejmě týká i s celou řadou dalších problémů. Jedním z nich je i jev, který bychom mohli nazvat jakousi živelnou konfiskací. Jde o případy, kdy zejména nižší úřady (místní rolnické komise), kterým bylo svěřeno vypracování přídělových plánů, mají snahu konfiskovat a rozdělit i majetek, který podle dekretu konfiskaci nepodléhá. Situaci samozřejmě komplikuje nejenom určitý chaos v pozemkových knihách a jiných listinách, ale také fakt, že úřady přistupují zejména k osobám „nepřátelských“ národností jako k celku a často individuálně neposuzují jejich skutečné chování během válečných let. Z tohoto úhlu pohledu se jeví jako velmi významná ta skutečnost, že o zrádcovství a nepřátelství nerozhodují kvalifikovaní soudci v rámci řádných soudů, ale moc výkonná, jmenovitě zemský národní výbor. Jde o naprostou odchylku od dosavadní zásady, že o zrádcovství a nepřátelství k republice mohou rozhodovat jen soudy a že tyto záležitosti nepřísluší administrativnímu řízení⁵⁹. Na druhou stranu by však soudy za dané situace

⁵⁸ Oznámení Ú.1. 68/45.

⁵⁹ K otázce povahy tohoto rozhodnutí v rámci přechodu vlastnictví viz kapitola 6.5.

nebyly schopny tyto záležitosti řešit, zejména s ohledem na množství případů a současnou potřebu rychlého a efektivního rozhodování.

Rozhodnutí zemského národního výboru je dále vázáno na návrh příslušného okresního národního výboru, tedy orgánu, jehož personální vybavení opět nedosahuje úrovně a kvalifikace nezávislých soudů. I díky této skutečnosti dochází k řadě omylů, přehmatů a křivd, které v otázce majetkoprávní mají podobu zrušení vlastnických práv k zemědělskému majetku tam, kde pro něj chybí legislativní opora. Pokud se týká přehmatů u českých a slovenských občanů, je třeba si uvědomit, že doba, o níž mluvíme, je dobou nevyřízených účtů, často neobjektivního posuzování viny a nevin osob a také dobou radikálních postojů a postupů příslušných úřadů. Křivdám se tedy nevyhnulo ani mnoho Čechů a Slováků, kteří kromě pozbytí vlastnických práv přicházejí i o možnost účastnit se na přídělech půdy.

Po prvotních zkušenostech s tímto jistě neblahým a negativním jevem bylo vydáno opatření, které má napříště zabránit konfiskacím tam, kde to dekret prezidenta republiky nepřipouští. Tímto opatřením je oznámení ministerstva zemědělství ze dne 8. 8. 1945, pod označením Ú.l. 71/ 45. Podle něj lze konfiskovat pouze zrádcovskou a německou půdu, tzn. půdu usvědčených (nikoli pouze domnělých) kolaborantů a zrádců republiky a německých vlastníků. Vyloučené je tedy konfiskovat půdu státu, země, okresu či obce, dále půdu v rukou českých vlastníků⁶⁰ (zejm. půdu velkostatkářů, českých statků, středních rolnických usedlostí ad.) a také půdu tzv. zbytkových statků z nedokončené prvorepublikové pozemkové reformy. Konfiskační opatření, která by v tomto smyslu překračovala rámec dekretu, byla označena za nezákonná. Pokud by pak úřad chtěl řešit neoprávněnou konfiskaci cestou úřední žádosti, musela by tato být označena za bezúčelnou a jako taková být zamítnuta.

Tato a podobná opatření pouze dokreslují snahu o zachování povahy institutu konfiskace jakožto zákonného, poklidného, nenásilného a nanejvýš spravedlivého přechodu vlastnických práv k zemědělskému majetku, aniž by zároveň rozšiřovala ustanovení prezidentského dekretu č. 12/ 1945 Sb.

⁶⁰ Samozřejmě se to týká pouze osob, které nejsou zrádci ani kolaboranty.

6.3 SPRÁVA A PŘECHOD KONFISKÁTŮ

Zkonfiskovaný zemědělský majetek spravuje dekretem zřízený Národní pozemkový fond, jehož existenci předpokládal již košický vládní program⁶¹. Velikost přidělu majetku z fondu je pak závislá na charakteru subjektu, jež má přiděl ziskat. Dekret rozděluje tyto příjemce na několik skupin, každé skupině určuje nejnížší a nejvyšší mez možného přidělu. Jednotlivcům může být přidělena pouze půda, a to půda zemědělská, neboť lesní půda je přidělována obcím, lesním družstvům nebo připadá státu⁶². Budovy, zařízení, závody zemědělského průmyslu a další nemovitosti jsou přidělovány družstvům, které tvoří vždy skupiny oprávněných uchazečů. Jednotlivcům může být tento majetek přidělen pouze ve výjimečném případě. Osoba příjemce musí být samozřejmě slovanské národnosti.

Samo přidělování zemědělského majetku jednotlivým uchazečům prochází několika fázemi. Uchazeči o přiděl si zvolí své zástupce, kteří dohromady tvoří místní rolnickou komisi. Ta vypracovává a předkládá přidělový plán okresní rolnické komisi⁶³. Ovšem volba zástupců do místních rolnických komisí (popř. účast v nich) není jediným právem, které přidělci v rámci rozdělování konfiskované půdy mají. Dekret sám jim sice další práva nepřiznává, ale podle oznámení ministerstva zemědělství ze dne 8. 8. 1945 (jež je jedním z prováděcích předpisů dekretu č. 12) mají „*všichni oprávnění uchazeči o zkonfiskovanou půdu rozhodnout v obci hlasováním (většinou hlasů a za účasti nejméně nadpoloviční většiny) o schválení přidělového plánu a plánu úhrady, který vypracovala místní rolnická komise*“⁶⁴. Do rukou přidělců se tak dostává poměrně účinná zbraň proti nespravedlivému nebo jednostrannému rozdělování majetkových podstat v rámci obce. Je však znovu třeba připomenout, že jak význam věci (přidělování majetku, vypočítávání úhrad, možnosti získávání úlev atd.), tak doba samotná svědčily spíše horší vymahatelnosti práva a větší svévoli příslušných orgánů, zejména pokud tyto měly oporu v orgánech nadřazených. Tím je naznačeno, že ne ve všech

⁶¹ Statut Národního pozemkového fondu je vydán vládním nařízením č. 70/ 1945 Sb., ze dne 3. 9. 1945.

⁶² Stát přebírá souvislé lesní plochy nad 50 ha a nesouvislé lesní plochy nad 100 ha.

⁶³ Okresní rolnická komise je volena zástupci místních rolnických komisí.

⁶⁴ Oznámení ministerstva zemědělství ozn. Ú.1. 70/ 45 o konfiskaci a rozdělení půdy nepřátel státu, schválení přidělového plánu a uvedení do držby.

oblastech a ne vždy bylo v rámci přidělového řízení možno dosáhnout všeho, na co měla příslušná osoba nárok. Proces rozdělování pak dále pokračuje u okresní rolnické komise, která na základě všech přidělových plánů vypracuje přidělový plán pro celý okres, včetně plánu úhrad. Případné rozpory potom řeší zemský národní výbor a ministerstvo zemědělství. Z uvedeného vyplývá, že přiděl je úplatný, povinností nabyvatele je tudíž uhradit příslušnou částku, ať už v penězích nebo v naturáliích. Přestože se při projednávání návrhu dekretu ozývaly silné hlasy po zvýšení úplaty (viz kapitola 6.1), zůstala tato v původní podobě, tedy velmi malá⁶⁵.

6.4 PROBLEMATIKA NEROZDĚLENÝCH PŘÍDĚLŮ

Ne ve všech oblastech republiky je však možno tento systém přidělů použít. V červnu 1945, tedy v období, kdy se stal dekret č. 12 účinným, je situace v ČSR sice více méně stabilizovaná, nicméně soužití Čechů a Slováků s Němci přináší řadu problémů, neklid a napětí a také nedostatečnou míru bezpečnosti osob a majetku, a to zejména v pohraničních oblastech, kde osoby německé národnosti tvoří většinu obyvatelstva. Z těchto důvodů často chybí zájem českých a slovenských uchazečů o přiděly zkonfiskovaného majetku v těchto oblastech. Zásadní roli v otázce atraktivit jednotlivých oblastí hraje pochopitelně i přirozená poloha a kvalita hospodářského života v daném místě. Neatraktivní z tohoto pohledu jsou tudíž zejména podhorské a horské oblasti se špatně přístupnými terény, kde je provozování zemědělské, ale i jiné hospodářské činnosti velmi obtížné. Jistou úlohu pak může hrát i skutečnost, že konfiskovaná půda, budovy, hospodářské stroje, zemědělská a lesní zařízení atd. jsou často úplně nebo z velké části zničeny a na jejich rychlou obnovu není dostatek sil ani prostředků. Proto tedy zůstává významná část zemědělského majetku nepřídělena. Často se nejedná pouze o jednotlivé majetkové podstaty, ale celé oblasti, které byly často původním německým obyvatelstvem opuštěny a o které není ze strany Čechů a Slováků příliš velký zájem. Takový majetek zůstává prozatím součástí Národního pozemkového fondu.

⁶⁵ Výše úplaty se pohybuje v rozmezí hodnoty jedné a dvou průměrných ročních úrod na příslušné výměře půdy. U budov je to rozmezí jednoho až tří ročních nájmu za příslušné budovy.

Otázce nerozdělené půdy se dále věnuje kapitola 7.

6.5 SPECIFIKA PŘECHODU VLASTNICTVÍ NA STÁT PODLE KONFISKAČNÍCH DEKRETŮ^{66, 67}

V této souvislosti je třeba se nejprve zmínit obecně o konfiskaci jako takové a o kvalitě práv, jež jsou novými nabyvateli získávána. Konfiskací dochází k úplnému zániku vlastnického práva původního vlastníka a to, jak již bylo výše uvedeno, bez náhrady. U původního vlastníka tímto zaniká zcela a nenávratně právní vztah k zabíranému předmětu vlastnictví. Vlastnická práva dočasně vykonává Národní pozemkový fond, který také přiděluje zkonfiskovanou půdu do vlastnictví uchazečů. Nabyvatelé přidělů se pak stávají novými vlastníky majetku. Na druhé straně ovšem nelze tvrdit, že jde o vlastnictví fakticky plné a ničím neomezené. Naopak, takto získané vlastnické právo je zatíženo celou řadou omezení, která plynou z konfiskačních dekretů č. 12 a č. 108. Mezi nejdůležitější omezení patří skutečnost, že nový vlastník nesmí bez předchozího schválení Národním pozemkovým fondem zcizit, pronajmout nebo zatížit přidělený majetek. Jde tedy o poměrně výrazné omezení vlastnických práv nabyvatele přidělu.

Jak už je patrné z názvu této kapitoly, jde v případě konfiskace nikoli o převod, ale o přechod vlastnických práv. Konfiskace, jak plyne z její právní povahy, je originárním způsobem nabytí vlastnického práva. K tomu je třeba dodat, že z konfiskace jako takové vyplývá, že nabyvatelem těchto vlastnických práv může být právě a jenom stát, popřípadě jeho složky. V případě konfiskace nepřátelského zemědělského majetku je touto složkou výše zmíněný Národní pozemkový fond. V těchto záležitostech není v literatuře, věnující se konfiskačním dekretům, sporu. Na druhé straně existuje řada sporných bodů, které jsou autory rozličně interpretovány, často přímo protichůdně. Je třeba říci, že rozdíly v interpretaci soudobých i současných autorů jsou způsobeny zejména tím, že „*dekret č. 12 byl, jak všeobecně známo, vypracován ve velikém chvatu*

⁶⁶ Tato pasáž se vztahuje nejen k dekretu č. 12/ 1945 Sb., ale také k dekretu č. 108/ 1945 Sb., o konfiskaci nepřátelského majetku a fondech národní obnovy, o němž je pojednáno níže.

⁶⁷ Specifika přechodu vlastnictví na nabyvatele přidělu dle dekretu č. 12 a dekretu č. 28 – viz kapitola 7. 4.

*a vykazuje velmi značné legislativně – technické závady. Se zřetelem k tomu nemá smysl dogmaticky lpět na slovech dekretu, nýbrž je třeba zvýšenou měrou hledět k účelu zákona a k praxi, která se na jeho základě vyvinula*⁶⁸. Z těchto slov nesporné autority lze jasně vyčíst, že nedostatky dekretu bylo nutno nahradit interpretací, která byla a je u jednotlivých autorů často rozdílná.

Prvním specifickým (a bodem sporu jednotlivých autorů) je počáteční fáze konfiskačního procesu, tedy především otázka toho, kdy a za jakých podmínek dochází ke konfiskaci, přičemž v této fázi hovoříme o pozbytí majetku původním vlastníkem. Odpověď na tuto otázku je nejlépe patrná z ustanovení § 1 odst. 1 dekretu č. 12, které stanovuje, že se majetek konfiskuje s okamžitou platností. Ke konfiskaci tedy dochází přímo ze zákona (ex lege), ovšem zároveň musí být splněny podmínky, které jsou dekrety nastaveny. Nejdůležitější z podmínek pro konfiskaci je rozhodnutí o právní kvalifikaci konkrétní právnické nebo fyzické osoby z hlediska jejího vztahu k českému a slovenskému národu. Jinými slovy jde právě o výše zmiňované rozhodnutí o tom, zda ten který subjekt spadá či nespadá do dekretem ustanovených skupin nepřátel či zrádců. Právě existence a užití tohoto rozhodnutí, které spadá do pravomoci zemských národních výborů (dle dekretu č. 12) nebo okresních národních výborů (dle dekretu č. 108), je skutečností, která je jednotlivými autory rozdílně interpretována.

Na jedné straně se objevuje názor, že rozhodnutí příslušného výboru je nutnou podmínkou k tomu, aby mohl být majetek státem konfiskován. Tento názor je zastáván např. M. Kindlem a V. Knappem⁶⁹, kteří tvrdí, že ke konfiskaci může dojít pouze za splnění všech zákonných podmínek, z nichž jednou je právě vydání zmiňovaného rozhodnutí. Pokud tedy bude pravomocně rozhodnuto, že příslušná osoba spadá do kategorie zrádců a nepřátel národa, potom se na ni vztahují konfiskační normy ex lege, přičemž rozhodnutí samotné je pouze deklaratorním aktem, a má tedy nutně účinky ex tunc. Autoři opírají své závěry především o dobovou judikaturu.

⁶⁸ V. Knapp, *Osidlovací právo hmotné*, Praha, 1949.

⁶⁹ M. Kindl – V. Knapp, *K některým otázkám konfiskace podle dekretu prezidenta republiky č. 12/ 1945 Sb. a č. 108/ 1945 Sb.*, *Právník* 7/ 1994, str. 620.

Na druhé straně se však objevuje názor, že není zcela nezbytné, aby bylo administrativní rozhodnutí příslušného výboru vydáno pro každý jednotlivý případ. Toto stanovisko zastává např. K. Eliáš. Podle jeho názoru bylo „*tohoto rozhodnutí třeba jen tehdy, jestliže ho bylo skutečně třeba*“⁷⁰, což rozhodně nebylo v každém jednotlivém případě. Eliáš tvrdí, že pokud pochybnost o tom, že určitá osoba spadá pod konfiskační režim, nebyla ani na straně příslušného orgánu veřejné správy, ani na straně osoby postižené konfiskací, nebylo nutné, aby příslušný orgán rozhodoval, už vzhledem k tomu, že by nebylo o čem rozhodovat. V takovém případě stačilo pouhé oznámení (nikoli rozhodnutí) o konfiskaci a provedení soupisu konfiskovaného majetku. Rozhodnutí zemského či okresního národního výboru bylo podle této interpretace nutné pouze tehdy, kdy šlo o pochybný případ. Jestliže však byly podmínky konfiskace nepochybně splněny, nastala konfiskace ipso iure bez ohledu na existenci rozhodnutí, které prohlašuje, že ke splnění těchto podmínek došlo.

Jak už bylo řečeno, konfiskací přechází vlastnické právo k zabranému majetku na stát. V této souvislosti se pochopitelně nabízí otázka, kterým okamžikem stát toto vlastnické právo nabývá. Opět se tak dostáváme k polemice, která je vyvolána především absencí výslovných ustanovení jednotlivých dekretů. Jde především o otázku, zda nabytí vlastnického práva k nemovitostem státem je či není závislé na intabulačním principu. Podle V. Knappa a M. Kindla je nutné řešit tuto otázku z hlediska tehdy platného obecného občanského zákoníku (o.o.z.) a obecného knihovního zákona. Konfiskace podle dekretů nastává přímo ze zákona, zákon sám je tak právním důvodem (titulem) nabytí vlastnického práva ke konfiskovanému majetku. Na druhou stranu se dekret nezmiňuje o způsobu (modu) nabytí nemovitostí. Podle zmíněných autorů je nutné problém řešit se zřetelem k principu dvoufázovosti nabytí vlastnictví, který je zakotven právě v tehdy platném o.o.z. Ten uznává za jediný možný způsob nabytí práva k nemovitosti intabulaci, tudíž pokud dekrety o této otázce mlčí, lze soudit, že stát nabývá vlastnictví teprve intabulací.

⁷⁰ K. Eliáš, Ještě jednou k některým otázkám konfiskace podle dekretů prezidenta republiky č. 12/ 1945 Sb. a č. 108/ 1945 Sb., Právník 11/ 1994, str. 971.

K. Eliáš se naproti tomu drží tvrzení, že stát nabyl vlastnictví samotným faktem konfiskace, a intabulace se podle něj nevyžaduje ani u dekretu č. 12 ani u dekretu č. 108. Tvrdí, že z principů spojených s touto povahou konfiskace je zřejmé, že její právní účinky nastávají okamžikem právní závaznosti samotných dekretů. Dále se také odvolává na analogii se zákonem č. 142/ 1947 Sb., o revisi pozemkové reformy, z jehož ustanovení § 6 odst. 1 výslovně vyplývá, že stát nabývá vlastnictví dotyčných nemovitostí, aniž by bylo třeba intabulace. V. Knapp a M. Kindl odmítají tento názor s tím, že se zákon dané věci netýká a analogicky ho použít rovněž nelze.

7. ROZDĚLENÍ ZBYTKU PŮDY Z NÁRODNÍHO POZEMKOVÉHO FONDU a OTÁZKA OSÍDLENÍ

Jak již bylo naznačeno v kapitole 6. 4, systém přidělů se potýkal i s problémem nerozdělené půdy a jiného zemědělského majetku. V této souvislosti se velice záhy po vydání dekretu č. 12 ukázalo, že je nutné přijmout další opatření, která pomohou vzniklou situaci řešit. Za mimořádně významný můžeme z tohoto pohledu nazvat dekret prezidenta republiky č. 28/ 1945 Sb., ze dne 20. 7. 1945, o osídlení zemědělské půdy Němců, Maďarů a jiných nepřátel státu českými, slovenskými a jinými slovanskými zemědělci.

Základní myšlenkou osídlovacích plánů je přeměnit původní německý ráz osídlovaných oblastí příchodem masivní kolonizační vlny, tvořené českými a slovenskými zemědělci a rolníky. Nejdůležitějším stavebním kamenem této koncepce, která měla přinést do těchto oblastí nový hospodářský, sociální i kulturní rozkvět, byla nabídka dosud nerozdělené zkonfiskované zemědělské a lesní půdy a dalšího hospodářského majetku, který byl dosud součástí Národního pozemkového fondu. Na řadu tak přichází druhá stránka samotného konfiskačního procesu, totiž nutnost postarat se a zužitkovat majetkové hodnoty, které byly původním německým vlastníkům násilně vytrženy z rukou, případně ten majetek, který zde Němci zanechali, přechájece na konci války i po jejím skončení pryč z republiky. Cílem celého procesu je tedy oživení a co nejrychlejší integrace oblastí, v nichž od nepaměti vládl německý živel a které již jsou nebo brzy budou německého obyvatelstva zbaveny. Dochází k novodobé masové

kolonizaci pohraničí a zároveň k obrovským majetkovým přesunům, přičemž druhá vlna těchto přesunů se dá teprve očekávat v souvislosti s plánovaným odsunem zbytku německého obyvatelstva. Ovšem snaha o to, aby se tyto specifické a na nových základech postavené oblasti vyvíjely stejným tempem jako vnitrozemí, nedosáhla svého naplnění.

Druhou rovinou problému je potom situace kolem velkých skupin obyvatelstva, jejichž existence závisí právě na možnosti obdělávání zemědělské půdy, přičemž dosud takovou půdu nevládní, což jim přirozeně brání v realizaci jejich hospodářského života. V této souvislosti mám na mysli zejména osoby, kterým z Národního pozemkového fondu dosud nebyla přidělena žádná půda nebo byl její příděl malý a nedostatečný, dále pak osoby, které žijí v krajích, v nichž jsou pro zemědělství nevhodné podmínky nebo je zde velký nedostatek půdy. Pro tyto osoby je připravena možnost získání dosud nerozděleného zemědělského majetku z Národního pozemkového fondu.

7.1 SYSTÉM PŘÍDĚLŮ

Pokud se týká samotné osoby přídělce, může jím být samozřejmě pouze osoba české, slovenské nebo jiné slovanské národnosti, čímž je jasně vysloven požadavek pokračování v eliminaci německého a maďarského elementu v poválečném hospodářském životě republiky. K tomu, aby se tyto osoby staly přídělci půdy, je potřeba, aby podaly příslušným úřadům řádnou přihlášku o příděl půdy⁷¹.

Zvláštností přidělového systému dle tohoto dekretu je pak možnost podání žádosti o příděl, přestože dotyčná osoba již půdu a majetek vlastní. Ustanovení hovoří o tom, že pokud má zemědělec dosavadní výměru půdy do 13 ha, může jí i s příslušnými hospodářskými budovami odevzdat Národnímu pozemkovému fondu a stát se přídělňíkem ze zemědělského majetku, fondem dosud

⁷¹ Systém podávání přihlášek o příděl půdy, definice jednotlivých skupin přídělců a určení příslušných úřadů (jsou jimi místní rolnické komise, příp. MNV nebo místní správní komise) stanovuje vyhláška ministerstva zemědělství ozn. Ú.l. 144/ 1945 ze dne 3. 8. 1945, o podání přihlášek o příděl půdy v pohraničním území.

nerozděleného. Jde tedy vlastně o jakýsi druh výměny hospodářského majetku za jiný hospodářský majetek, kterým legislativa reaguje na výše popsanou situaci. Většinou však v roli přidělců vystupují osoby nemajetné, zejména zemědělské dělníci, deputátníci, maloživnostníci a sociálně slabší osoby. Kromě nich však může majetek získat do svých rukou i obec, okres nebo stát, pokud zde existuje veřejný zájem na jeho vlastnictví. Účelem získání majetku (zejm. zemědělské půdy) do vlastnictví přidělců pak může být i snaha o scelování pozemků pro lepší možnost obhospodářování.

Velikost přídělů potom závisí na charakteru subjektu coby přidělníka. Jako maximální možný příděl byla stanovena hranice 8 ha orné a 12 ha zemědělské půdy. Speciální postavení mají potom mnohočlenné rodiny, jejichž příděl může dosahovat až hranice 10 ha orné a 13 ha zemědělské půdy. Zde se jasně projevuje snaha přivést zejména do německého pohraničí český element v podobě celých rodin a osídlit tak tyto problematické oblasti. Důležitým kritériem a pomocným vodítkem pro určení velikosti přídělů je pak rovněž bonita půdy.

7.2 PRÁVA A POVINNOSTI PŘÍDĚLCŮ

Základní povinností přidělce je ujmout se držby přiděleného majetku, a to okamžikem, který je určen v rozhodnutí o přidělení zemědělského majetku. Podobně jako u konfiskátů v dekretu č. 12/ 1945 Sb., i zde vlastnická práva nabyvatele přídělů nejsou plná a neomezená. Přídělce se sice stává dnem převzetí držby novým vlastníkem, ale je velmi omezen v možnosti zcizit příslušný majetek nebo ho zatížit, pronajmout, propachtovat nebo dát do jiného užívání třetí osobě. Tato právní jednání nového vlastníka jsou povolena pouze v nejnútnejších odůvodněných případech a s nezbytným souhlasem Národního pozemkového fondu. Dekret se tak vlastně snaží znemožnit další majtkové přesuny a uměle udržet nové vlastníky ve vlastnictví půdy. Je jistě pravda, že častější majtkové přesuny škodí jak zemědělství, tak zejména celkovému přehledu o stavu a vlastnictví majetku. Dekret také těmito ustanoveními zabraňuje možnosti jakési zkoušky vlastnictví zemědělského majetku a zemědělské činnosti s možností případného volného prodeje nebo jiných jednání s přiděleným majetkem, která jsou ke škodě věci. Na druhou stranu jsou ale samotné nabytí a další převody

vlastnictví, uskutečňované podle tohoto dekretu, osvobozeny od daní, kolků, poplatků a jiných úhrad. Samotné zápisy převodu vlastnických práv do knih a další s tím související záležitosti obstarává Národní pozemkový fond.

Dalším problémem je otázka protiprávního chování novodobých kolonizátorů. Stejně jako je pro konfiskační proces v této době příznačná živelná konfiskace bez právního podkladu, pro osídlování je příznačné jakési divoké osídlování, rovněž bez právního podkladu. Ze strany českého obyvatelstva často dochází k případům samovolného zabírání opuštěného majetku a rabování, příp. osídlování a hospodaření v objektech, o nichž dosud příslušné úřady nerozhodly. Ministerstvo zemědělství tyto skutečnosti vzalo na vědomí a zareagovalo oznámením, v němž se kategoricky staví proti těmto živelným snahám a stanoví, že *“od individuálního vyhledávání objektů v osídlovaných oblastech má být v každém případě a ihned upuštěno”*⁷².

Nakonec je třeba upřesnit, že ne všechna půda z Národního pozemkového fondu byla rozdělena novým přídělci. Je pravda, že většina původně německé, maďarské či kolaborantské půdy byla postupně převedena do vlastnictví českých a slovenských žadatelů. Na druhou stranu ale dekret č. 28/ 1945 Sb. umožňuje určitou část půdy nerozdělovat a ponechat ji jako součást Národního pozemkového fondu. Jde o případy půdy v těch krajích, kde se dosavadní způsob zemědělské výroby ukázal jako nerentabilní nebo kde je nutné rozhodnout o přeorientování zemědělské výroby. Často se jedná o horské oblasti, kde je možnost zemědělské výroby výrazně omezena. V takových případech tedy zůstává zabraná půda součástí Národního pozemkového fondu a to až do příslušného rozhodnutí o přeorientování zemědělské výroby.

7.3 VZTAH DEKRETU č. 28 K DEKRETU č. 12

Hned na úvod této části je nutné předeslat, že vztah těchto dvou významných dokumentů není ještě stále beze zbytku vyjasněn, a tak se u jednotlivých odborníků na tuto problematiku opět setkáváme s významnými

⁷² Oznámení ministerstva zemědělství o osídlování zemědělské půdy Němců, Maďarů a jiných nepřátel státu, ozn. Ú.l. 61/ 45.

interpretačními rozpory. Na první pohled se zdá, že dekret č. 28 přímo navazuje na konfiskační dekret č. 12, rozšiřuje jeho dosah a řeší zásadní problémy, související právě s existencí dosud nerozdělené půdy. Na druhé straně je zde řada ustanovení, která se do značné míry překrývají, a také ustanovení, která jsou spolu v rozporu. Dekret č. 28 by tedy mohl být chápán jako novela dekretu č. 12. To by ovšem znamenalo, že přidělování majetku a zejména nabývání vlastnictví k němu by se muselo řídit právě dekretem č. 28. Tak tomu v praxi nebylo, a proto je úvaha o novele zřejmě mylná.

Nutně tak narážíme na otázku, proč byl dekret upravující oblast přidělování konfiskovaného majetku vydán již jeden měsíc po vydání dekretu č. 12, který upravuje tutéž oblast právních vztahů. S přihlédnutím ke skutečné situaci prvního poválečného léta se jako velmi logický a zřejmě také správný jeví názor Z. Müllera, který tvrdí, že hlavním cílem obou předpisů bylo zejména zajistit sklizeň opuštěných polí a vyhnout se tak nedozírným hospodářským následkům v případě, že by úroda z polí neměl kdo sklídit⁷³. Určujícím faktorem byla rychlost přijetí příslušných norem, které by zajistily příchod zemědělců do opuštěných oblastí. Tím se dostáváme k podstatnému rozdílu mezi oběma dekrety, resp. jejich cíli. Tehdejší literatura zdůrazňuje, že dekret č. 12 usiluje o „*konfiskaci půdy vůbec a o její přiděl místním uchazečům*“, zatímco dekret č. 28 má za cíl „*osídlování konfiskované zemědělské půdy v rámci osídlovací akce celkové*“⁷⁴. Pokud tedy bereme za pravdivý názor, že v případě obou dekretů šlo zejména o zajištění blízké sklizně a tím pádem zabránění hospodářským škodám, potom nám nezbývá než konstatovat, že první vlna rozdělování zkonfiskované půdy místním uchazečům nevedla úplně ke kýženému cíli, a bylo nutno umožnit přidělovat majetek i dalším osobám. Tento závěr se jeví jako správný i vzhledem ke skutečné situaci, zejména ve válkou zasaženém pohraničí, kde po vydání dekretu č. 12 zůstávají vesnice opuštěny a úroda v celých rozsáhlých oblastech nesklizena. Přidělování zkonfiskované půdy tak probíhá současně podle dekretu č. 12 i dekretu č. 28., čemuž nasvědčuje i § 1 dekretu č. 28, v němž je stanoveno, že se konfiskovaná půda osídlí, pokud se nerozdělí ve smyslu dekretu o konfiskaci.

⁷³ Z. Müller, Dodatek k intabulaci přidělů, Správní právo č. 2/1995, str. 73.

⁷⁴ Nové zákony a nařízení československé republiky, Praha 1945, str. 327.

Přestože vztah obou dekretů ještě není zcela upřesněn, je zřejmé, že cíl obou dekretů je stejný a že výše uvedené závěry budou pravděpodobně správné.

7.4 SPECIFIKA NABYTÍ VLASTNICKÉHO PRÁVA DLE DEKRETŮ č. 12 a č. 28

Podobně jako tomu bylo u přechodu vlastnických práv na stát (kapitola 6. 5) neexistuje jednoznačná odpověď ani na otázky týkající se přechodu vlastnického práva ze státu na osobu přidělce.

První otazník představuje již výše zmíněné téma, totiž vztah dekretu č. 12 a dekretu č. 28. Závěry předchozí kapitoly vycházely z teorie, že dekret č. 28 není novelou dekretu č. 12, z čehož vyplývá, že ustanovení těchto dvou dokumentů existují a fungují (i přes duplicitu či rozdílnost) vedle sebe. První fázi konfiskačního procesu, totiž ztrátu vlastnických práv zrádců a nepřátel, přechod těchto práv na stát a související problémy, řeší samozřejmě pouze dekret č. 12, na druhé straně řešení otázky přidělování konfiskátů se již objevuje v obou úpravách.

Právě u otázky nabývání vlastnických práv se dostáváme k výraznému rozdílu mezi oběma úpravami. Zatímco dekret č. 12 moment nabytí vlastnického práva přidělcem nekommentuje a příslušná ustanovení neobsahuje, dekret č. 28 konstatuje, že „*přidělená půda přechází dnem převzetí držby do vlastnictví přidělce*“⁷⁵. Pokud by tedy platila teorie, že dekret č. 28 novelizuje dekret č. 12, potom by se systém přidělů zemědělského majetku musel nutně řídit právě ustanovením dekretu č. 28, což je zjevně nesprávná úvaha⁷⁶. Prvním závěrem v tomto ohledu může být tudíž konstatování, že je třeba rozlišovat přiděly podle dekretu č. 12 a dekretu č. 28. Tím se však dostáváme k zásadní otázce, totiž kdy dochází k nabytí vlastnického práva přidělcem, jemuž byl majetek přidělen podle dekretu č. 12. Tato otázka, jak už bylo řečeno, není samotným dekretem řešena, na druhé straně není řešena ani prováděcími předpisy k tomuto dekretu, ani vysvětlivkami ministerstva zemědělství. Hlavním vodítkem zde zůstávají rozhodnutí soudů vyšších instancí a také dobová literatura.

⁷⁵ § 5 odst. 2 dekretu č. 28/ 1945 Sb.

⁷⁶ Tento bod je mj. jedním z hlavních argumentů proti výše zmíněné teorii.

Obecně se dá říci, že příděl je úplatným přechodem vlastnického práva, dochází k němu na základě podání žádosti o příděl a samotným důvodem (titulem) nabytí vlastnictví je administrativní rozhodnutí příslušného orgánu. Jedná se o derivativní nabytí vlastnického práva. Problém opět nastává u otázky intabulačního principu, kdy není zcela zřejmé, zda je k nabytí vlastnického práva k nemovitému konfiskátu třeba provedení knihovního záznamu či nikoli. Na jedné straně zde stojí zastánci potřeby knihovních zápisů, kteří tvrdí, že přechod vlastnického práva je v československém právním řádu obecně ovládnán intabulačním principem, proto není důvodu se od něj odchylovat, zejména pokud se samotná norma k této otázce nevyjadřuje. Podle nich je tedy třeba následovat ustanovení o.o.z., která stanovují principy tradice a intabulace jakožto nepominutelných součástí procesu nabývání vlastnictví k movitým, resp. nemovitým věcem. S tímto názorem se lze setkat v soudobé literatuře, např. v práci K. Petrželky, který také zdůrazňuje nutnost odlišení jednotlivých částí procesu nabývání vlastnických práv přídělcem, když tvrdí: „*Je patrné, že přídělce se nestává právně vlastníkem již pouhým doručením rozhodnutí (výměru) o přídělu, i když od této chvíle již fakticky přidělenou věcí vládne. K právnímu panství je ještě třeba, aby přídělci byla přidělena věc způsobem, zákonem předepsaným, do vlastnictví odevzdána*“⁷⁷. Dále poukazuje na to, že o.o.z. uznává u věcí nemovitých jediný platný způsob odevzdání do vlastnictví, a to vklad vlastnického práva do pozemkových knih (intabulaci). K těmto názorům se kloní i další tehdejší i současní experti, a přesto, že je jejich argumentace často rozdílná, vychází většinou právě z nutnosti dodržování principů, zakotvených v o.o.z.

Na druhé straně se samozřejmě objevuje teorie, podle níž není k nabytí vlastnictví k přídělu zápisů do pozemkových knih třeba. Tato teorie těží zejména z názorů uznávaných odborníků tehdejší právní vědy, jakými byli např. J. Sedláček, F. Rouček a V. Knapp. Tito autoři poukazují zejména na specifčnost přídělu jakožto speciálního právního institutu. J. Sedláček se domnívá, že právní povaha přídělu je velmi sporná, a navrhuje hledat řešení v souvislosti s výkladem zákonů, týkajících se přídělů v rámci první pozemkové reformy⁷⁸. Podle názoru

⁷⁷ K. Petrželka, O způsobech odevzdání přiděleného majetku do vlastnictví, Osídlování II., č. 4-5, str. 85.

⁷⁸ Zejm. „přídělového“ zák. č. 81/ 1920 Sb. a „náhradového“ zák. č. 329/ 1920 Sb.

výše zmíněných autorů je intabulace zákonem vyžadována u převodu vlastnických práv k nemovitostem, zatímco v tomto případě jde o jejich přechod, u něžž není situace jednoznačná. Rovněž z povahy věci samotné vyplývá, že k nabytí vlastnického práva přidělce k přiděleným nemovitostem není třeba intabulace, nestanoví-li zvláštní předpis něco jiného. Kromě ostatních argumentů svědčí ve prospěch této teorie i judikatura z doby první republiky, zejména pak často citované rozhodnutí Nejvyššího soudu ze dne 10. 3. 1928⁷⁹. Tento judikát považuje za klíčový fakt, že se nabytí uskutečňuje právoplatným přidělovým rozhodnutím, tedy úředním aktem správním, z čehož plyne, že není potřeba ani vkladu do knih (intabulace), ani hmotného odevzdání pozemku. Dále konstatuje, že zákon se sice touto otázkou nikde výslovně nezabývá, nicméně na tomto principu všude stojí. To se týká zejména již zmiňovaného náhradového zákona, který stanoví, že se podle přidělových plánů dostává přidělci nemovitost, ne pouze nárok na ni⁸⁰. Z toho je patrné, že se nemovitost neváže na zápis do knih, ale dostává se přidělci přímo, administrativním rozhodnutím. Tentýž závěr pak Nejvyšší soud vyvozuje i ze samotné povahy věci, neboť by takového zápisu do knih nebylo k ničím ochraně třeba.

Mnozí autoři, kteří se ve svých pracech zabývají tímto sporným momentem, se potom přiklánějí právě na stranu těchto autorit a dobové judikatury, s poukazem na to, že situace kolem nabývání přidělů v rámci konfiskací je velmi nepřehledná a ustanovení dekretů samých jsou neurčitá nebo se touto skutečností nezabývají vůbec.

7.5 SLOVENSKÝ VÝVOJ KONFISKACÍ A ROZDĚLENÍ ZEMĚDĚLSKÉHO MAJETKU

Na Slovensku měly vývoj konfiskace a rozdělení nepřátelského zemědělského majetku opět trochu jiný průběh, než tomu bylo v českých zemích. Podobně jako u zavádění národní správy, i zde má slovenská právní úprava (v podobě nařízení SNR) patrný časový náskok. Zatímco dekret č. 12/ 1945 Sb. byl vydán 21. 6. 1945, Slovenská národní rada vydala své nařízení č. 4/ 1945⁸¹ již

⁷⁹ Sp. zn. Rv I 783/ 27 (Vážný, 7862).

⁸⁰ § 31 zák. č. 329/ 1920 Sb.

⁸¹ Jde o nařízení Předsednictva SNR č. 4/ 1945 Zb. n. SNR o urychleném rozdělení hospodářského majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel slovenského národa.

27. 2. 1945, to znamená nejenom dlouho před vydáním prezidentského dekretu a skončením války, ale též před přijetím košického vládního programu, který byl tímto nařízením částečně ovlivněn. Některá ustanovení dekretu jsou tak nutně shodná s ustanoveními nařízení SNR, neboť dekret vychází právě z košického vládního programu. Tak je tomu např. u určování velikostí přidělů jednotlivým skupinám uchazečů o zemědělský majetek. Shodných bodů najdeme ale daleko více. Jedná se zejména o celý systém vzniku přidělových plánů a plánů úhrad, což jsou základní stavební kameny rozdělování zkonfiskovaného zemědělského majetku. Dále je to vznik, náplň činnosti a systém fungování místních a okresních rolnických komisí, jež jsou právě v otázce přidělových plánů nejdůležitějším správním úřadem. Konkrétně v těchto bodech se ustanovení nařízení SNR a dekretu zcela shodují.

Co se týká míry či velikosti vlastnických oprávnění nových vlastníků, je rovněž nutné zdůraznit, že se dekret od slovenské koncepce nijak neodchyluje. Je to dáno především tím, že dekret i nařízení shodně zamezují volnému nakládání s nově nabytým majetkem (zcizení, pronajmutí, zatížení majetku) a zavádějí nutnost schválení takových jednání příslušným pozemkovým fondem⁸².

Obě úpravy ale tradičně obsahují také řadu ustanovení, kterými se od sebe výrazně liší. Jedním ze základních rozporů je pohled na osoby, kterým má být majetek konfiskován. Jak už bylo uvedeno, slovenská legislativa zastává obecně jiný názor na určení národnosti osob, jež mají omezujícím opatřením nařízení SNR podléhat⁸³. Druhým podstatným rozdílem je potom odlišný přístup k osobám německé a osobám maďarské národnosti. Dekret prezidenta republiky ve svém § 1 stanoví, že se „*konfiskuje zemědělský majetek ve vlastnictví všech osob německé a maďarské národnosti bez ohledu na státní příslušnost*“, to znamená, že tyto osoby si jsou podle všeho rovny a není mezi nimi činěn žádný rozdíl. Slovenský přístup je specifický v tom, že do silnějšího právního postavení v otázce konfiskací půdy staví příslušníky maďarské národnosti. Jasně to vyplývá

⁸² Na Slovensku je to Slovenský pozemkový fond, v českých zemích Národní pozemkový fond.

⁸³ Kritérii pro posouzení německé nebo maďarské národnosti jsou: 1) jazyk, užívaný v rodinném styku, 2) příslušnost k německé nebo maďarské politické straně po 6. 10. 1938 a 3) přiznání národnosti při posledním sčítání lidu.

z rozdělení osob, jež konfiskacím podléhají. Podle § 1 nařízení SNR se tyto osoby podléhající konfiskacím rozdělují následovně:

1. osoby německé národnosti
2. osoby maďarské národnosti, které neměly 1. 11. 1938 čl. státní příslušnost
3. osoby maďarské národnosti, pokud velikost jejich zemědělského majetku převyšuje 50 ha
4. zrádci a nepřátelé jakékoliv národnosti

Z uvedeného jasně vyplývá, že přístup k osobám německé a maďarské národnosti je odlišný. Zejména bod 3. výrazně zasahuje do snah o vykořenění maďarského hospodářského živlu tím, že umožňuje drobnějším maďarským zemědělcům (kteří ovšem nepodléhají bodu 2. a 4.), aby stáli mimo konfiskační režim a zůstali vlastníky zemědělského majetku bez omezení vlastnických práv. Osoby německé národnosti měly podobné postavení pouze v případě aktivní účasti na protifašistickém boji, ovšem i zde platí omezení výměrou pozemku do 50 ha. Z jiného úhlu pohledu lze potom hovořit o rozdílném přístupu k osobám maďarské národnosti v českých zemích, kde je až na výjimky všechn zemědělský majetek maďarských vlastníků konfiskován, a na Slovensku, kde jim přísluší výše uvedená práva, díky nimž se mohou konfiskacím vyhnout. Na druhou stranu je však třeba říci, že uvedená výměra svědčí o snaze o ochranu drobných zemědělců a rolníků a netýká se tak v žádném případě velkostatků maďarských vlastníků (zejména šlechty), obrovských pozemkových majetků ani zařízení, strojů a dalšího příslušenství náležejícího těmto osobám. Kromě toho zde samozřejmě působí otázka zrady na republice jakožto základní kritérium pro zařazení osob maďarské národnosti do konfiskačního procesu.

Další zvláštností slovenské normy je potom ustanovení § 7, které dává Slovenskému pozemkovému fondu možnost odebrat přidělenou půdu těm přidělcům, kteří na ní nehospodaří s péčí řádného hospodáře. Jde o velmi silný nástroj v rukou Fondu, zvýrazněný navíc poměrně dlouhým časovým úsekem, po který toto ustanovení platí – totiž 10 let od okamžiku, kdy se dotyčná osoba ujme držby příslušného majetku. Fond má v tomto případě právo přidělit odebranou

hodnotu jiné osobě, která musí pochopitelně splňovat tytéž požadavky, které byly kladeny na původní přidělce. Dotčeným orgánem celého procesu jsou pak místní a okresní národní výbory, jež jsou v těchto případech slyšeny orgány fondu. Je zajisté pravda, že účelem zmiňovaného opatření bylo zamezit získání přidělu osobám, které na něm neměly přílišný zájem, nebyly schopny se dostatečně realizovat v zemědělství jako takovém a jejichž činnost by nevedla k odpovídajícím a potřebným hospodářským výsledkům. Na druhé straně toto opatření, které je založeno na do značné míry vágních formulacích, umožňuje příslušným úřadům odejmout jednou přidělené vlastnické právo a přidělit jej jiné osobě. V tomto ohledu se výše zmiňované ustanovení jeví jako nástroj volného zásahu státu (resp. některých jeho orgánů) do již tak omezeného vlastnického práva k nabytému zemědělskému majetku.

Z předešlého rozboru je jasné, že nařízení č. 4/ 1945 Sb. n. SNR bylo velmi specifickou normou. Řada do jisté míry nevyvážených ustanovení, z nichž většina se koncepčně více či méně odchylovala od prezidentského dekretu, měla poměrně krátkou životnost. Již 23. 8. 1945 bylo toto nařízení nahrazeno nařízením SNR č. 104/ 1945 Sb. n. SNR, o konfiskování a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel slovenského národa, jež mnoho problematických otázek nově řeší a přibližuje tak úpravu, působící v českých zemích, úpravě slovenské. V rámci těchto změn je pak věnována značná pozornost i výše zmiňovanému problému rozdílného přístupu k osobám německé a maďarské národnosti, přičemž nové pojetí hlásí rovnost mezi oběma subjekty.

Některé zásadní otázky jsou ale novým nařízením pojaty tak, že neodpovídají svému vzoru v podobě nařízení č. 4, ale nevycházejí ani z přístupu prezidentského dekretu. Zde se jedná zejména o rozšíření skupin přidělců půdy, mezi něž nově náleží i absolventi nižších zemědělských škol, průmyslové a jiné podniky, družstva a výslovně také obce a okresy. Další novou skutečností je existence minimálního přidělu půdy u deputátníků a zemědělských dělníků, který musí dosahovat minimálně 5 ha. Rovněž horní hranice přidělu je posunuta, a to dokonce dvojnásobem. V prvním případě jde o plošné posunutí maximálního možného přidělu u mnohočlenných rolnických rodin z dosavadních 13 ha na 15 ha

a u dělníků, úředníků a maloživnostníků na stavbu ovocných zahrad z 0,5 ha na 1 ha. Ostatních dosud existujících skupin se zvýšení nedotýká. Ve druhém případě nařízení nově reaguje na potřeby slovenských repatriantů vracejících se z ciziny a také osob, které žádají o přidělení půdy v rámci vnitřního osídlení Slovenska. Velmi významná pravomoc je v této otázce svěřena do rukou Pověřenstva SNR pro zemědělství a pozemkovou reformu, které může individuálně rozhodnout o přidělení půdy až do rozlohy 50 ha u repatriantů a 20 ha u žadatelů v rámci osídlování.

Při Pověřenstvu je nařízením nově zřízena Správa majetků pro pozemkovou reformu, která má za úkol spravovat majetek do doby odevzdání přidělcům, napomáhat jim při hospodaření (zejm. při osídlovacím procesu) a dozírat na jejich hospodaření. Potřeba dozoru vychází z ustanovení o možném odebrání přídělů do 10 let od přidělení z důvodu špatného hospodaření, které je shodné s předchozí úpravou⁸⁴. Vedle těchto orgánů má v oblasti konfiskací významné pravomoci i nově zřízená Konfiskační komise. Ta rozhoduje o tom, které osoby je třeba považovat za osoby německé a maďarské národnosti, zrádce či kolaboranty, a řeší výjimky z obecných pravidel zabírání majetku. Její rozhodnutí je mimo jiné zásadní pro otázku konfiskace majetku ve vlastnictví třetích osob. Tento problém je obecně řešen tím způsobem, že konfiskaci podléhá i majetek, který byl po 29. 9. 1938 nabyt z majetku osoby, jež podléhá konfiskačním opatřením, přestože nabyvatelem je osoba, na jejíž majetek se jinak tato opatření nevztahují. Pro zmírnění určitých předpokládaných excesů proti spravedlnosti bylo nařízením stanoveno, že Komise může rozhodnout o výjimce, pokud by „*podrobení takového majetku konfiskaci neodpovídalo zásadám slušnosti*“⁸⁵. Setkáváme se tak s poměrně vágním a dále nespecifikovaným termínem, na jehož základě mohou úřady ponechat či naopak odebrat majetek pro účely konfiskace z rukou dosavadního vlastníka. V tomto případě je nebezpečí nesprávného a nejednotného výkladu a aplikace pojmu „zásada slušnosti“ o to větší, že se jedná o vlastnická práva osob, které nespádají ani do jedné skupiny subjektů, jejichž majetku se konfiskační proces týká. Toto významné, avšak

⁸⁴ § 7 odst. 2 nařízení SNR č. 4/ 1945 Sb. SNR a § 23 odst. 2 nařízení SNR č. 104/ 1945 Sb. SNR.

⁸⁵ § 1 odst. 3a nařízení SNR č. 104/ 1945 Sb. SNR.

poměrně neurčité ustanovení se později objevuje také v dekretu prezidenta republiky č. 108/ 1945 Sb., o němž je pojednáno níže.

Pro úplnost je třeba ještě dodat, že novela samozřejmě neměla vliv na dosavadní přijatá opatření, rozhodnutí či úkony, které byly učiněny podle staré úpravy.

7.6 VÝSLEDKY KONFISKACÍ ZEMĚDĚLSKÉHO MAJETKU

V důsledku konfiskací zemědělského majetku došlo na území poválečné ČSR k zásadním majetkovým přesunům. Jeden z hlavních cílů pozemkové reformy byl splněn. Došlo k vykořenění německého a maďarského elementu v zemědělství, ztrátě vlastnických práv Němců a Maďarů k zemědělské a lesní půdě, budovám, strojům a dalšímu zemědělskému majetku. Tento majetek se zčásti přesunul do rukou nových vlastníků, soukromě hospodařících zemědělců, rolníků i dřívějších bezzemků, zčásti zůstal ve vlastnictví státu nebo byl přidělen zemědělským družstvům a jiným veřejnoprávním korporacím. Konfiskační normy prezidenta Beneše i SNR měly obrovský dopad. Celková rozloha zkonfiskované lesní a zemědělské půdy se blíží 30.000 km², což je zhruba 23% celkové rozlohy ČSR, nepočítaje v to území Zakarpatské Ukrajiny. V českých zemích je pak záběr konfiskace daleko větší než na Slovensku, což je dáno jednak menší rozlohou Slovenska, jednak dopadem zmiňovaného ustanovení o nekonfiskování půdy, která nedosahuje rozlohy 50 ha, ale hlavně tím, že v českých zemích je množství půdy v rukou německých vlastníků daleko vyšší než je tomu u Němců a Maďarů na Slovensku. Tím vším je způsobeno, že na Slovensku bylo zkonfiskováno zhruba 5.500 km² lesní a zemědělské půdy, tedy přibližně 11% veškeré slovenské půdy. Naproti tomu v českých zemích bylo konfiskací do českých rukou získáno více než 24.000 km² půdy, což odpovídá 30% celkové rozlohy Čech, Moravy a Slezska. Počet nových vlastníků půdy pak přesahuje hranici 300.000 osob⁸⁶. Pouze v českém a moravském pohraničí se pak jedná o přidělení zhruba 12.000 km² půdy do rukou 150.000 uchazečů o příděl⁸⁷.

⁸⁶ J. Grónský, Dokumenty k ústavnímu vývoji Československa II., nakl. Karolinum, Praha 1999.

⁸⁷ J. Kuklík, Historické kořeny a souvislosti – dekry prezidenta republiky, Praha 2001.

8. OTÁZKA KONFISKACÍ A ROZDĚLENÍ OSTATNÍHO NEPŘÁTELSKÉHO MAJETKU

Konfiskační proces, tak jak byl popsán v předchozí kapitole, se však netýkal pouze půdy a s ní spojeného zemědělského majetku. Dokumentem mimořádné důležitosti se v tomto ohledu stává konfiskační dekret prezidenta republiky č. 108/ 1945 Sb. ze dne 25. 10. 1945. Jde o dokument vydaný v úplném závěru tzv. dekretálního období, tedy těsně před tím, než zákonodárnou pravomoc převzalo Prozatímní Národní shromáždění⁸⁸. Neopominutelnou skutečností je také to, že dekret č. 108 působí (na rozdíl od již zmiňovaného dekretu č. 12) nikoli pouze v českých zemích, ale po dohodě s představiteli SNR na celém území ČSR. Dá se říci, že jde o uzákonění konfiskačního procesu v obecné rovině, zatímco již dříve vydaný dekret č. 12/ 1945 Sb. se zaměřuje pouze na konfiskaci půdy a zemědělského majetku, čímž v rámci konfiskací získává jakousi speciální povahu.

Dekret č. 108/ 1945 Sb. není tedy ani nahrazením předchozí úpravy, ani jejím rozšířením, neboť se věnuje problematice konfiskace majetku jiného druhu než dekret č. 12. Tato otázka je také výslovně řešena v § 17, ve kterém je stanoveno, že se tento dekret „*nevztahuje na zemědělský majetek, pokud je konfiskován podle dekretu prezidenta republiky ze dne 21. 6. 1945, č. 12 Sb. (...) a podle obdobných předpisů, platných na Slovensku*“. Obecně lze tedy říci, že se věnuje otázce konfiskací majetku, na který svými konfiskačními opatřeními nedosáhla předchozí česká a slovenská úprava⁸⁹. Zároveň tento dekret vychází ze stejných základů jako jmenované úpravy, obsahuje řadu shodných nebo velice podobných ustanovení a především jeho cílem je totéž co u předchozích úprav – zbavit nepřátele všech vlastnických práv k majetku (bez jakékoli náhrady), tento rozdělit mezi české a slovenské žadatele a zahájit tak novou etapu celospolečenského (především hospodářského) růstu na ryze národních základech.

Stejně jako dekret č. 12, je potom i dekret č. 108 zákonodárnou úpravou, kterou předpokládá dekret č. 5, který zavedl národní správu nad majetky nepřátel.

⁸⁸ Stalo se tek 28. 10. 1945.

⁸⁹ Na Slovensku jde o nařízení SNR č. 104/ 1945 Sb. SNR.

Podle § 24 odst. 4 dekretu č. 5 má totiž zůstat majetek, který se okamžitě nerozděluje mezi dřívější majitele, pod národní správou až do nové zákonodárné úpravy. Není pochyb, že touto úpravou a provedením záměru rozdělení nepřátelského majetku mezi Čechy a Slováky, jsou zejména dekrety č. 12 a č. 108.

8.1 ROZMĚR KONFISKACE Z POHLEDU PŘEDMĚTU A SUBJEKTŮ

Nejprve je třeba poznamenat, že ze všech velkých a důležitých zásahů do vlastnických práv osob na území poválečné ČSR (zejména nepřátel), je tento posledním v raně poválečné době. Předchází mu jednak zmiňované zavedení národní správy dekretem č. 5, konfiskace zemědělského majetku podle dekretu č. 12, konfiskace jako vedlejší trest podle retribučních dekretů, ale také znárodnění klíčových odvětví průmyslu, bankovníctví a pojišťovnictví podle dekretů č. 100 – 103, o nichž je pojednáno v kapitole 10.

Pokud tedy vynecháme tyto zásahy do vlastnictví příslušných subjektů, můžeme konstatovat, že se konfiskace dle dekretu č. 108 vztahuje na veškerý movitý i nemovitý majetek a majetková práva (pohledávky, cenné papíry, vklady, práva nehmotná ad.), které jsou ke dni faktického skončení německé a maďarské okupace nebo ke dni 30. 10. 1945, kdy tento dekret nabývá účinnosti, ve vlastnictví nepřátel.

Těmi jsou jednak veřejnoprávní korporace (zejm. Německá říše a Maďarské království, německé nacistické strany, maďarské politické strany atd.), ale též právnické osoby soukromého práva (podniky a jiné právnické osoby). Rozdělení na soukromoprávní a veřejnoprávní právnické osoby je však v tomto ohledu nepatřičné, protože dekret sám na tomto rozdělení nestojí. Ze samotného výčtu právnických osob v § 1 odst. 1 je jasné, že dekretu nejde o samotné rozdělování osob podle jednotlivých kritérií, jde mu pouze o postižení všech německých a maďarských právnických osob a osob s určitou mírou právní subjektivity. V dalším výčtu jsou pochopitelně zahrnuty všechny fyzické osoby německé a maďarské národnosti, které se provinily proti státní svrchovanosti ČSR, její samostatnosti, celistvosti, demokraticko – republikánské státní formě

atd. Kromě těchto fyzických osob, které aktivně napomáhaly rozbití ČSR sem ale také patří všichni ostatní Němci a Maďaři, kteří neprokáží, že republika zůstali věrni nebo že trpěli pod nacistickým nebo fašistickým terorem (kompletní výčet viz §1 odst 1 dekretu).

8.2 SPECIÁLNÍ PŘÍSTUP K NĚKTERÝM VLASTNICKÝM VZTAHŮM A VÝJIMKY Z KONFISKACE

Dekret č. 108 řeší celou řadu otázek, týkajících se vlastnických práv určité zvláštní povahy. Jde zejména o přístup k majetkům, ke kterým mají právní vztah jak osoby nepřátel, tak i osoby, které konfiskačními dekrety postiženy nejsou.

Prvním z těchto případů je otázka majetku, který po 29. 9. 1938 náležel nepřátelským subjektům, ovšem v rozhodné době byl nebo stále ještě je ve vlastnictví osob, na něž se konfiskační předpisy nevztahují. Vlastnické právo těchto osob k do jisté míry řádně nabytému majetku je tak vlastně postaveno do nerovnosti s vlastnickými právy jiných osob, které ovšem své majetky nenabýly od nepřátelských subjektů. Tato pomyslná černá kaňka na majetku vlastníkov obecně způsobuje ztrátu vlastnických práv, takový majetek podléhá konfiskaci. Z důvodové zprávy a poznámek k dekretu č. 108 je patrné, že toto ustanovení míří především k zajištění majetku, který byl převeden právě proto, aby unikl konfiskaci. Dekret v tomto ohledu nemá žádné limity, vztahuje se tak na jakékoli majetkové hodnoty (např. i movité věci nepatrné ceny), zároveň zde nejsou nastaveny ani limity co do způsobu nabytí majetku či právních nástupců původního nabyvatele. Vzhledem k tomu, že příslušné subjekty jinak nepodléhají konfiskačním opatřením, dotýká se konfiskace právě a jenom takto nabytých majetků, nikoli veškerého jejich majetku.

Na druhou stranu zde ale existuje určitá snaha o zamezení nespravedlivému postupu vůči takovýmto vlastníkům. Jde o stejný princip rozhodování v konkrétním případě, který se objevil v nařízení SNR č. 104/ 1945 Sb. n. SNR, o němž byla řeč v kapitole 7.5. Obě normy v tomto bodě stojí na tzv. zásadě slušnosti. Podle této koncepce nemá být konfiskován majetek osob, na než se jinak nevztahují konfiskační normy, pokud by tato konfiskace

neodpovídala zásadám slušnosti. Opět je třeba připomenout, že jde o poměrně neurčité ustanovení, které mohlo způsobit problém různého výkladu a aplikace. Stejně jako v ostatních případech i zde rozhoduje o přípustnosti konfiskace okresní národní výbor, který je tedy orgánem, na jehož posouzení stojí a padá vlastnické právo vlastníků k „problematickému“ majetku. Vlastník, jehož majetek byl díky rozhodnutí ONV zkonfiskován má však možnost odvolání proti takovému rozhodnutí, a to k zemskému národnímu výboru (na Slovensku k orgánu SNR). Právě dvojinstančnost rozhodování je u konfiskací novou skutečností, kterou úpravy konfiskací zemědělského majetku (ani dekret č. 12 ani nařízení SNR č. 104) neznají⁹⁰.

Výše uvedený případ však není jediným, kdy se mohly konfiskační normy obrátit proti nevinným vlastníků. Významné je např. řešení otázky kapitálové účasti na „nepřátelské“ právnické osobě, jejíž majetek podléhá konfiskaci. Problém zde vyvstává v okamžiku, kdy se prokáže, že osoba s takovou účastí sama nespadá ani do jedné ze skupin nepřátel, nelze jí přičítat činnost dané právnické osoby ani zanedbání přiměřené opatrnosti při její správě či dozoru. Takové osobě náleží přiměřená náhrada za její účast. Na konfiskaci majetku právnické osoby ani na jejím statutu coby nepřátelského subjektu však tato skutečnost nic nemění.

Dalším specifickým případem je majetek společenství ve spoluvlastnictví osob, z nichž jedna je subjektem konfiskačních opatření a druhá nikoli. Zde je rozhodujícím kritériem velikost podílů jednotlivých spoluvlastníků. Pokud je nadpoloviční podíl v rukou nepřátelského subjektu, potom podléhá majetek společenství konfiskaci jako celek, tzn. i s podílem druhého „řádného“ vlastníka⁹¹. Opět zde ale funguje princip náhrady za spoluvlastnický podíl, přičemž jde o náhradu stejného druhu a hodnoty majetku, jež se stal konfiskátem. Pouze pokud taková náhrada není možná, je přípustné nahradit hodnotu podílu

⁹⁰ Podle nařízení SNR č. 104 má rozhodující pravomoc Konfiskační komise, proti jejímuž rozhodnutí se nepřipouští stížnost (k Nejvyššímu správnímu soudu) – viz § 1 odst. 10. Podle dekretu č. 12 má rozhodující pravomoc okresní rolnická komise. V pochybných případech (nejedná se ale o odvolání) rozhoduje po dobrozdání zemského národního výboru ministerstvo zemědělství, v dohodě s ministrem vnitra – viz § 1 odst. 3 dekretu.

⁹¹ „Řádným“ vlastníkem je v této pasáži pro zjednodušení míněna osoba, která nespadá do žádné ze skupin nepřátelských subjektů, jež jsou vyjmenovány v § 1 dekretu č. 108.

v penězích. Dekret se nezmiňuje o opačném případě, kdy je nepřátelský subjekt menšinovým spoluvlastníkem. Interpretací předchozího ustanovení je možné dojít k závěru, že menšinový podíl má být většinovým (řádným) vlastníkem jako konfiskát odevzdán. Pokud by to nebylo možné, pak lze předpokládat určité individuální rozhodnutí příslušných úřadů, např. v podobě nutné náhrady ze strany řádného spoluvlastníka, který se tím pádem stane vlastníkem jediným.

Stinnou stránkou věci je pak skutečnost, že se konfiskační normy obracejí proti vlastnickým právům nevinných subjektů také protiprávně. Mám na mysli zejména časté případy omylů, excesů a záměrných křivd, kdy konfiskacím podlehnou majetky osob, které ve skutečnosti do žádné ze skupin nepřátelských subjektů nespádají.

Na druhé straně existovaly i pojistky proti porušování zákona a obelhávání úřadů právě ze strany nepřátelských subjektů, jejichž majetky podléhaly konfiskaci. Jednou z účinných zbraní bylo v tomto smyslu ustanovení § 5 odst. 1 dekretu č. 124/ 1945 Sb., o některých opatřeních ve věcech knihovních, ve kterém je do rukou knihovního soudu dána poměrně významná pravomoc, díky níž má být zabráněno protiprávním zápisům do pozemkové evidence. Pokud měl knihovní soud pochybnosti, zda právní jednání, podle kterého žadatel žádá o knihovní zápis, je vzhledem k osobám účastníků v souladu s předpisy dekretu č. 108, měl pravomoc uložit žadateli, aby do přiměřené lhůty předložil osvědčení místního národního výboru o státní spolehlivosti osob zúčastněných na právním jednání.

Hlavním účelem dekretu č. 124 je pak odstranění knihovních zápisů, ke kterým došlo v době nesvobody ve prospěch německého či maďarského státu. Knihovniční soud má za úkol přepsat příslušné majetky zpět na československý stát nebo na jím zřízené právnické osoby. Soud dále na návrh oprávněného vlastníka, který se prokáže osvědčením o státní spolehlivosti, vymazává poznámky o zabavení majetku, ke kterým došlo v době nesvobody v důsledku nátlaku

(k návrhu gestapa atd.)⁹². Tímto se tedy má předejít případným protiprávním převodům majetku, v tomto případě nemovitostí.

Pochopitelně ne všechen majetek osob, vyjmenovaných v úvodu této pasáže (viz §1 odst. 1 dekretu č. 108), musí být nutně konfiskován. Konfiskacím pochopitelně nepodléhá majetek perzekvovaných osob, které svých původních vlastnických práv k tomuto majetku pozbyly právě v důsledku perzekucí nebo pod tlakem okupace.

Na druhé straně ani majetek osob vyjmenovaných v § 1, na něž se nevztahuje předchozí výjimka, se nemusel vždy nutně a úplně stát konfiskátem. Vláda mohla stanovit, že majetek konkrétního okruhu osob má být z konfiskace částečně nebo úplně vyňat. Kromě tohoto případu dekret ve svém § 2 odst. 1 ponechává nepřátelským subjektům vlastnická práva k určitému movitému majetku, „*jehož je nevyhnutelně třeba k ukojení životních potřeb nebo k osobnímu vykonávání zaměstnání těchto osob a jejich členů rodiny (jako oděv, peřiny, prádlo, domácí nářadí, potraviny a nástroje)*“. Zde se tedy jedná o nutné ponechání vlastnických práv k věcem, zabezpečujícím přežití. Jde zároveň o ustanovení, které vypovídá zřetelněji než cokoli jiného o nemilosrdnosti konfiskace nepřátelského majetku.

Závěrem tohoto výčtu je nutné připomenout⁹³, že konfiskace podle dekretu č. 108 není jedinou variantou odnětí majetku, která v této situaci přichází v úvahu. Propadnutí celého jmění nebo alespoň jeho částí ve prospěch státu, může být totiž vysloveno soudním rozsudkem jako vedlejší trest při odsouzení pro některé zločiny, zejména pro zločiny podle retribučního dekretu⁹⁴. V takových případech se pak konfiskace podle dekretu č. 108 může vztahovat pouze na zbývající majetek.

⁹² J. Kuklík, Dekrety prezidenta republiky – výraz kontinuity čsl. právního řádu nebo jeho revoluční změny?, sborník Vývoj práva v Československu v letech 1945 – 1989, nakl. Karolinum, 2004, str. 151.

⁹³ Činí tak důvodová zpráva k dekretu č. 108 i většina odborné literatury.

⁹⁴ Dekret č. 16/ 1945 Sb., dále také dekret č. 17/ 1945 Sb. a nař. SNR č. 33/ 1945 Sb. n. SNR.

8.3 SPRÁVA KONFISKÁTŮ

Pro správu konfiskátů byly nově zřízeny speciální orgány, tzv. Fondy národní obnovy⁹⁵. Měly za úkol spravovat zabraný majetek a za spolupráce s národními výbory a osídlovacími úřady tento majetek přidělovat. Jde tedy o orgán, který pomyslně spojuje obě části procesu přechodu majetku z původních vlastníků na nové, české a slovenské nabyvatele. Další funkcí Fondu je vypořádávání závazků na tomto majetku vázoucích, přičemž právě řádné vypořádání má pro další osud těchto závazků mimořádný význam. Dekret č. 108 totiž ve svém § 8 stanoví, že přidělcé neodpovídá za závazky, postihující majetek, který mu byl přidělen. Fond proto musí předávat pouze takové hodnoty, které jsou již závazků zbavené, pokud přidělcé sám nesouhlasí s tím, že současně s přidělovaným majetkem přebírá i závazky na něm vázoucí. V tom případě za ně samozřejmě tento nový vlastník plně odpovídá.

8.4 PŘÍDĚLOVÝ SYSTÉM

Druhou stranou konfiskačního procesu je rozdělení nabytého majetku nepřátel osobám přidělců. Mezi nimi mají dominantní postavení země, okresy, obce a jiné korporace veřejného práva, dále jsou to družstva a samozřejmě jednotliví uchazeči. V této souvislosti je třeba zdůraznit, že se často jedná o majetky, jejichž charakter a funkce neodpovídá pojmu soukromého vlastnictví, a které byly koneckonců donedávna rovněž ve vlastnictví veřejnoprávních subjektů. Majetek, který je nepřátelům zabrán, má totiž sloužit nejen jako odčinění bezpráví, napáchaného na osobách české a slovenské národnosti, ale také jako náhrada národnímu hospodářství ČSR. Jeho funkcí často není zajišťovat potřeby jednotlivců, nýbrž zajišťovat potřeby celé společnosti nebo alespoň její části. V tomto ohledu jde o velký rozdíl mezi zemědělským majetkem, kde na prvním místě stojí přidělci z řad rolníků, zemědělců a družstev a ostatním majetkem, v němž se kromě samozřejmých malých hodnot objevují i podniky, zařízení, výroby a další velké majetky. Proto, narozdíl od rozdělování zemědělského majetku, nestojí fyzické osoby jako soukromoprávní subjekty na prvním místě v řadě žadatelů o přiděl. To však neznamená, že se jich přidělování

⁹⁵ Fondy národní obnovy byly zrušeny zákonem č. 182/1950 Sb.

majetku v rámci celého procesu netýká. Naopak, vystupují jako „jiní uchazeči, kteří vyhovují přidělovým podmínkám“, přičemž zvýhodnění jsou mezi nimi účastníci národního odboje, osoby poškozené válkou a perzekucemi, osoby vracející se z ciziny do vlasti a rovněž osoby vracející se do pohraničí, které byly nuceny opustit.

Vzhledem k uvedenému, totiž že konfiskacím podléhal až na výjimky veškerý majetek soukromoprávních i veřejnoprávních subjektů, bylo rozhodnuto o rozdělení těchto hodnot podle velikosti na malé, střední a velké majetkové podstaty. Do třetí skupiny jako určitá podskupina přináležejí ještě průmyslový majetek. Přídělový systém je pak obecně založen na vytváření tzv. rámcových plánů, kterými se stanoví zejména kolik majetkových podstat (malých a středních) má být přiděleno a jak má být naloženo s nepřidělenou částí a také jak má být naloženo se třetí skupinou – průmyslovým majetkem a velkými majetkovými podstatami. Jisté je, že množství nepřidělených (tudíž ve Fondu zůstávajících) malých majetkových podstat je velmi malé, žadateli jsou spíše jednotlivci, družstva, kulturní a zájmové organizace, příp. obce. U průmyslových podniků a velkých majetkových podstat je tomu přesně naopak, přičemž v důsledku celkové politiky státu (mám na mysli zejména prosazení principu znárodnění velkých soukromých majetkových podstat) připadne velká část tohoto majetku právě státu. Dalším příkladem zkonfiskovaných, ale nerozdělených hodnot je potom majetek léčebných a ošetrovacích ústavů a také lázeňský majetek. Výčet takového majetku zahrnuje jak nemovitosti, tak jiné příslušenství podniků, včetně veškerých věcí, sloužících k jejich provozu. V tomto případě je zákaz rozdělování nabytého majetku v dekretu výslovně obsažen.

V rámci samotného rozdělování konfiskovaného majetku jsou základním orgánem tzv. přidělové komise, které existují na místní a okresní úrovni. V hierarchii státní správy nad nimi stojí zemský národní výbor a konečně nejvyšší příslušné ministerstvo, do jehož resortu majetkové hodnoty spadají. Pro jednotlivé majetkové podstaty jsou pak vypracovávány tzv. přidělové plány, na základě nichž může být majetek teprve rozdělen. Tyto plány vypracovávají místní resp. okresní přidělové komise resp. zemský národní výbor (záleží na velikosti majetkové podstaty), přičemž právo platným se plán stává po schválení okresní

přídělovou komisí resp. zemským národním výborem resp. příslušným ministerstvem.

Dalším důležitým podkladem pro rozdělení majetku jsou tzv. přídělová nařízení, vydávaná krajskými národními výbory. V nich jsou stanoveny znaky, podle kterých se rozdělují majetkové podstaty do jednotlivých skupin, dále požadavky, které musí jednotliví žadatelé splnit a další podmínky, za nichž má k přídělu dojít nebo má být případně odňat.

8.5 PODOBA VLASTNICKÉHO PRÁVA PŘÍDĚLCŮ

Podle právoplatných přídělových plánů a v souladu s přídělovými nařízeními pak dochází k přidělení majetku jednotlivým uchazečům. Malé majetkové podstaty přiděluje okresní národní výbor, střední potom zemský národní výbor a průmyslový majetek a velké majetkové podstaty příslušné ministerstvo.

Poté, co je žadateli o příděl majetek přidělen a předán, přecházejí na něj všechna vlastnická práva. Tato práva jsou však omezena podobně, jako tomu bylo u rozdělování zkonfiskovaného zemědělského majetku podle dekretu č. 12. Pro vlastníka to znamená, že pokud bude chtít svůj (přidělený) majetek pronajmout, propachtovat nebo zatížit, může tak učinit pouze se souhlasem příslušného orgánu veřejné správy. Narozdíl od zmiňovaného ustanovení dekretu č. 12 však není toto omezení trvalé, platí pouze po dobu, která je stanovena jednotlivými přídělovými nařízeními. Po skončení této doby tedy padají dosavadní omezení a vlastnické právo se automaticky rozšiřuje do svých přirozených hranic.

Kromě toho je však z pohledu vlastníka třeba počítat ještě s dalšími případnými omezeními vlastnického práva a se stanovením jiných povinností přídělce. Tyto většinou vyplývají z konkrétních situací nebo se vztahují ke konkrétním druhům majetku. Všechna omezení přídělce však musí být obsažena v rozhodnutí o přídělu. Totéž platí o již zmiňovaných, na majetku váznoucích závazcích, které na přídělce s jeho souhlasem přecházejí.

Vydáním dekretu č. 108 byla opět velmi citelně zasažena již tak dost omezená vlastnická práva, zejména osob německé a maďarské národnosti. Ustanoveními dekretu o konfiskaci téměř veškerého jejich majetku zhoršilo nadále právní postavení těchto osob, z nichž mnohé přichází o svůj majetek zcela neoprávněně, pouze na základě příslušnosti k nepřátelským národům. Na druhé straně vydání konfiskačních dekretů, mířících proti poraženým příslušníkům nepřátelských národů, nebylo v Evropě žádnou výjimkou a i tak rozsáhlý zábor nepřátelského majetku, jakým konfiskace v poválečném Československu jistě byla, odpovídal konfiskačním opatřením v dalších evropských zemích i na americkém kontinentě. V. Pavlíček k tomu ve svém referátu o poválečných dekretech⁹⁶ dodává, že sama důvodová zpráva k dekretu č. 108 se dovolává obdobných konfiskačních opatření, vykonaných v době války ve Velké Británii, USA a Mexiku. V jiných státech protinacistické koalice byl potom postižen i majetek příslušníků dalších států (Japonska, Bulharska atd.). V. Pavlíček zdůrazňuje, že „*dekretální normotvorbu nelze vyjímát z mezinárodních souvislostí a představovat ji jako něco izolovaného, specificky českého a pro poválečnou Evropu netypického*“.

9. PROBLEMATIKA ODSUNU VE VZTAHU K VLASTNICTVÍ A VYVLASTNĚNÍ

Vlastní odsun německé menšiny a řešení problémů s menšinou maďarskou není tématem této práce, nicméně tyto dějinné události se velmi úzce dotýkají tématu vlastnictví a vyvlastnění. Tato kapitola se tedy bude věnovat především vlastnickým právům národnostních menšin, nikoli osob české a slovenské národnosti, které pochopitelně na základě dekretů mohly rovněž svá práva ztratit (nebo naopak získat). Cílem této pasáže není podrobně rozebírat příčiny, průběh a následky odsunu, nýbrž poukázat na body, v nichž se obě témata prolínají. Proto je potřeba se nejprve zmínit o odsunu v obecné rovině.

Jak již bylo řečeno, právní postavení nepřátelských menšin se ihned po skončení války výrazně mění k horšímu. Přispěly k tomu především výše zmíněné

⁹⁶ Referát byl přednesen na konferenci „Vývoj práva v ČSR v letech 1945-1990“, konané ve dnech 3.-5. 6. 2002 v Praze a publikován ve sborníku Vývoj práva v ČSR v letech 1945-1989, Karel Malý, Ladislav Soukup, nakl. Karolinum, 2004, str. 832.

dekrety, které zneplatňovaly majetkoprávní jednání z doby nesvobody, uvalovaly na nepřátelský majetek národní správu a zejména konfiskovaly zemědělský i další majetek, ať už v rámci retribucí nebo konfiskací na základě konfiskačních dekretů. K tomu je nutné přičíst další oklešťování práv německé a maďarské menšiny, se kterými ani oficiální směr politiky země ani veřejné mínění dále nepočítaly jako se součástí poválečného Československa.

Sama myšlenka odsunu německé a maďarské menšiny se začala pochopitelně rodit dávno před skončením druhé světové války. Významné antifašistické organizace se zabývají teorií odsunu nepřátelského (především německého) obyvatelstva z republiky již v prvních měsících okupace. V této věci byl logicky domácí odboj radikálnější než zahraniční. Tak např. program Obrany národa z léta 1939 požadoval okamžité vystěhování všech Němců z republiky a Petiční výbor Věrní zůstaneme hlásá, že „snížení počtu Němců v republice v míře co nejvydatnější je všeobecným požadavkem našeho národa“. Také členové dalších organizací (např. ÚVODu) zastávali obdobná stanoviska, zatímco domácí vedení KSČ se v prvních měsících k situaci nevyjadřuje a čeká, jakým způsobem se k problému postaví sovětské vedení v čele se Stalinem.

Československá vláda v zahraničí nejprve zjišťuje jaké jsou reakce Spojenců na myšlenku odsunu Němců z republiky. Tomuto plánu se postupně dostává podpory jak od Velké Británie⁹⁷, tak od Sovětského svazu a Spojených států⁹⁸. Na základě této podpory byly ideje „národního státu“ Čechů a Slováků bez Němců a Maďarů slavnostně proklamovány na jednání v Moskvě v prosinci 1943. Není proto překvapením, že se myšlenka vysídlení či odsunu těchto osob objevuje ve čl. VII. Košického vládního programu. V něm je vyslovena potřeba „hlubokého a trvalého zásahu“ do národnostního složení obyvatel ČSR, vzhledem ke „strašným zkušenostem, jichž se Češi a Slováci dožili s německou a maďarskou menšinou“. Tento zásah se pak nemá týkat loyálních německých a maďarských občanů, kteří zůstali republice věrní.

⁹⁷ Ta se klonila k myšlence odsunu německé menšiny ze středoevropských zemí po svých vlastních nedávných zkušenostech s ní.

⁹⁸ V roce 1943.

9.1 „DIVOKÝ“ ODSUN a ZÁKLADY ORGANIZOVANÉHO ODSUNU

Ihned po skončení války začíná politická reprezentace osvobozeného Československa jednat o plánech odsunu jak německého, tak i maďarského obyvatelstva. Nejvýznamnější jednání se uskutečňují během léta a podzimu 1945, přičemž pochopitelně dochází k přijetí řady zákonných norem (viz níže), které tvoří právní rámec odsunu.

Než však byl plánovaný a vládou schválený odsun zahájen, došlo bezprostředně po válce na řadě míst k tzv. „divokému odsunu“. Protiněmecká nenávisť, která byla způsobena útlakem za protektorátu i antipatiemi před jeho vznikem, se vybíjela excesy, postihujícími německé obyvatelstvo bez rozdílu. Nešlo pouze o jednání jednotlivců nebo skupin obyvatel, ale též o protiprávní přístup a šikanu ze strany samotných úřadů, povolanych ke stabilizaci situace. Vláda se sice snažila pomocí ustanovení dekretů a jiných podzákonných předpisů⁹⁹ mít situaci pod kontrolou, ovšem ta se jí na mnoha místech úplně vymknula z ruky. Největší excesy se potom udály 18. 6. v Horních Moštěnicích a 31. 7. v Ústí nad Labem, přičemž u obou případů došlo k bezprávnému vraždění německých obyvatel po stovkách. Samostatnou kapitolou je pak „pochod hrůzy“ brněnských Němců do Rakouska, do něhož byly nahnány tisíce osob. Odhady počtu lidí, kteří buď nestačili tempu pochodu a zemřeli nebo byli popraveni jednotkami dohlížejícími na pořádek, se dodnes velmi různí. Nejnižší hovoří o několika stovkách, nejvyšší o několika tisících mrtvých. Také údaje o celkovém počtu vyhnaných a mrtvých v důsledku „divokého“ odsunu se liší, historikové se však nejčastěji kloní k údajům o 30.000 mrtvých a 500.000 odsunutých během prvních měsíců po skončení války. Kromě nejzávažnějších zločinů v podobě vražd a násilí na německých osobách, docházelo k již zmiňovanému rabování v opuštěných oblastech, k přivlastňování si cizího (německého) majetku, často také k zabírání půdy bez jakéhokoli právního nároku. Mnoho Němců proto nečeká na další represivní zásahy ze strany úřadů nebo jednotlivců a raději sami opouštějí republiku.

⁹⁹ Jde především o vyhlášky a oznámení, které většinou pružně, ovšem nedostatečně, reagovaly na svévolné chování jednotlivců i místních úřadů – viz např. v kapitole 7.2 zmiňované Oznámení o osídlování nepřátelského majetku Němců, Maďarů a jiných nepřátel státu (Ú. l. 61/45), které stanovuje zákaz svévolného osídlování.

Tuto situaci sledovala vláda a prezident Beneš s velkou nelibostí, neboť odsun měl být proveden humánně a organizovaně. Rovněž protesty Spojenců a negativní reakce části československé veřejnosti vedly k tomu, že byly tyto svévolné akce po srpnu 1945 zastaveny a „divoký“ odsun byl nahrazen odsunem organizovaným.

Základem koncepce organizovaného odsunu se stal dekret č. 33/ 1945 Sb., o úpravě československého státního občanství osob národnosti německé a maďarské. Dekret č. 33 byl přijat dne 2. 8. 1945, tedy ve stejný den, kdy vítězná velmoc, zasedající na Postupimské konferenci, schválily plán „spořádaného a lidského transferu“ německých národnostních skupin¹⁰⁰. Podle § 1 dekretu č. 33 pozbyly československé občanství osoby, které se v minulosti staly německými nebo maďarskými státními příslušníky, a to dnem nabytí tohoto nového občanství. Ostatní osoby národnosti německé a maďarské pozbyly československého občanství dnem účinnosti tohoto dekretu. Dekret neopomněl vyloučit z dosahu těchto klíčových opatření antifašisty, kteří se podíleli na zachování republiky, případně se staly obětí perzekucí. Ovšem ani tato „privilegovaná“ vrstva se v dalším vývoji nestala rovnocennou s osobami české a slovenské národnosti¹⁰¹.

Ztráta občanství byla však nebyla jediným stavebním kamenem odsunu. Dalšími byly zejména dekrety o konfiskaci nepřátelského majetku a dekrety osídlovací, kterými se konfiskovaný majetek dostává do rukou českých a slovenských přídělců. Z tohoto pohledu můžeme za zásadní považovat samozřejmě dekrety č. 5, č. 12., č. 108 a související právní předpisy, dále pak dekret č. 28 a také dosud nezmiňovaný dekret č. 27/ 1945 Sb. ze 17. 7. 1945. o jednotném řízení vnitřního osídlení. Tento předpis upravuje především otázku osídlování území, z něhož odešli příslušníci německé a maďarské menšiny, a zároveň zřizuje osídlovací úřady v Praze a Bratislavě. Původně měl také upravovat otázku odsunu a jeho organizaci, ale po diskuzích ve vládě se nakonec

¹⁰⁰ Článek XIII. Závěrečné zprávy o Postupimské konferenci.

¹⁰¹ René Petráš, Menšiny v Československu 1945–1989, sborník Vývoj práva v Československu v letech 1945–1989, str. 245.

tato ustanovení nestala součástí dekretu, zejména s ohledem na mezinárodní stránku problému¹⁰².

9.2 ROZDÍLNÝ PŘÍSTUP K OSOBÁM NĚMECKÉ a MAĎARSKÉ NÁRODNOSTI

Mezinárodní stránka problému hraje důležitou roli také v rozdílném přístupu k osobám německé a maďarské národnosti. Jde o dvě nejsilnější menšiny na území ČSR, oba národy se zároveň zapojily do plánu okupace a také likvidace českého a slovenského národa. Obě menšiny většinou podporovaly snahy svých vůdců, které směřovaly proti republice, a to již v době před mnichovskou konferencí. Hrůzy, které spáchaly na našem území příslušníci těchto dvou národů, vyústily logicky v maximální negativní postoj politické reprezentace i veřejnosti vůči jejich příslušníkům. Můžeme s určitostí tvrdit, že nepřitelem číslo jedna jsou pochopitelně příslušníci německé menšiny, ovšem atmosféra prvních poválečných měsíců, vtělená v mnohém do dekretů a dalších předpisů, staví tyto dvě skupiny obyvatel na stejnou úroveň. Většina norem (včetně těch, které se týkají omezování a rušení vlastnických práv) tedy mezi příslušníky nepřátelských národů nečiní rozdíl.

Stejně tak je situace vnímána i co se týká plánů na odsun maďarské menšiny z území ČSR. Sám odsun, jak už bylo naznačeno, však nebyl pouze vnitropolitickou záležitostí ČSR. Šlo o závažný akt, který mohl být učiněn pouze se souhlasem zástupců vítězných velmocí. Ovšem zatímco otázka odsunu Němců z ČSR se setkala na mezinárodní úrovni s pochopením, otázce odsunu maďarské menšiny se ani na Postupimské konferenci (1945), ani na Pařížské konferenci (1946) nedostalo podpory. Původní politické plány tak vzaly za své a bylo nutné nalézt jiná řešení, která by alespoň částečně vedla k minimalizaci počtu Maďarů a jejich vlivu na území ČSR¹⁰³.

¹⁰² J. Kuklík, Dekrety prezidenta republiky – výraz kontinuity čl. právního řádu nebo jeho revoluční změny?, sborník Vývoj práva v Československu v letech 1945 – 1989, nakl. Karolinum, 2004, str. 151.

¹⁰³ Odsunuto bylo pouze asi 32.000 osob, které se na území ČSR přistěhovaly po roce 1938. R. Petráš, Menšiny v Československu, sborník Vývoj práva v Československu v letech 1945–1989, nakl. Karolinum, 2004, str. 246.

Jedním z uskutečněných řešení byla dohoda ČSR a Maďarska o výměně obyvatel z února 1946. V rámci této výměny odešlo z republiky 74. 000 osob, přičemž stejný počet osob české a především slovenské národnosti se přistěhoval z Maďarska¹⁰⁴. Druhým účinným řešením byla snaha o rozptýlení Maďarů do pohraničních oblastí v Čechách. Šlo vlastně o vysídlení do oblastí, které bylo třeba zalidnit, přičemž se tímto aktem měly zprerhat silné vazby maďarské komunity a mělo dojít k postupné asimilaci s osobami české národnosti. Třetím řešením byla potom tzv. reslovakizace, v rámci které se Maďaři oficiálně prohlásili za příslušníky slovenského národa. Tím se uměle snížil počet nepřátelských Maďarů, kteří získávají rovnoprávné postavení s ostatními občany. Snaha uniknout represivním opatřením byla obrovská, do konce roku 1947 byla v rámci reslovakizace změněna národnost 200.000 osobám.

Reslovakizace se výrazně týká i otázky konfiskací, neboť v tomto případě se snaha vyhnout se protimaďarským opatřením minula účinkem. „Novým Slovákům“ totiž ani po přiznání občanství nevzniká nárok na vrácení zkonfiskovaného majetku ani na odškodné¹⁰⁵. I z této skutečnosti je patrné, že možnost reslovakizace přišla pro Maďary na území ČSR poměrně pozdě. Většina dekretů, které omezovaly (nejen) vlastnická práva maďarské menšiny, případně konfiskovaly majetek či jiným způsobem negativně ovlivňovaly její právní postavení, byla vydána již v prvních měsících po skončení války a nenávratně provedení těchto dekretů mělo v mnohém stejný účinek jako u menšiny německé. Kromě toho Maďary postihla i bezprávná jednání v rámci „divokého“ odsunu se všemi zmiňovanými zly i šikanování ze strany úředního aparátu, přestože k těmto jevům docházelo v daleko menší míře než u německé menšiny.

9.3 VLASTNICKÁ PRÁVA a ODSUN

O všech podstatných právních předpisech, na kterých je odsun menšin postaven, již byla řeč v předchozích kapitolách, proto se nyní nabízí komplexní pohled na vlastnická práva příslušníků nepřátelských menšin v době, kdy byli k odsunu připraveni. Odsun sám o sobě neměl vliv na vlastnická práva

¹⁰⁴ R. Petráš, Menšiny v Československu, sborník Vývoj práva v Československu v letech 1945–1989, nakl. Karolinum, 2004, str. 246.

¹⁰⁵ Tamtéž.

odsunutých, byl pouze dovršením celého procesu zbavení se nepřátelského elementu na území ČSR.

Prvním výrazným zásahem do vlastnických práv těchto osob bylo zavedení národní správy nad jejich majetkovými hodnotami, dekretem č. 5/ 1945 Sb. Dosavadní vlastníci jsou jednak povinni umožnit výkon vlastnických práv národnímu správci, jednak veškerá jejich právní jednání, týkající se podstat těchto majetků jsou neúčinná. Vlastníci ztratili možnost nakládat svým majetkem, naopak mají povinnost zdržet se jakýchkoli zásahů do jednání národního správce. Kromě případů, kdy je majetek ihned vrácen původním právoplatným vlastníkům, kteří jej pozbyli v důsledku perzekucí, zůstávají nepřátelé stále ještě vlastníky svých majetků, ovšem bez možnosti vykonávat svá vlastnická práva. Nemohou nakládat svým majetkem ani svými konty, jejich případné příjmy se skládají na vázaný účet. Tyto osoby mají povoleno volně nakládat pouze s příjmy do výše 2000 korun.

První vlnu konfiskací, a tedy pozbytí vlastnických práv k majetkům bez náhrady, pak přináší dekret č. 12/ 1945 Sb., na Slovensku nař. SNR č. 104/ 1945 Zb. n. SNR. Zde ztrácí vlastnická práva ti, kteří vlastní zemědělský majetek. Ten spravuje až do odevzdání přidělcům Národní pozemkový fond.

Druhou vlnu konfiskací přináší dekret č. 108/ 1945 Sb., který ke dni 30. 10. 1945 konfiskuje veškerý majetek nepřátel, pokud nejde o zemědělský majetek, zkonfiskovaný již dříve. Jde tedy o veškerý movitý i nemovitý majetek, stejně jako o majetková práva (pohledávky, cenné papíry atd.). Kromě movitých věcí, kterých je nevyhnutelně třeba k ukojení životních potřeb nebo k osobnímu vykonávání zaměstnání, jsou zrušena vlastnická práva těchto subjektů ke všem hodnotám v jejich dosavadním vlastnictví. Konfiskační dekrety tak rozhodují o převážné části majetku, daného pod národní správu, pokud takový majetek pod národní správou dále nezůstává.

Ještě před touto druhou vlnou konfiskací mohlo dojít ke znárodnění majetku Němců a Maďarů podle dekretů č. 100 - 103/ 1945 Sb. O tomto zásahu do vlastnických práv nejen nepřátel a zrádců republiky pojednává kapitola 10.

Kromě právě popsaných způsobů pozbytí vlastnických práv jsou tu samozřejmě ještě trestní normy (zejména v podobě retribučních dekretů), které často obsahují jako vedlejší trest propadnutí majetku.

Jak již bylo zmíněno, jedinou propustkou z této utahující se smyčky bylo předložení důkazu, že daná osoba německé či maďarské národnosti zachovala věrnost republice, byla fašistickým režimem perzekvována nebo se vyznamenala v národně-osvobozené boji. K tomu je však třeba připomenout, že velké množství osob, které tuto definici naplňovaly, bylo přesto odsunuto, stalo se terčem nenávisti a msty ze strany českých a slovenských vlastenců či dokonce stanulo před trestním tribunálem. Ani v případě německých a maďarských antifašistů, kteří prokázali svou loajalitu k ČSR a unikli tak účinku dekretů namířených proti zrádcům republiky, nemůžeme většinou mluvit o plném zrovnoprávnění s osobami české a slovenské národnosti. V očích veřejnosti a částečně i úředního aparátu zůstali tito lidé nepřáteli a zrádci nebo alespoň osobami druhého řádu. Důsledným prosazováním principu kolektivní viny tedy došlo k mnoha omylům a nespravedlivým rozhodnutím, které nebyly nikdy odčiněny.

Z celého souhrnu je potom patrné, že v době odsunu byly tyto osoby zbaveny téměř veškerých vlastnických práv, jejich původní majetky byly nebo v dohledné době mají být rozděleny mezi žadatele o přiděl, případně si je ponechávat. Stav vlastnických práv těchto často neprávem potrestaných osob pak paradoxně nejlépe vystihují fotografie, dokumentující jejich odsun. Nejnutnější a vlastně jediný zbylý majetek, který si lidé nesli na zádech, je pomyslným dnem, na které se za dlouhá staletí soužití obou národů jejich práva dostala.

Odsun Němců zejména z pohraničních oblastí ČSR byl největší poválečnou vnitrostátní proměnou v Československu. Národnostní složení se výrazně upravilo, z původních 5% maďarské menšiny na 3%, ale především z téměř 30% německého obyvatelstva na poválečné minimum 1,7%! Během půldruhého roku se v pohraničí vyměnilo na 5 milionů obyvatel. Podle statistik bylo do poloviny roku 1947 odsunuto bezmála 2,5 milionů osob německé

národnosti, na jejichž místo do pohraničí přicházejí Češi a Slováci¹⁰⁶. Tato čísla jsou dalším, velmi výmluvným ukazatelem toho, jak obrovské majetky se dostávají konfiskací do rukou státu a jak obrovského množství osob se dotkly normy omezující a rušící vlastnická práva.

10. ZNÁRODNĚNÍ DLE DEKRETŮ Z ROKU 1945

Pod pojmy znárodnění (nacionalizace) a zestátnění (etatizace) je obecně míněn převod soukromého majetku do veřejného, především státního vlastnictví. Dochází k tomu pouze za zákonem splněných podmínek, z nichž nejdůležitějšími jsou veřejný zájem a náhrada majetku v tržní ceně. Znárodnění, které bylo provedeno prezidentskými dekrety v roce 1945, se však obecné definici v mnohém vymyká. Specifická je jak doba, v níž ke znárodnění dochází, tak i jeho podmínky, cíle, průběh, výsledky a dopad na původní vlastníky. Domnívám se, že jedinečnost tohoto procesu (se všemi nedostatky, chybami i protizákonnými kroky státu) nedovoluje jeho zařazení pod obecný pojem znárodnění. Jak bude rozebráno níže, pohybuje se tento proces ve speciální rovině mezi znárodněním a konfiskací, přičemž v určitých okamžicích je velmi těžké určit, ke kterému z těchto pojmů má blíže.

Až doposud se tato práce zabývala především otázkou omezení a zásahu do vlastnických práv nepřátelských subjektů. Jde o první rovinu problému vlastnictví a vyvlastnění v raném poválečném období. Dekrety prezidenta republiky se v této rovině opírají především o snahu minimalizovat hospodářský vliv nepřátel, omezit jejich vlastnictví, rozdělit jejich majetky a zbavit se nadobro národnostních menšin, které napáchaly na českém a slovenském národu mnoho zla. Dá se tedy říci, že tato rovina problému vnímá omezování vlastnických práv a konfiskace jako formu trestu, ať už vyneseného na základě individuálního potrestání zločinců nebo na základě principu kolektivní viny příslušníků německé či maďarské menšiny. Dekrety a podzákonné předpisy, o nichž tato práce dosud pojednávala, tak zasahují pouze do vlastnických práv nepřátel, mezi nimiž se samozřejmě objevují i Češi a Slováci, kteří byli příslušnými úřady označeni za

¹⁰⁶ Kromě toho na Slovensku dochází k již zmiňované výměně obyvatel a k rozptylování Maďarů do českého pohraničí.

zrádce a kolaboranty. Přesto tato rovina problému zůstává závislá na základní myšlence vytlačení německého a maďarského elementu ze života nově budované republiky.

Druhou rovinou problému, jenž stojí zpočátku v pozadí nutnosti vypořádání se s viníky a nepřáteli, je potom snaha o stabilizaci hospodářské situace. Jde zejména o zajištění životně důležitých odvětví výroby, ozdravení měny a vůbec celkovou ochranu státu před hrozícími negativními ekonomickými následky války.

Při bližším pohledu však stojí tento úkol v pozadí pouze zdánlivě, lépe řečeno je jen méně vidět. Potřeba potrestání nepřátel je vnímána veřejností daleko intenzivněji než potřeba ozdravení hospodářství. Zásahy proti Němcům, Maďarům, zrádcům a kolaborantům jsou přijímány s daleko větším očekáváním, mají maximální podporu veřejnosti, která v nich spatřuje spravedlivý trest za utrpení, jemuž byla po celou dobu války vystavena. Politická reprezentace pak rovněž přispívá k maximálnímu zviditelnění těchto „populárních“ opatření, zejména tím, jakým způsobem jsou proklamovány a předkládány veřejnosti. Prezentace těchto opatření je vždy dostatečně patetická, přičemž vláda i prezident jsou si dobře vědomi toho, že právě tato a takto koncipovaná opatření vyjadřují mínění drtivé většiny Čechů a Slováků. Nikoli tedy závažnost problému, nýbrž především silné protiněmecké a protimaďarské cítění národa (přiživované mocně tiskem, rozhlasem atd.) způsobují, že řešení ekonomické situace se ocitá na žebříčku úkolů až za potrestáním viníků.

Ve skutečnosti se však plány na nastartování poválečného hospodářství (spojené samozřejmě s myšlenkou eliminace „cizáckých“ ekonomických vlivů) tvoří, stejně jako plány na odsun Němců a Maďarů, již v průběhu války, a to jak v londýnském exilu, tak v rámci domácího odboje. Již v kapitole 5. bylo naznačeno, že významnou předpovědí chystaného znárodnění bylo ustanovení čl. XII. Košického vládního programu, které hodlá „postavit celý peněžní a úvěrový systém, klíčové podniky průmyslové, pojišťovnictví a energetické zdroje pod všeobecné státní vedení a do služeb znovuvýstavby národního hospodářství a znovuoživení výroby a obchodu“. Zestátnění na jedné straně slibovalo

zabezpečení klíčových výrobních odvětví či jednotlivých podniků proti případným potížím spojeným s nestabilitou trhu, nejistotou odbytu, nejistotou v dodávkách surovin, zadlužením atd. Stát má v tomto ohledu pochopitelně daleko účinnější páky než soukromý subjekt. Stejně tak stát může výrazně zasahovat do obrazu samotného trhu a velkou měrou jej přizpůsobovat potřebné situaci. Na druhou stranu každým státním zásahem dochází k odchýlení se od skutečných potřeb trhu, což může v dalších fázích vést k velmi negativním výsledkům. Zvláště potom když jde o takový bezprecedentní zásah, jakým zestátnění klíčových oblastí hospodářství bylo. Díky těmto zásahům dochází k odklonu od prvorepublikového modelu tržního hospodářství, založeného na vzájemné konkurenci soukromých subjektů a potřebách trhu, s minimálními zásahy státu. Novým nastupujícím modelem se stává hospodářství založené na rozdělení sfér na soukromou a státní, přičemž stát má v některých oblastech výhradní právo rozhodovat o směru chodu odvětví, v některých oblastech (např. těžba nerostných surovin) se jeho postavení stává monopolním. Tento model je pak charakteristický také snahami o zavedení centrálního plánování státní ekonomiky a je tak jistým předstupněm k zavedení regulovaného hospodářství socialistického typu.

S některými z těchto skutečností samozřejmě londýnská reprezentace, stejně jako později vláda ČSR, počítaly. Podle jejich mínění by takový zásah nutný a potřebný, přestože si politická reprezentace dobře uvědomovala všechny výše uvedené negativy. Znárodnění mělo tedy podle nich vést zejména k ozdravení hospodářství či ke zneúspěšnosti některých negativních jevů, zejména k ustátnění soukromého podnikání a zásahu do soukromého vlastnictví, mělo vsáti dalekosáhlé důsledky i v jiných oblastech.

10.1 NÁZOROVÉ PROUDY A POLITICKÝ BOJ. OVLIVŇUJÍCÍ PŘIJETÍ ZNÁRODŇOVACÍCH DEKRETŮ

Otázka znárodnění totiž není pouze otázkou ekonomickou, nýbrž také otázkou politickou. Při její přípravě, projednávání a schvalování vyplouvají na povrch i jiné cíle, než je samotná pomoc hospodářství republiky. Dá se říci, že v určitém ohledu dokonce politické cíle předčí cíle ekonomické, vzhledem

k důsledkům, které znárodnění vyvolává. Jeho základem je totiž omezení soukromého podnikání v určitých oblastech a v určité míře a vyvlastnění majetků továrníků, průmyslníků a bankéřů atd. Zcela logicky mají proto kroky, vedoucí zejména ke znárodnění továren a průmyslových a jiných podniků, velkou podporu především u dělnictva a levicově smýšlející vrstvy obyvatelstva.

Toto levicové pojetí stojí zákonitě v rozporu s ostatními koncepcemi vyvlastnění, ať už jde o názory jiných než levicových stran a jejich zástupců ve vládě či s koncepcemi odbornými, které politickou otázku neberou v potaz a důraz kladou pouze na účelnost znárodnění vzhledem k nutnosti zajištění hospodářského chodu republiky.

V tomto duchu také vyznívají debaty a komentáře jednotlivých ministrů vlády v průběhu schvalování znárodnovacích dekretů. Vládní levice se snažila především vyslyšet přání dělnictva, voličské základny levicových stran, komunističtí ministři potom navíc propagovali nutnost zabránění rozmachu kapitalistického velkopodnikání. Ministr informací V. Kopecký v tomto smyslu poznamenává, že „*stanovisko kapitalistických velkopodniků vůči malým a středním podnikům bylo nepřátelské a ohrožovalo jejich existenci. Tomu tak nebude, bude-li velký průmysl v rukou státu*“¹⁰⁷. Komunističtí členové vlády¹⁰⁸ upozorňují, že je nutné vyslyšet hlas dělníků, kteří se dožadují zestátnění továren a podniků, v nichž pracují, a spojují tento problém i se špatným přístupem soukromých zaměstnavatelů ke svým zaměstnancům. Ministři ostatních stran se většinou staví proti tomuto názoru¹⁰⁹ a poukazují na to, že vláda má dostatečné možnosti, aby vynutila splnění sociálních povinností zaměstnavatelů, přičemž tento účel nemůže být důvodem pro znárodnění, které je fatálním zásahem do vlastnických práv soukromého subjektu. Kromě jiného tento názorový proud upozorňuje na to, že dělnictvo je pouze jednou ze složek národa, a že je nutné vyslyšet i přání ostatních vrstev a dělat případné kompromisy a ústupky, aby nakonec znárodnění proběhlo ke spokojenosti všech nebo alespoň co největšího počtu občanů. Komunisté však mají v rukou mocnou zbraň a tou je již zmiňovaná

¹⁰⁷ Zápis z 58. schůze vlády, jednající o znárodnění dolů a průmyslu, konané dne 21. 9. 1945.

¹⁰⁸ Zejména K. Gottwald, V. Kopecký a předseda sboru pověřenců SNR a člen KSS K. Šmidke.

¹⁰⁹ Zejména ministr zahr. věcí H. Rípka (Národní socialisté) a náměstek předsedy vlády J. Ursíny (Demokratická strana).

podpora ze strany sílící vrstvy dělníků, kteří byli před válkou skupinou ostrčenou a podřízenou, ovšem v nové republice se o to hlasitěji hlásí o svá práva a lepší životní podmínky. Komunisté vlastně po celou dobu rozprav a debat o znárodnění nepřímou vyhrožují právě masovými hnutími dělníků a sociálním neklidem, přičemž samozřejmě maskují tyto výhrůžky touhou po době hospodářské harmonie a klidu.

V rámci přijímání znárodnovacích dekretů došlo také zásluhou levice k určitému posunu od plánů košického vládního programu. Tento program nepřímou hovořil o znárodnění klíčových průmyslových podniků, bank, pojišťoven atd. V průběhu vládních jednání se však (na nátlak ministrů levicových stran) záběr znárodnění rozšiřuje, přičemž postihuje nejen velké průmyslové a jiné klíčové podniky, ale v rámci některých odvětví i střední a menší podniky. Ministr H. Ripka, který byl největším odpůrcem levicových návrhů v otázce znárodnění, k tomu dodává, že „*osnova vybočuje z rámce košického programu, neboť podle tohoto programu měl být znárodněn jen klíčový průmysl a nikoliv všechny průmysly, který má větší rozsah. Tak se tedy košickému programu nerozumělo*“¹¹⁰.

Názor levice na tuto otázku je opět nejlépe patrný z citace V. Kopeckého, který vysvětluje, že „*jsme dosud měli v některých průmyslových odvětvích jen drobné nebo střední podniky, protože náš průmysl ještě nedospěl dost daleko. Právě toto je znamení, že se soukromému podnikání nepodařilo vybudovat velký průmysl a to samo mluví pro zestátnění*“¹¹¹. Komunisté se navíc zabývají otázkou znárodnění celých průmyslových odvětví bez ohledu na velikost podniku nebo počty zaměstnanců. K. Šmidke dokonce požaduje znárodnění veškerého průmyslu na Slovensku, opět zejména s ohledem na nespokojenost dělnické vrstvy. Nejen ministři nelevicových stran ve vládě, ale také ekonomičtí odborníci, kteří nebyli vedeni politickým bojem, se již v této době logicky obávali možnosti zneužití státního monopolu, následkem čehož by došlo k paralyzování soukromého podnikání a soukromé iniciativy v dané oblasti.

¹¹⁰ Zápis 58. schůze vlády, jednající o znárodnění dolů a průmyslu, konané dne 21. 9. 1945.

¹¹¹ Tamtéž.

10.2 HLAVNÍ ZÁSADY DEKRETU Č. 100

Z pohledu této práce je pak nejdůležitějším jevem samotný zásah do vlastnických práv, který je důsledkem vydání dekretů o znárodnění. Těmito dekrety byly:

1. dekret č. 100/ 1945 Sb., o znárodnění dolů a některých průmyslových podniků
2. dekret č. 101/ 1945 Sb., o znárodnění některých podniků průmyslu potravinářského
3. dekret č. 102/ 1945 Sb., o znárodnění akciových bank
4. dekret č. 103/ 1945 Sb., o znárodnění soukromých pojišťoven

Všechny tyto dekrety byly vydány dne 24. 10. 1945, přičemž účinnosti nabyly dne 27. 10. 1945. V této souvislosti je nutné upřesnit, že konfiskační dekret č. 108/ 1945 Sb. byl účinný až dnem 30. 10. 1945, proto tedy ke ztrátě vlastnických práv k průmyslovým a jiným podnikům, o nichž se zmiňují znárodnovací dekrety, docházelo nikoli na základě dekretu č. 108, ale na základě dekretů č. 100–103. Ustanovení těchto dekretů pamatovala speciálně i na vlastnictví nepřátel, byť byly jejich majetky pod národní správou.

Stěžejním dokumentem pro otázku znárodnění byl dekret č. 100/ 1945 Sb. Obsahuje řadu ustanovení, společných pro všechny dekrety o znárodnění. Dekrety č. 101 – 103 jsou pak v postavení *lex specialis* k dekretu č. 100 a jejich systematika je obdobná jako u dekretu č. 100.

Podle tohoto dekretu se znárodnují doly, energetické podniky, velké průmyslové podniky (železářny, ocelárny, hutě, zbrojovky), těžbařské závody, dřevařské, textilní a jiné podniky těžkého průmyslu¹¹². Hlavním kritériem pro posouzení velikosti podniku je počet zaměstnanců, který se u většiny podniků vypočítával z průměrného počtu zaměstnanců k 1. 1. let 1938 – 1940, případně k témuž datu

¹¹² § 1 odst. 1 tohoto dekretu rozděluje podniky na základě průmyslového odvětví celkem do 27 kategorií.

let 1942 – 1944¹¹³. Požadovaný počet zaměstnanců byl pak u jednotlivých druhů průmyslových podniků rozdílný.

Ne všechny podniky, které spadaly do těchto kategorií však musely být nutně znárodněny. Vláda si např. v dekretu ponechala právo vyjmout jednotlivé podniky ze znárodnění. Pokud je takový podnik ze znárodnění vyloučen, zůstává vlastníkem, ovšem ministr průmyslu má pravomoc nařídit takovému vlastníkov (provozovateli), aby chod podniku trvale zastavil, neboť jeho další provozování není ve veřejném zájmu. Ministr průmyslu¹¹⁴ pak má také právo vyjmout jednotlivé majetkové kusy, soubory nebo práva, kterých není k provozu podniku třeba a ponechat je dosavadnímu vlastníkov. Zároveň mu může uložit podmínku, aby zřídil ve prospěch národního podniku služebnost nebo užívací právo. Majetek, který se v oboru působnosti ministra průmyslu nepoužije, může být převeden do pravomoci jiných ministrů, případně přenechán komunálním podnikům nebo za náhradu jiným právníckým osobám. Za majetek v rámci podniků se považovaly nemovitosti, budovy, zařízení a ložiska, ale také příslušenství podniku, zejména movité věci a práva, případně další věci, sloužící k provozu podniku (zásoby atd.).

Vlastník příslušného znárodněného podniku však nepřicházel pouze o svá vlastnická práva k tomuto podniku, ale automaticky ke všem výrobním podnikům a závodům, které mu náležely. Stát si tímto uchoval kontrolu celého výrobního procesu, aniž musel na zaběhnutém chodu (zejm. dodávce surovin, zpracování atd.) cokoli měnit.

K tomuto cíli, tzn. co nejhladšímu převzetí státní kontroly bez nutnosti výrazných zásahů a změn ve výrobním procesu, potom směřuje i další ustanovení dekretu, které postihuje i vlastníky jiných majetků, které samy o sobě nejsou předmětem znárodnění. Tím se stávají až skutečností, že slouží nebo jsou určeny k provozu znárodněného podniku, přestože tedy náleží někomu jinému než

¹¹³ Nejvýznamnější průmyslové podniky (železářny, ocelárny, doly, energetické podniky) jsou znárodněny bez ohledu na počty zaměstnanců.

¹¹⁴ Na Slovensku po slyšení pověřence průmyslu a obchodu.

vlastníkovi podniku¹¹⁵. Totéž rozšíření znárodnění se potom týká i veškerých výrobních podniků a závodů, které tvoří se znárodněným podnikem hospodářský celek, přestože jejich vlastníkem je jiný subjekt než vlastník znárodněvaného podniku.

Specifická situace potom nastává v případě, že vlastníkem znárodněvaného majetku je komanditní či akciová společnost, společnost s ručením omezeným nebo těžařstvo. Zásahy do vlastnických práv těchto subjektů jsou i v tomto případě velmi hluboké. Pokud totiž zmiňované subjekty vlastní znárodněvaný podnik, znárodnuje se zároveň veškerý jejich majetek, stejně jako koncernové podniky, kde mají nadpoloviční kapitálovou účast nebo rozhodující vliv.

Znárodnění tak vlastně nepostihuje pouze vlastníky samotných podniků a závodů, ale celý systém výroby, kde často figurují střední a drobní podnikatelé. Likvidace této vrstvy a zestátnění celých odvětví byly pouze otázkou času, přičemž základy k těmto po všech stránkách negativním jevům byly dány právě rozsahem těchto dekretů.

10.3 DEFINICE NÁRODNÍCH PODNIKŮ¹¹⁶

Již zmiňované národní podniky jsou tedy subjekty, které mají pokračovat v hospodářské činnosti namísto dosavadních soukromých podniků. Jde o samostatné právnické osoby, jejichž zřizovatelem a vlastníkem je stát (k jejich právnímu vztahu – viz kapitola 10. 4). Samotné zřizování spadá do kompetence ministra průmyslu¹¹⁷. Dekret však důsledně neodlišuje okamžik vzniku a založení podniku v dnešním pojetí. Národní podniky se sice zapisují do obchodního rejstříku, vedeného Krajským soudem, nejde však o zápis konstitutivní, ale spíše o zápis evidenčního charakteru¹¹⁸.

¹¹⁵ Toto ustanovení se však nevztahuje např. na patenty, zásoby, suroviny, polotovary, rozpracované výrobky ad.

¹¹⁶ Struktura a fungování národních podniků měly být upraveny statutem národních podniků. Tím se stalo vládní nař. č. 6/ 1946 Sb. ze dne 15. 1. 1946.

¹¹⁷ Ministr průmyslu může národní podnik zřídít v dohodě s ministrem financí a na Slovensku po slyšení pověřenců průmyslu a obchodu a financí.

¹¹⁸ J. Veselý, Vývoj právní úpravy po r. 1945 a po r. 1948, Občanské právo 97/ 1, str. 13.

Až na několik výjimek¹¹⁹ platí pro národní podniky stejné obchodní a daňové předpisy, jako pro ostatní soukromé podnikatelské subjekty. Základní hodnota těchto podniků – totiž jejich majetek – však nepochází jen z majetkových podstat znárodněných podniků, ale i z majetku, nabytého státem v rámci konfiskací (případně jiným způsobem), dále z majetku dosavadních státních podniků a závodů, prostředků Fondu znárodněného hospodářství¹²⁰ a jiného majetku státu. Vzhledem k předchozím ustanovením o manipulaci se znárodněným majetkem je možné říci, že dekret v tomto ohledu sleduje především snahu o účelné využití majetku u nově zřizovaných subjektů.

10.4 OTÁZKA PŘECHODU VLASTNICTVÍ NA STÁT A PŘEVZETÍ ZÁVAZKŮ

Stejně jako tomu bylo u dekretů konfiskačních, ani v tomto případě není otázka okamžiku přechodu vlastnictví ke znárodněným podnikům na stát na první pohled zcela jednoznačná. Je tedy nutné opět hledat odpověď na otázku, jakým způsobem k přechodu vlastnictví dochází a zda je přechod nemovitostí podmíněn knihovním zápisem.

Z ustanovení § 1 dekretu č. 100 vyplývá, že příslušný majetek se znárodnuje zestátněním dnem vyhlášení dekretu. Ustanovení § 4 odst. 1 potom stanovuje, že znárodněním nabývá stát vlastnictví ke znárodněnému majetku. Na základě těchto dvou ustanovení lze tedy soudit, že dnem účinnosti dekretu nabývá stát ke znárodněnému majetku vlastnická práva, aniž by k tomu byly nutné další kroky, zejména intabulace. Přechod vlastnictví tak nastává ipso iure a zápis do knih má pouze deklaratorní charakter. Podle mého soudu vytváří dekret záměrnou výjimku z obecného občanského zákoníku, který jako základní princip nabývání nemovitého majetku stanoví povinnost intabulace.

Druhým problémem je potom otázka začlenění majetků znárodněných podniků do podniků národních ve vztahu ke knihovním věcem. Jako zásadní skutečnost se v tomto ohledu jeví samotný právní vztah mezi státem a národním podnikem. Jak již bylo řečeno v kapitole 10. 3, stát je zřizovatelem národních

¹¹⁹ Národní podnik např. nepotřebuje oprávnění jinak nutná k provozování činnosti podle živnostenského řádu nebo jiných živnostensko-právních předpisů.

¹²⁰ Ten je zřízen k provedení náhradové služby.

podniků, přičemž tyto jsou majetkem státu. Zároveň jsou však právníckými osobami, což vnáší do vztahu jistou obtížnost. Jako majetek státu by totiž měly být národní podniky předmětem vlastnictví, současně však byly prohlášeny i za právní subjekty. Došlo tedy k vytvoření umělých útvarů s velmi omezenou právní subjektivitou. Význam vlastnictví v tomto schématu klesá, neboť obojí – subjekty i objekty – patří státu¹²¹. Stát je tedy vlastníkem národních podniků, které jsou tvořeny souborem majetkových podstat, z velké části pocházejících ze znárodněných podniků. Nutně tak docházíme k závěru, že okamžikem včlenění znárodněného majetku do nově vzniklého (nebo již existujícího) národního podniku nedochází k přechodu vlastnictví k tomuto majetku, neboť vlastníkem zůstává stát¹²². Otázka intabulace se tak vztahuje pouze k momentu přechodu vlastnických práv z původního vlastníka na stát, k čemuž došlo, dle předchozí interpretace §§ 1 a 4, ipso iure, bez nutnosti knihovního zápisu. K němu potom dochází dle § 17 odst. 1 dekretu, kde je stanoveno, že „na návrh národního podniku zapíše knihovní soud přechod vlastnických a jiných práv znárodněného podniku nebo jiné začleněné majetkové podstaty na navrhovatele s odvoláním na tento dekret“¹²³. Z tohoto ustanovení vyplývá, že zápis má pouze deklaratorní charakter a že jako nabyvatel majetku znárodněných podniků je zapsán konkrétní národní podnik, coby právnícká osoba. Vlastníkem je ale podle výše zmíněné konstrukce stát, pro nějž je v tomto ohledu národní podnik předmětem vlastnictví.

Ke znárodnění podniků dochází ke dni účinnosti dekretu, tj. k 27. 10. 1945. Tímto dnem tedy dosavadní vlastníci pozbývají svých vlastnických práv. Mají však povinnost spravovat tento majetek s péčí řádného hospodáře až do té doby, než bude patřičně začleněn do majetkové podstaty příslušného národního podniku nebo svěřen do správy jinému subjektu. Původní majitelé mají zároveň dočasná práva a povinnosti správy národního podniku a také odpovídají za zaviněnou škodu. Pokud se týká práv a závazků, které vznikly provozováním znárodněného podniku v tomto mezidobí, patří tyto k majetkové podstatě podniku.

¹²¹ I. Pelikánová, Právní úprava ekonomických vztahů v období 1948 – 1989, její povaha a důsledky, Sborník Vývoj práva v Československu v letech 1945 – 1989, str. 431.

¹²² Narozdíl od konfiskačního procesu, v němž dochází k dvojímu přechodu vlastnictví, kdy nabyvateli vlastnických práv jsou nejprve stát a posléze žadatel o přiděl či jiný subjekt.

¹²³ § 17 odst. 1 dekretu č. 100/1945 Sb.

Druhým tématem této kapitoly je převzetí závazků, plynoucích ze znárodněného majetku. V tyto závazky vstupuje národní podnik, do kterého se majetek začleňuje, dnem převzetí tohoto majetku. Neplatí to však o všech závazcích na těchto majetcích vázoucích. Logicky sem nespádají závazky, podle nichž má majetek znárodněného podniku po dni účinnosti dekretu přejít do vlastnictví třetí osoby. Za závazky národního podniku nejsou rovněž považovány osobní daně, dávky a poplatky bývalého vlastníka. Tyto závazky nepřechází s majetkem absolutně, tzn. ani v případě, že majetek nebyl začleněn do národního podniku, ale byl např. přenechán komunálním podnikům nebo za náhradu právníckým osobám.

Druhou skupinou jsou potom závazky hospodářsky neodůvodněné, zejména závazky ze služebních smluv, které např. zaručují zaměstnancům nepřiměřeně vysoké platy, odměny atd. Zde však neplatí automatismus v podobě nepřebírání těchto závazků. Národní podnik se nejprve musí domáhat zrušení těchto závazků a pokud nedojde k dohodě, rozhodne o jejich osudu rozhodčí soud.

Velmi významná je z pohledu závazků národních podniků také ta skutečnost, že stát za tyto závazky neručí.

Tehdejší judikatura¹²⁴ však poukazuje na významný moment v otázce přechodu závazků, totiž na to, že vstupem národního podniku do závazků znárodněného podniku se dosavadní dlužník těchto závazků nezprošťuje. Národní podnik sice vstupuje do závazků znárodněného podniku, dekret však nikde nestanoví, že by tím zaniklo ručení předchozího vlastníka za "své" závazky. Může totiž dojít k situaci, že dlužník – vlastník znárodněného podniku – bude ručit věřitelům tohoto podniku jiným, neznárodněným majetkem, přičemž v případě, že by ho zákon nenutil k automatickému ručení (jak to dělá obč. zák.), došlo by k oslabení pozice věřitelů z důvodu přechodu majetku z dlužníka na stát. Rovněž by došlo k porušení další významné zásady občanského práva, totiž zásady, že věřitel není proti své vůli povinen přijmout jinou osoby za dlužníka, zprošťuje-li

¹²⁴ Rozhodnutí Krajského soudu v Českých Budějovicích Rc 31/49 R V 18/49.

se tím dosavadní dlužník své pozice. Pokud však národní podnik uhradí dluh za předchozího majitele, tento samozřejmě přestává být dlužníkem.

Další důležitou skutečností, kterou dekret svým ustanovením reflektuje, jsou jednání bývalých vlastníků vzhledem k majetkům, jež jsou znárodněním včleňovány do národních podniků. Podle § 6 dekretu má totiž národní podnik právo odporovat právním jednáním, které vykonal vlastník znárodněného podniku po 29. 8. 1944 v úmyslu poškodit nebo ztížit znárodnění průmyslu nebo tyto majetkové hodnoty převést ku svému prospěchu nebo prospěchu třetí osoby. Nejde tedy o odporovatelnost jakýchkoli právních jednání, nýbrž o jasnou snahu zneplatnit zejména právní úkony nepřátel a zárců tak, aby nemohlo dojít ke zmenšování a oslabování těchto majetků, posilování majetkových fondů nepřátel a paralyzování chodu a tím i významu příslušných podniků a jiných majetkových hodnot, což se v závěrečné fázi války samozřejmě velice často stávalo. Zároveň je dekretem stanovena roční lhůta na podání odporu proti takovým jednáním, která počíná běžet dnem převzetí podniku.

10.5 NÁHRADA ZA ZNÁRODNĚNÝ MAJETEK

V otázce náhrady stojí dekret na několika důležitých zásadách. Jednou z nich je samotné určení výše náhrady. Podle dekretu rozhoduje stav znárodněného majetku v den převzetí národním podnikem, přičemž náhrada se rovná obecné ceně majetku, případně ceně, zjištěné úředním odhadem po odečtení závazků. Dále jde o způsob vyplácení náhrady, která může být poskytnuta v plnění, které je obdobné dávkám z národního pojištění, v cenných papírech, hotovosti nebo jiných hodnotách.

Dekret dále zřizuje k provádění náhradové služby nový orgán – Fond národního hospodářství – který je samostatnou právnickou osobou. Náhrada, přesněji řečeno okamžik zahájení řízení o náhradě, je pak významný ještě z toho důvodu, že věcně příslušné ministerstvo může právě po zahájení řízení o náhradě zrušit právnickou osobu nebo společnost, jejíž věci se řízení týká.

V otázce náhrad je však nejzajímavější (a z pohledů osob, které o své majetky vyvlastněním přišly také nejdůležitější) fakt, jakým způsobem budou ustanovení dekretu prováděna v praxi. Je třeba poznamenat, že samozřejmě ne vždy (a platí to i u předchozích dekretů) skutečnost věrně odpovídala ustanovením právního předpisu. Již byla řeč o excesech, o nespravedlivém a šikanózním postupu úřadů vůči nepřátelům atd. Většinou však jde o určitý průvodní jev, často o přizpůsobení si obecných formulací dekretu běžné praxi. Bylo by jistě poněkud zvláštní, kdyby raně poválečná státní správa byla schopna dosáhnout toho, aby bylo v otázce postavení subjektů, práv a povinností, postupováno beze zbytku a přesně podle dekretů, které byly navíc připravovány ve velkém spěchu a obsahují řadu interpretačních nejasností. Na druhé straně u otázky vyplácení náhrad za znárodněný majetek musíme teorii dekretů a jejich praktický výkon vnímat jako dvě zcela rozdílné věci.

První z nich je teorie, tzn. ustanovení dekretu, vytvářející systém vyplácení náhrad za znárodněný majetek, určující práva a povinnosti jednotlivých subjektů, na něž se dekret vztahuje, případně určující pravidla pro oceňování majetku atd. Druhou věcí je potom pohled na praktické provádění těchto zákonných opatření, přičemž nutně a jednoznačně docházíme k závěru, že zde dekret naplňován není, ba přímo naopak, politická reprezentace se v průběhu doby snaží dělat vše proto, aby ani naplněn nebyl (viz níže).

Pokud se vrátíme zpět k dekretu, zjistíme, že ten sám o sobě samozřejmě naplňuje ideu spravedlivého postupu vůči vlastníkům znárodněných podniků, když jim slibuje adekvátně nahradit hodnoty majetků, o něž v důsledku rozhodnutí státu přicházejí. Nejde totiž o formu trestu nebo o omezující opatření, jde pouze o zestátnění majetků soukromých vlastníků v rámci určité změny národohospodářské politiky státu. Existují však dvě podstatné výjimky, které hovoří proti právě řečenému.

První a samozřejmá výjimka se vztahuje na majetky, jejichž vlastníky jsou stále ještě nepřátelé a zrádci republiky. Znárodnovací dekrety totiž postihly příslušný druh majetků ve vlastnictví těchto subjektů dříve, než konfiskační dekret

č. 108¹²⁵. Okamžikem účinnosti znárodnovacího dekretu tak majetky nepřátel, které jsou samozřejmě pod národní správou, přecházejí do vlastnictví státu, přičemž nepřátelským subjektům pochopitelně nepřipadá ani právo náhrady.

Omezení nebo vyloučení práva náhrady se však netýká pouze majetků, které jsou stále ve vlastnictví nepřátel a zrádců. Náhrada se stejně tak nevyplácí ani za hodnoty, které náležely těmto subjektům v době po 29. 9. 1938, přestože jim tyto hodnoty již nenáleží. V tomto případě také dekret řeší stejnou otázku jako § 1 odst. 2 dekretu č. 108, totiž přístup k osobám, jež nabyly v rozhodné době majetky od nepřátel, přestože sami nepřáteli nejsou. Takové osoby mají nárok na náhradu za znárodněný majetek pouze pokud by neposkytnutí náhrady neodpovídalo zásadám slušnosti¹²⁶.

Pokud se týká právnických osob, mají nárok na náhradu ty kapitálově zúčastněné osoby, na něž se nevztahují ustanovení o zrádcích a nepřátelích, zejména pokud jim nelze přičítat činnost a chování dotyčné "nepřátelské" právnické osoby. Konečně vláda si vyhradila právo rozhodnout o poskytnutí náhrady konkrétní osobě, která jinak spadá do okruhu osob, jímž náhrada nepřísluší.

Druhou výjimkou z pravidla, že znárodnění není trestem, potom spatřují v přístupu vládní levice (zejména komunistů) k otázce znárodnění. Nejen z výše citovaných projevů levicových ministrů v průběhu vládních zasedání ale i ze samotné ideje třídního boje vyplývá, že komunisté berou otázku znárodnění zároveň jako nutný trest pro velkopodnikatele všeho druhu, jako vítězství dělnictva nad továrníky a průmyslníky a také jako porážení kapitalistických ideí, na nichž stála (dle komunistů sociálně nespravedlivá) první republika. Tento moment pochopitelně není na první pohled z dekretu samého patrný, neboť původním vlastníkům dekret samozřejmě právo náhrady přiznává. Mezi řádky lze ovšem vyčíst, že právě krajní levice má eminentní zájem zabavit majetek

¹²⁵ Znárodnovací dekrety jsou účinné k 27. 10. 1945 zatímco dekret č. 108/ 1945 Sb. až k 30. 10. 1945.

¹²⁶ Dekret č. 100 tedy dosahuje shody se závěrem dekretu č. 108, který rovněž zakazuje konfiskovat majetek, pokud by taková konfiskace neodpovídala zásadám slušnosti – viz kapitola 8.

velkopodnikatelů a potřit jejich hospodářský vliv, k čemuž jí znárodnění výrazně pomáhá a stává se důležitým milníkem na cestě k levicovým cílům.

10.6 VYPLÁCENÍ NÁHRAD V PRAXI

Tím se dostáváme k avizované druhé rovině problému, totiž k otázce, jakým způsobem byly náhrady skutečně vypláceny. V tomto ohledu můžeme bez přehánění hovořit o majetkových křivdách vůči vlastním občanům české a slovenské národnosti, kteří byli vlastníky znárodněných majetků. Tyto křivdy se však nedají přičítat ani tak samotnému dekretu, jako spíše postojům a činnosti osob zodpovědných za provádění a naplňování těchto dekretů. Politická reprezentace se soustředí zejména na jednání s cizími státy¹²⁷ (Velkou Británií, Francií, USA, Švýcarskem a dalšími) o otázkách náhrady za majetky Německé říše, Maďarského království, německých a maďarských podniků a dalších nepřátelských osob, zatímco potřeba vytvoření fungujícího systému vyplácení náhrad oprávněným českým a slovenským subjektům je odsouvána na druhou kolej. V praxi výkonných úřadů pak dochází k celé řadě více či méně záměrných protiprávních jednání, která směřují přímo proti původním vlastníkům znárodněných majetků.

Jedním z častých protiprávních kroků je znárodnování podniků, které zejména svou velikostí, objemem výroby nebo počtem zaměstnanců nedosahují limitů, kterých je podle dekretu ke znárodnění nutné dosáhnout. Dochází také ke znárodnování podniků, jejichž předmět podnikání nespádá do žádné z kategorií podnikání, jichž se znárodnění týká. Jinými slovy stát si přivlastňuje majetek, na který nemá dle žádného z dekretů nárok.

Dále dochází k nezákonnému určení velikosti podniku na základě jiných důkazů, než které dekret připouští. Dalším nezákonným postupem státu je zabírání majetku právoplatných vlastníků, aniž došlo k vydání výměru o rozsahu znárodnění, který má podle § 4 odst. 7 dekretu vydávat ministr průmyslu¹²⁸. Často

¹²⁷ J. Kuklík, *Historické kořeny a souvislosti – Dekrety prezidenta republiky*, Praha, 2001.

¹²⁸ Na Slovensku po slyšení pověření průmyslu a obchodu.

jsou pak znárodnovány i ty majetkové podstaty, na které se řádně vydaný výměr o rozsahu znárodnění vůbec nevztahuje.

Stejně tak lze nezákonnost spatřovat i v nevyužití možností vrácení nepotřebného znárodněného majetku zpět jejich vlastníkům. V tomto případě se ocitáme na hranici mezi nezákonným postupem a silně nespravedlivým a proti vůli dekretu jdoucím jednáním státu. Dekret totiž stanovuje, že „*ministr průmyslu (...) může vyjmouti ze znárodnění jednotlivé majetkové kusy, majetkové soubory nebo práva, pokud jich není nezbytně třeba k provozu národního podniku...*“¹²⁹. Ministr průmyslu tedy rozhoduje nejen o tom, zda takový majetek přísluší k provozu podniku, ale též o tom, zda bude původnímu majiteli vrácen. Na druhou stranu i přesto, že dekret hovoří o právu, nikoli o povinnosti takového vrácení, je nutné obsah tohoto ustanovení vnímat širěji, zejména v souvislosti s nastavenou politickou linií a také prohlášeními většiny hlavních aktérů soudobé politické scény v průběhu celého procesu přípravy znárodnovacích dekretů. Základem koncepce, kterou mají dekreta následovat je totiž požadavek, aby byl znárodněním postihnut pouze klíčový průmysl a aby bylo prováděno v míře, která odpovídá potřebám státu v souvislosti s reorganizací hospodářství. Zásah do vlastnických práv postižených subjektů nemá být zároveň větší než je nezbytně nutné. Tyto závěry nebyly přímo vyjádřeny, ale přesto nepřímou vyplývají i z košického vládního programu a dále i z obecného chápání institutu znárodnění, jako speciální formy vyvlastnění majetku. Z těchto důvodů se tedy lze domnívat, že nevynětí věcí, které nejsou pro provoz podniku potřeba (často např. pozemky a rodinné domky majitelů znárodněných podniků), je určitou formou nezákonného postupu státních orgánů vůči vlastníkům znárodněných majetků.

Největší křivdou je však samotné nevydání náhrad, které bez jakékoli pochybnosti původním vlastníkům náležely. Zde se dostáváme k důležitému bodu, a to časovému rozsahu pro vydání příslušného rozhodnutí o náhradě a vydání takové náhrady. Náhrada totiž mohla být poskytnuta jen na základě vydání rozhodnutí ministra financí o náhradě a způsobu jejího poskytnutí, přičemž pro řízení o náhradě platí předpisy o správním řízení¹³⁰. Původní majitelé tedy

¹²⁹ § 4 odst. 6 dekretu č. 100/ 1945 Sb.

¹³⁰ Dle vládní nař. č. 8/ 1928 Sb.

musí čekat na vydání takového rozhodnutí, které je ministrovou právní povinností. Na druhé straně ani dekrety a zákony o znárodnění z let 1945 - 1950 ani správní řád v této době neobsahuje ustanovení, které by uvádělo jakoukoli lhůtu pro vydání takového rozhodnutí. Ministr tedy není ve svém rozhodování časově omezen a případné průtahy tak nejsou z právního hlediska protiprávním jednáním. Pro čekající původní vlastníky je tedy naprosto nepodstatné, že dekret uvádí poměrně krátkou lhůtu splatnosti náhrady (6 měsíců), neboť tato doba počíná nikoliv samotným okamžikem znárodnění nebo jiným jistým bodem, ale právě doručením výměru o náhradě, jehož vydání není závislé na základě plynutí času a není tudíž ani vymahatelné ze strany oprávněných vlastníků.

V průběhu dalšího období byla potom ke znárodnovacím dekretům vydána řada prováděcích předpisů, které upravují také otázku náhrady za znárodněné majetky. Nejvýznamnější z nich byly vládní nařízení č. 253/ 1948 Sb., o Fondu znárodněného hospodářství, a zák. č. 51/ 1948 Sb., které zejména upravují činnost Fondu a výplatu náhrad. Podle těchto předpisů mohou být náhrady za znárodnění poskytnuty nejdříve od 1. 12. 1948. To, že v době stanovení tohoto data již uplynuly tři roky od samotného okamžiku znárodnění majetku ve prospěch ČSR jen potvrzuje fakt, že se vládním kruhům (ve vládě byli po volbách v r. 1946 už pouze komunisté a sociální demokraté) po celou tuto dobu dařilo udržet otázku náhrad za znárodněný majetek mimo hlavní pozornost veřejnosti a soustředit ji na jiné problémy. Po převzetí moci komunisty pak bylo pouze otázkou času kdy a jak se vypořádají s nepříjemností v podobě těchto náhrad.

V tomto okamžiku dochází k paradoxní situaci, kdy stát by měl podle svých vlastních (i poučkových) zákonů vyplácet značné sumy osobám dřívějších velkopodnikatelů, kteří jsou ovšem komunisty vnímáni jako úhlavní nepřátelé státu. Tato situace však byla obratně vyřešena, a to dvojitým způsobem. V první řadě to bylo praktické nevykonání povinnosti nahradit majetkové hodnoty, které znárodnění podlehly. Oprávnění vlastníci nedostali v zásadě ničeho z náhrady, která jim náležela, velmi často pak jako příslušníci nenáviděného stavu končí ve vězení a jejich majetky (včetně práv na náhradu za znárodněný majetek) se dotávají zpět do rukou státu. Přestože přes byrokratický ani soudní aparát komunistického Československa nebylo samozřejmě možné domoci se svého

práva na náhradu zestátněného majetku, učinili zákonodárci po krátké době ještě druhý krok, kterým stát vědomě znemožnil vyplacení náhrad oprávněným subjektům. Tímto krokem bylo zrušení některých nezbytných prováděcích předpisů o způsobu vyplacení náhrad, bez nichž tedy nebylo ani právně možné náhradu vydat¹³¹. Toto zrušení bylo účinné od 1. 1. 1952. Tím se tedy z tohoto pohledu završil proces znárodnění, neboť stát byl řádným vlastníkem těchto majetků a původním vlastníkům nezbyl žádný, ani teoretický způsob, jak by mohli svého práva na náhradu dosáhnout.

Jak již bylo uvedeno na začátku této kapitoly, není lehké určit, zda v případě znárodnění dle dekretů z roku 1945 (a na ně navazujících pozdějších opatření) jde ještě o znárodnění nebo už o konfiskaci. Vzhledem k tomu, co bylo řečeno o osudu náhrad za znárodněný majetek se kloním k tomu, že v tomto případě se jedná spíše o (ne)plánovaný konfiskační proces, který je zaměřen na likvidaci vrstvy velkopodnikatelů, bankéřů a majitelů podniků. Znárodněním by zřejmě mohl být tento proces nazván ve svých počátcích, kdy byl ještě nezatížen pozdějšími protiprávními kroky státu.

10.7 OSTATNÍ DEKRETY O ZNÁRODNĚNÍ Z ROKU 1945

Principy, na kterých stojí dekret č. 100/ 1945 Sb. jsou samozřejmě společné všem čtyřem znárodnovacím dekretům. Dekret č. 100 tak může působit jako vlajková loď institutu znárodnění, přičemž ostatní dekreta jsou s ním v koncepční shodě. Rozdíly mezi jednotlivými úpravami jsou velmi drobné a jedná se spíše o specifika toho odvětví, které je danou normou upravováno.

Svým obsahem, formou a především předmětem úpravy je dekretu č. 100 nejbliže dekret č. 101/ 1945 Sb., o znárodnění některých podniků průmyslu potravinářského. Oba dva dekreta se totiž zabývají řešením problému znárodnění průmyslových podniků, čímž k sobě mají logicky blíže než specifické dekreta o znárodnění v oblasti bankovníctví a pojišťovnictví.

¹³¹ L. Chalupa, K náhradě za znárodnění majetku podle dekretu č. 100/ 1945 Sb., Právní rozhledy 1997, č. 3, str. 115.

Dekret č. 101 se tedy vztahuje na odvětví, které je pro tuto dobu mimořádně důležité, totiž na potravinářský průmysl. Situace v poválečném Československu nebyla (co se týká výroby a zásobování potravinami) nijak dobrá. Rozvrácené hospodářství (potravinářský průmysl nevyjímaje) se jen těžce zvedalo z rány, kterou mu válka zasadila. Na celém území republiky fungoval již od roku 1939 přidělový systém potravin, přičemž tato forma zásobování obyvatelstva přetrvala v ČSR až do roku 1953. Špatné zásobování, nedostačující možnosti soukromých podniků a přetrvávající nebezpečí potravinové krize byly hlavními důvody, proč se vláda rozhodla tyto podniky znárodnit, kontrolovat výrobu a dodávky na trh a vůbec zlepšit dlouhodobě nepříznivou situaci v celém odvětví. Na základě již jmenovaných, jednotlivým odvětvím přizpůsobených kritérií tak dochází ke znárodnění cukrovarů a rafinérií cukru, průmyslových lihovarů, pivovarů, mlýnů, podniků na výrobu umělých jedlých tuků, čokolády a cukrovinek. Kromě toho dekret stanovuje výlučné právo státu (příp. národních podniků, na které může toto právo být přeneseno) zakládat nové podniky ve znárodněném odvětví a provozovat je. Tato výlučnost vyplývá z § 3 dekretu¹³². Žádný jiný subjekt tedy neměl právo založit a provozovat svůj vlastní podnik na trhu s potravinami a stát tak v této oblasti získává maximální možnou kontrolu. V ostatních otázkách se dekret drží linie, nastavené dekretem č. 100.

Specifickou oblastí znárodnění je potom bankovní sektor a sektor pojišťovnictví, pro nějž přirozeně platí některá jiná pravidla než pro průmyslové podniky, závody atd. a oproti předchozím dekretům tedy obsahují některá zvláštní ustanovení.

Podle dekretu č. 102/ 1945 Sb., o znárodnění akciových bank, dochází ke znárodnění těch akciových společností, které provozují bankovní a peněžní obchody. Dekret namísto nich zakládá nové subjekty – banky – které mají statut národních podniků. Skutečnost, že se dekret týká pouze těch peněžních ústavů, které mají formu akciové společnosti, nebyla jistá od samého počátku jednání o tomto dekretu. Naopak mezi levicovými zástupci ve vládě a ministrem financí

¹³² Obdobně § 3 dekretu č. 100/ 1945 Sb., přičemž u něj se ustanovení týká pouze vybraných klíčových odvětví (zejm. těžby, hutí, výroby železa a oceli, zbrojního průmyslu ad.). Netýká se např. kovářského a elektrotechnického průmyslu, papíren, pilařských závodů, podniků textilního průmyslu ad.

došlo ke sporu o to, na které z bank se má tento dekret vztahovat. Jednání nakonec dospělo k závěru, že dekretu budou podléhat právě a pouze banky akciové a na ostatní právnické osoby, provozující bankovní služby, se znárodnění vztahovat nebude¹³³.

Původním akcionářům bank příslušela za jejich akcie adekvátní náhrada, jejíž vývoj byl obdobný jako u náhrady za hodnoty znárodněné podle dekretu č. 100. Na druhé straně dekret č. 102 obsahuje ještě další specifické ustanovení, které má za cíl ochránit určené subjekty, které při vypořádání svých majetkových zájmů a účastí na akciové bance utrpěly vážnou ztrátu. Samosprávným svazkům, ústavům, korporacím a ústavům lidového peněžnictví, sloužícím výhradně k veřejným účelům může vláda za takové situace poskytnout kromě náhrady také přiměřený příspěvek z prostředků Fondu znárodněného hospodářství. Jde pouze o právo, nikoli povinnost vlády učinit příslušné rozhodnutí, nelze tudíž mluvit o nároku na takový příspěvek. Možnost jeho získání se pak vztahuje i na osoby fyzické, ovšem dekret v tomto ohledu počítá s krajními případy, tzn. situacemi, kdy by byla ztrátami ohrožena výživa takových osob, popř. osob jimi vyživovaných.

Na druhou stranu řeší dekret i situace, kdy je banka účastna na nepeněžitém podniku, který nepodléhá znárodnění podle dekretů č. 100 a 101. Snahou vlády bylo vyvést banky z účastí v soukromých subjektech a získat za ně příslušnou náhradu. V tomto smyslu hovoří také § 32 dekretu, který stanovuje, že v přiměřené lhůtě mají být tyto účasti přenechány fyzickým nebo právnickým osobám za náhradu, odpovídající jejich tržní hodnotě.

Také dekret č. 103/ 1945 Sb., o znárodnění soukromých pojišťoven, je svými principy roven ostatním dekretům, přičemž rovněž následují specifická ustanovení, o nichž byla řeč u akciových bank. Můžeme tedy hovořit o rozdělení znárodnovacích dekretů, koncepčně stejných, na dvě skupiny. Jednu tvoří dekrety o znárodnění průmyslových a potravinářských podniků a závodů (dekretu č. 100

¹³³ J. Kuklík, Dekrety prezidenta republiky – výraz kontinuity československého právního řádu nebo jeho revoluční změny?, sborník Vývoj práva v Československu v letech 1945–1989, nakl. Karolinum, 2004, str. 156.

a 101) a druhou dekrety o znárodnění v oblasti bankovníctví a pojišťovnictví (dekrety č. 102 a 103). Posledně jmenovaný dekret je tedy shodný s ostatními v otázkách převzetí závazků znárodněných pojišťoven, náhrad, subjektů, jimž se náhrada neposkytuje nebo poskytuje jen za určitých okolností, systému posuzování, zda ten který subjekt spadá pod znárodnění případně zda má nárok na náhradu atd. S dekretem č. 102 potom panuje shoda v ustanoveních o možnosti poskytnutí přiměřeného příspěvku z Fondu znárodněného hospodářství nad rámec obecné náhrady.

Nejvýznamnějšími prováděcími předpisy, které dotvořily podobu pojišťoven jakožto právních subjektů byly vl. nař. č. 215/ 1946 Sb. ze dne 30. 10. 1946 a vyhlášky min. financí č. 2086 a 2087 Ú.l. ze dne 20. 11. 1946. Zatímco vládní nařízení především upravuje samotný předmět znárodnění, vyhláškami je zřízeno pět nových subjektů, které jako jediné mají ve shodě s § 2 odst. 1 dekretu č. 103 právo provozovat po živnostensku smluvní (soukromé) pojištění na území ČSR. Těmito subjekty jsou Pojišťovna Slávia, Pražská pojišťovna, První československá pojišťovna, Pojišťovna Slovan a Nemocenská pojišťovna¹³⁴, které jsou, stejně jako ostatní výše popsané subjekty, národními podniky.

Vydáním znárodnovacích dekretů se do vlastnictví státu dostávají klíčové průmyslové a potravinářské podniky, banky i pojišťovny. Původní vlastníci přichází nenávratně o své majetky, přičemž se jim nedostává zpět žádné protihodnoty. Přechod vlastnictví k těmto majetkovým hodnotám znamená zásadní posun v hospodářské koncepci poválečného Československa, posun od soukromého vlastnictví velkých hospodářských hodnot k veřejnému, od volného přístupu na trh k regulovanému, od tržního hospodářství k plánovanému hospodářství socialistického typu, od soukromého podnikání k polostátnímu.

¹³⁴ J. Kuklík, Dekrety prezidenta republiky – výraz kontinuity československého právního řádu nebo jeho revoluční změny?, sborník Vývoj práva v Československu v letech 1945 – 1989, nakl. Karolinum, 2004, str. 160.

ZÁVĚR

Doba, kdy byl vydány prezidentské dekrety, o nichž tato práce pojednává, je dobou, v níž dochází ve velmi krátké době k celé řadě celospolečenských změn, k politickým posunům, k tvorbě hospodářských, národnostních, sociálních a jiných koncepcí, určujících směřování poválečného Československa. Některé z těchto plánů však nepředstavují jen nutnou poválečnou úpravu důležitých společenských otázek a tím pádem i znovunastolení skutečné vlády práva a obnovení právního řádu (či spíše navázání na právní řád první republiky). Je tu celá řada těch politických rozhodnutí, která můžeme bez jakékoli nadsázky nazvat rozhodnutími dějinnými. Překotný běh událostí a proces přeměny poválečné společnosti musel zákonitě vyústit v taková rozhodnutí, která zásadně a nesmazatelně ovlivnila poměry v ČSR na dlouhá desetiletí dopředu, pokud je neovlivňují dodnes. Jde o rozhodnutí, jež mohla být přijata v důsledku potřeby nové právní úpravy tam, kde zákon nebyl aktuální, a také v důsledku existence nových, právním řádem dosud neupravených problémů. Jako v drtivé většině zemí, nacházejících se v období bezprostředně následujícím po významném historickém zvratu, i v poválečném Československu je právo pro zákonodárce snadněji uchopitelné, není zatížené celou řadou brzdících aspektů, můžeme snad říci, že se jedná o právo v jistém slova smyslu „revoluční“. Dosud čerstvá válečná zkušenost, potřeba vypořádání se s viníky, velká chuť do budování nového a lepšího státu bez předmnichovských problémů, ale také silící radikální levicové tendence jsou hnacím motorem činnosti politické reprezentace v oblasti přijímání nových právních norem.

Jak již bylo řečeno v úvodu, tato práce má za cíl podrobné rozebrání těch norem, které se obecně týkají vlastnického práva a zásahů do něj, a které se zároveň vztahují na období od konce druhé světové války do konce dekretálního období prezidenta republiky v říjnu 1945. Právě ona podrobnost a zaměření se na řadu souvisejících problémů nedovolilo tuto práci dále rozšířit i na další období vývoje institutu vlastnického práva, přestože jsou tato období neméně zajímavá a pro samotné vlastnické právo neméně důležitá. Doba, na kterou se tato práce zaměřuje, je však v mnoha ohledech naprosto výjimečná a přináší řadu bezprecedentních společenských situací a problémů, na které právo reaguje.

Zkoumání postavení a vývoje vlastnických práv je pak jedním ze zrcadel, ve kterých se jedinečnost doby věrně odráží.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

Literatura

- Grónský J.*, Dokumenty k ústavnímu vývoji Československa I. , Karolinum, Praha, 1999.
- Grónský J.*, Dokumenty k ústavnímu vývoji Československa II. , Karolinum, Praha, 1999.
- Knapp V.*, Osidlovací právo hmotné, Praha, 1949.
- Kuklík J.*, Dekrety prezidenta republiky – výraz kontinuity čl. právního řádu nebo jeho revoluční změny?, sborník Vývoj práva v Československu v letech 1945 – 1989, nakl. Karolinum, 2004.
- Kuklík J.*, Historické kořeny a souvislosti – Dekrety prezidenta republiky, Praha, 2001.
- Kuklík J.*, Londýnský exil a obnova československého státu v letech 1939 – 1945, Praha 1998.
- Kuklík J.*, Mýty a realita tzv. Benešových dekretů, Linde 2002.
- Malý K. a kol.*, Dějiny českého a československého práva do roku 1945, Linde 1997
- Nové zákony a nařízení Československé republiky, Praha 1945.
- Nové zákony a nařízení č. 7 a 8/ 1946.
- Oxfordský atlas moderních dějin, Oxford University Press, 1991.
- Pelikánová I.*, Právní úprava ekonomických vztahů v období 1948 – 1989, její povaha a důsledky, Sborník Vývoj práva v Československu v letech 1945 – 1989.
- Pavliček V., Dejmek J., Weigel J.*, Benešovy Dekrety.
- Petráš R.*, Menšiny v Československu 1945–1989, sborník Vývoj práva v Československu v letech 1945–1989.
- Staněk T.*, Odsun Němců z Československa 1945 – 1947, nakl. Academia, 1991.

Odborné články

- Drdacký K.*, Všeobecná konfiskace nepřátelského majetku, publikovaný názor, Praha 1946.
- Eliáš K.*, Ještě jednou k některým otázkám konfiskace podle dekretů prezidenta republiky č. 12/ 1945 Sb. a č. 108/ 1945 Sb., Právník 11/ 1994.
- Chalupa L.*, K náhradě za znárodnění majetku podle dekretu č. 100/ 1945 Sb., Právní rozhledy 3/ 1997.
- Karfík Z.*, Zásahy státu do vlastnictví k pozemkům (I. část), Právo a podnikání 6/ 1996.
- Kindl M. – Knapp V.*, K některým otázkám konfiskace podle dekretu prezidenta republiky č. 12/ 1945 Sb. a č. 108/ 1945 Sb., Právník 7/ 1994.
- Mates P.*, Dekrety prezidenta republiky, Právník 8/ 1994.
- Müller Z.*, Dodatek k intabulaci přidělů, Správní právo č. 2/ 1995.
- Pelikánová I.*, Právní úprava ekonomických vztahů v období 1948 – 1989, její povaha a důsledky, Sborník Vývoj práva v Československu v letech 1945 – 1989.

- Petrželka K.*, O způsobech odevzdání přiděleného majetku do vlastnictví, Osídlování II.
- Průchová I.*, Právně historické souvislosti restituce a narovnání vlastnických vztahů k zemědělským pozemkům, *Evropské a mezinárodní právo* 3/ 1993.
- Spáčil J.*, O nabytí vlastnického práva k nemovitému majetku přidělenému podle dekretu prezidenta republiky č. 12/ 1945 Sb., *Právo a podnikání* 7-8/ 1998.
- Veselý J.*, Vývoj právní úpravy po r. 1945 a po r. 1948, *Občanské právo* 97/ 1.
- Winkler P.*, Dekrety prezidenta republiky z období 1940 – 1945, *Mezinárodní vztahy* 3/ 1994.